

ORTAÇAĞ AVRUPA’SINDA YAHUDİ GÖÇLERİ VE YAHUDİ KÜLTÜRÜ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: ORTAÇAĞ AVRUPA DEVLETLERİNDE YAHUDİLER	
A - İSPANYA	
a.) Vizigot İspanya'sında Yahudilerin Durumları	15
b.) İspanya'nın Müslümanlar Tarafından Fethi Ve Yahudilerin Durumları	23
c.) Hıristiyan İspanya'da Yahudiler	31
B – İNGİLTERE	
a.) İngiltere Tarihine Genel Bakış	60
b.) Ortaçağ'da İngiltere'de Yahudiler	63
C – PORTEKİZ	
a.) Portekiz Tarihine Genel Bakış	69
b.) Ortaçağ'da Portekiz'de Yahudiler	76
D - FRANSA	
a.) Fransa Tarihine Genel Bakış	83
b.) Ortaçağ'da Fransa'da Yahudiler	90
E - ALMANYA	
a.) Almanya Tarihine Genel Bakış	94
b.) Ortaçağ'da Almanya'da Yahudiler	98

F - İTALYA

a.) İtalya Tarihine Genel Bakış100

b.) Ortaçağ'da İtalya'da Yahudiler103

II. BÖLÜM: DOĞU DÜNYASI'NDA YAHUDİLER

a.) Eskiçağ'da Küçük Asya'da Yahudiler107

b.) Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu'da Yahudiler109

c.) Osmanlı Devleti'nde Yahudiler.....110

III. BÖLÜM: ORTAÇAĞ AVRUPA DEVLETLERİNDE YAHUDİLERİN SOSYO- EKONOMİK DURUMLARI119

IV. BÖLÜM: ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA YAHUDİ GÖÇLERİNİN ÖZELLİKLERİ143

EKLER145

SONUÇ149

BİBLİYOGRAFYA153

SÖZLÜK.....160

HARİTALAR163

ÖNSÖZ

Yahudi kelimesi, hem bir ırkı hem de bir dini ifade eder. Çünkü müntesibi günümüze kadar gelen en eski din olan Musevilik, Yahudi ırkına münhasır kalmıştır. “İsrail, İbrani ve Yahudi” gibi terimlerle adlandırılan bu milletin varlığına M.Ö. 2000'in ilk yarısında Kenan topraklarında rastlanılmıştır. Suriye ve Filistin bölgesindeki politeist inançlar ve Roma dünyasının dini yapısından son derece farklılık gösteren Yahudi inancı, bu nedenle ilk dönemden itibaren çeşitli baskı, zulüm ve sürgünlerle karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla bu durum Yahudi milletin dini ve siyasi hayatında parçalanmalara yol açmıştır. Ancak Yahudiler, Kutsal Kitaplarından kaynaklanan “Seçilmiş Millet” olma anlayışları, “Arz-ı Mevud"a dönme idealleri ve son derece örgütlü toplumsal yapıları sayesinde günümüze kadar varlıklarını korumuşlardır.

Araştırmamız Giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir.

Yahudilik hakkında genel bilgi verilmiş ve tarihte ilk ortaya çıktıkları dönemin siyasi yapısı ile İkinci Mabad'in yıkılışından sonra sürgün edilen Yahudilerin dünya üzerinde dağıldıkları alanlar belirtilmiştir.

Birinci bölümde; Ortaçağ'da İspanya, İngiltere, Portekiz, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya devletlerinde Yahudilerin ilk ortaya çıkışları, bu devletlerde yerleştikleri yerler, devletlerin siyasi yapılarındaki konumları, sürgünler ve nedenleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Anadolu topraklarında Yahudilerin ilk ortaya çıktıkları dönemden itibaren başlanarak, Türk Dünyası'nda ve Osmanlı Devleti'ndeki konumları ile ekonomik yönleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Ortaçağ Avrupa devletlerinde Yahudilerin sosyal, ekonomik ve hukuki durumları anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde, Ortaçağ Avrupa'sında ki Yahudi göçlerinin mahiyeti ile ilgili bilgi verilmiştir.

Sonuç bölümünde Batı'da Ortaçağ Avrupa'da ve aynı dönemde Doğu'da Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin durumlarının karşılaştırılması yapılmıştır.

Lisans ve Yüksek Lisans dönemimde bana her konuda destek olup yardımlarını esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Nadir Özkuyumcu ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma, araştırma konusunun seçiminde ve hazırlanmasında büyük destek gösteren danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Hatice Erdemir'e; tez çalışmamın her aşamasında bana destek olan kardeşim Selda Güner'e ve her zaman yanımda olan aileme şükranlarımı arz ederim.

YASEMİN GÜNER

İZMİR – 2007

GİRİŞ

Müntesibleri günümüze kadar gelen en eski tek tanrılı inanca sahip Yahudi toplumu, Hıristiyan dininin ortaya çıkışıyla birlikte baskılara maruz kalıp, çoğu kez topraklarından sürgün edilmiştir. Araştırmamızın amacı, Ortaçağ Avrupa'sındaki Yahudi göçlerinin mahiyetini incelemek ve sürgünler sonucu dünyanın çeşitli yerlerine dağılan Yahudi ırkının Ortaçağ Avrupa Devletleri'ndeki siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarını ele alarak toplumlar arasındaki karşılıklı etkileri genel hatlarıyla ortaya koymaktır.

Ortaçağ Avrupa'sında baskı ve zulümle karşılaşan Yahudi toplumu aslında bu dönemde Doğu-Batı arasındaki etkileşimde önemli bir rol üstlenmiş ve güçlü toplumsal yapıları sayesinde kültürel özelliklerini çağlar boyu devam ettirmiştir.

Araştırmamızda Yahudilerin Ortaçağ Avrupası'ndaki baskı ve zulüm politikasına karşın aynı zaman diliminde Doğu'da en büyük güç haline gelen Türk-Arap dünyasındaki durumları da karşılaştırılarak anlatılmıştır.

Tarihi olaylar değerlendirilirken kronolojik sıra takip edilmiş, ve dünya üzerindeki Yahudi göçleri çok erken dönemlerden başladığından ilk dönem Yahudi tarihine kısa bir giriş yapılmıştır.

Ortaçağ Avrupası'ndaki ve Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerle ilgili Türkçe eser sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, temelde aşağıdaki kaynak ve araştırmalardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

A- Kaynaklar:

Bir din kitabı olmasına rağmen Tevrat, bu çalışmada yararlanılan önemli kaynaklardan biridir. Musevi dinine mensup olan Yahudi toplumunun sosyal, kültürel siyasi durumundan bahseden bir çalışmanın dikkatli bir şekilde Tevrat'a müracaat etmesi kaçınılmazdır.

Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia'nın "Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri" adını taşıyan eseri devrinin siyasi yapıları içinde Yahudilerin durumunu ve yaşadıkları yerleri anlatması bakımından çalışmada faydalanılmıştır.

İbn-i Battuta Seyahatnamesi’de dönemin yapısı ve Yahudiler’in Doğu’da yaşadıkları yerlerle ilgili olarak bize kısmen bilgiler sunmaktadır.

B- Araştırmalar:

Avram Galanti’nin “Türkler ve Yahudiler” adlı eseri erken dönem Osmanlı Devleti içindeki Yahudiler’in durumlarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Yusuf Besalel’in “Yahudi Tarihi” ve “Osmanlı ve Türk Yahudileri Tarihi” adlı eserleri, İlkçağlardan günümüze kadar Yahudi ırkının yaşamını ayrıntılı olarak anlatmakta ve Yahudiler’in Osmanlı topraklarındaki durumları hakkında bilgi vermektedir.

Ahmet Hikmet Eroğlu’nun “Osmanlı Devleti’nde Yahudiler” isimli eserinde ise, Türk idaresinde ve Osmanlı Devleti’nde Yahudiler’in durumları erken tarihleri hakkında temel bilgiler de verilerek ele alınmıştır.

Esther Benbassa ve Aron Rodrique tarafından kaleme alınan “Türkiye Ve Balkan Yahudileri” adlı eser, Ortaçağ Avrupa’sındaki Yahudilerin ülkelere göre durumlarını ele alarak göçler sonucunda Osmanlı topraklarına gelmeleri, ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki durumlarını değerlendirmektedir.

Moshe Sevilla Sharon’un “Türkiye Yahudileri” adlı eserinde ise Yahudilerin Selçuklu ve Osmanlı tarihinde durumları üzerinde durulmuştur.

Eva Groepler’in “İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler” adlı eseri de bu topraklardaki Yahudi toplumunun tarihi, sosyal ve ekonomik durumlarını anlatmaktadır.

Mark Cohen’in “Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler” adlı eseri, Ortaçağ Doğu ve Batı toplumlarındaki Yahudilerin durumlarını karşılaştırmalı olarak anlatması açısından oldukça önemlidir.

Paul Johnson’ın “Yahudi Tarihi” isimli kitabı, Yahudi toplumunu dini, tarihi ve kültürel tüm yönleriyle ayrıntılı olarak ele almaktadır.

Henry Charles Lea’nın, “A History of the Inquisition of Spain” adlı eseri İspanya tarihinde Yahudilerin durumlarını ve Engizisyon mahkemeleri sürecinde Yahudi toplumunun yaşadıklarını anlatmaktadır.

Thomas F. Glick'in "Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages" adlı eseri ise Ortaçağ İspanya'sının genel yapısı ve Yahudi toplumu hakkında bilgi vermektedir.

İsrailoğulları'nın atalarının yaşamını yansıtan başlıca kaynak Tevrat olmakla beraber, bugün elimizde bu dönemle ilgili bilgiler veren Tevrat dışı kaynaklar da mevcuttur. Mezopotamya ve Mısır gibi bölgelerde bulunan arkeolojik bulgu ve eski yazıtlar, Tevrat'taki bilgileri doğrular niteliktedir. Tarihçilerin çoğu, Peygamberler Dönemi'nin M.Ö. 2000'in ilk yarısında başladığını kabul ederler (M.Ö. 1900 dolayları). Bu dönemde Batı Samileri, ya da Amori olarak adlandırılan bu aşiret grupları Mezopotamya'dan Akdeniz'e doğru göç etmeye başlamışlardır. Bu hareket, Tevrat dışı M.Ö.19. ve 18. yüzyıllara ait Mısır belgelerine açıkça yansımaktadır. İsrailoğulları'nın atası İbrahim, Tevrat ve Tevrat dışı belgelere göre Batı Samileri'ndendir. Batılı Sami göçleri, yönleri ve nitelikleriyle İbrahim'in Tevrat'ta anlatılan göçüne uymaktadır. İbraniler bu noktada Ortadoğu uluslarından açıkça ayrılırlar: "Ve Kenan diyarına gitmek üzere (Kalde) Ur şehrinden çıktı ve Harran'a geldiler ve orada oturdular."¹

M.Ö. 19. yüzyılda Batı Samiler'in ilk dalgaları Mısır'a varmıştır. Mısırlılar, ülkelerine giren Batı Sami'lere *Hiksos* ("Yabancı ülkelerden gelen efendiler") adını verirler. Daha sonraki dönemlere ait belgelere göre Hiksoslar, Nil Nehri'nin deltasına yerleşmişlerdir. Bu bölge "*Erets Goşen*" olarak adlandırılır. İbrahim, Ur kentinden çıkıp Harran'a vardıktan sonra Tanrı, O'na Kenan ülkesine doğru yola çıkmasını emredip ve O'na O'ndan çıkacak kuşaklara bu ülkeyi vermeyi vaad etmiştir. "Ve Rab İbrahim'e görünüp dedi: Bu memleketi senin zürriyetine vereceğim."²

İsrailoğulları'nın üç büyük atası İbrahim, oğlu İshak ve torunu Yakup, Kenan ülkesinde göçebe bir yaşam tarzı benimsemişlerdir. İbrahim'in torunu Yakup'un oniki oğlu olmuştur. Bu oniki oğul ve onlardan gelen kuşaklara İsrailoğulları adı verilmiştir.

Yahudi kutsal kitabı Tanah'ta Yahudilerin ataları İbrahim'le başlamaktadır. Aynı zamanda İbrahim Yahudi dininin de kurucusudur. Kutsal Kitap'a göre Tanrı O'nu, çocuklarına ve soyundan gelenlere "adaletli ve erdemli davranarak

¹Tekvin 11-31.

²Tekvin 12-17.

Tanrı yolunu öğretsin" diye seçmiştir.³ Yahudilik vahye dayalı dinlerden biridir. Dinler tarihi nokta-i nazarından Yahudilik, ilahi kaynaklı dinlerin ilkidir. Bu din, tek Tanrı inancı ihtiva etmesi, vahye dayanan bir kitaba sahip olması ve Peygamberleri bulunmasıyla milli dinlerden, tek ırka tahsis edilmesi ile de ilahi dinlerden ayrı bir özellik taşımaktadır.⁴ Yahudilik, "Ahid"e dayalı bir dindir. Yahudi kutsal kitabı Tanah'a göre Tanrı, Nuh ile ahid yapmıştır. Bu ahide göre Tanrı, Nuh'a putperestliği yasaklamış ve bunun karşılığı olarak da, bir daha Dünya'yı yıkmamayı taahhüd etmiştir. Bu ahidleşmenin nişanı olarak gökkuşağı gösterilmiştir. Ahid, daha sonra Hz. İbrahim'e tevdi edilmiştir. Eski Ahid'de bu ahidleşme şöyle anlatılmıştır: "Ben ise, işte, ahdim seninledir ve birçok milletlerin babası olacaksın ve artık adın Abram çağrılmayacak, fakat adın İbrahim olacak; çünkü seni birçok milletlerin babası ettim. Ve seni ziyadesiyle semereli kılacağım, ve seni milletler yapacağım ve senden krallar çıkacaklar. Ve sana ve senden sonra zürriyetine, Allah olmak için seninle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda ahdimi, nesillerince ebedi olarak sabit kılacağım." Tanrı, bu ahidin nişanesi olarak, İbrahim'den ve zürriyetinden gelecek olanlardan her erkek çocuğun sünnet olmasını istemiştir.⁵ Bu nedenle bu din, bir "ahid dini" olarak da bilinmektedir. İsrailoğulları'nın başına gelen bütün sıkıntıların, onların bu ahde uymamaları, verdikleri sözü tutmamalarından ileri geldiği, hem kendi mukaddes kitaplarında, hem de Kur'an-ı Kerîm'de belirtilmektedir.⁶

İbrahim'in dini, oğlu İsmail ve İsak'ın oğlu Yakup'tan geçerek, İsrailoğulları'nın dini olmuştur (İsrail Tanrı'nın Yakup'a verdiği addır). Bunlar, yani İbraniler Mısır'a yerleşmişlerdir. Yakup'un oğullarından Yusuf, orada firavunun veziri olmuştur. İbraniler orada çoğalmışlar ancak bir süre sonra köle durumuna düşmüşlerdir. Tanah'a göre Yahudiler, Mısır'da 430 yıl yaşamıştır.⁷

Yahudileri Mısır esaretinden Hz. Musa kurtarmıştır. Firavun'un sarayında büyütülen Hz. Musa, bir Mısırlının bir Yahudiye vurduğunu görünce olaya müdahale etmiş ve bu kavgada Mısırlı ölmüştür. Bundan dolayı Musa, Firavun'un gazabına

³Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, Ankara-2000, s.28'den naklen Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler Ve Türkler*, İstanbul-1976, I / 21.

⁴Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, s.26'dan naklen Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara-1993, s.176.

⁵*Tekvin XVII/10.*

⁶Mehmet Selim Polat, *Yahudilik (Musevilik)*, www.yenisafak.com'dan 19 .07. 2006'da alınmıştır.

⁷*Çıkış*, XII /40.

uğrayacağından korkarak Midyan'a kaçmıştır. Orada Midyan kahininin kızıyla evlenmiştir. Kahinin sürülerini otlatırken, Tanrı Musa'ya görünüp ve onu Yahudileri Mısır'dan kurtarmakla görevlendirmiştir. Musa ise Mısır'a dönerek, Yahudileri oradan çıkarmak istediğini Firavun'a bildirmiştir. Firavun önce bunu kabul etmek istemese de, Hz. Musa bazı mucizeler göstererek onu ikna etmiştir. Tanah'a göre Firavun bir süre sonra Yahudilerin Mısır'dan çıkışına izin verdiğiğine pişman olur ve ordusuyla birlikte onların peşine düşmüştür. Musa kavmi, mucize olarak açılmış olan Kızıldeniz sularının ortasından geçerek karşı sahile ulaşmıştır. Peşinden gelen Firavun ve ordusu, suların tekrar birleşmesiyle suya gömülmüştür. Mısır'dan çıkan Yahudiler, üç ay sonra Sina Dağı'nın eteklerine varmıştır. Tanrı, Hz. Musa'yı Sina Dağı'na çağırarak ona, "On Emir"i vermiştir.⁸ Bu olaydan sonra İbraniler, Tanrı tarafından peygamberlere ve onların soyundan olanlara vaat edilen Kenan ülkesine (bugünkü İsrail) doğru yola çıkmıştır. Fakat oraya varmadan önce 40 yıl çölde kalmışlardır. Bu süre içinde Musa, onlara Yahudi dininin inançlarını ve kurallarını öğretmiştir. Yahudiler devlet olma safhasına gelmeden önce, "Hakimler Dönemi"ni yaşamıştır. Bu dönemde Yahudi aşiretleri, aralarından seçtikleri geçici liderler tarafından yönetilmiştir. Genellikle bir mesele zuhur ettiğinde, bu meseleyi halletmek için, geçici olarak aşiretin başına geçen ve mesele halledildiğinde bırakan bu lider tipine "Hakim" adı verilmiştir. Ülkenin ekonomik ve sosyal yaşamının denetimi tümüyle bu sınıfın elindedir. Üstelik dinsel soylular sınıfını oluşturan ve adaleti dağıtan ruhbanlar da bu sınıfla iş birliği yaparak işleri yürütmüşlerdir. Bunun sonucunda, ülkenin adaletten ticarete kadar herşeyi, bu soylular sınıfının eline geçmiştir. Kuşkusuz, çok geçmeden bu sosyal dengesizlik yoksullardan oluşan büyük halk kitlelerini içeren sınıfın belirgin bir tepkisine neden olmuştur.⁹

Yahudiler Hakimler Döneminde çevre halklarla mücadele içinde olduklarından dolayı, merkezi bir idarenin gerekli olduğuna inanmış Samuel'e bir kral seçmeyi teklif etmişlerdir. Samuel, halkının bu isteğini kabul etmiş ve Tanrı ile

⁸Yahudiliğin temel prensiplerini meydana getiren ve *Çıkış* (XX/2-7), *Tesniye* (V/6-21)'de bulunan On Emir şunlardır: 1. Ben, seni Mısır'dan çıkaran Tanrı'nın Yehova'yım. 2. Benden başka Tanrı'nın olmayacak, varlıkların resmini yapmayacak ve onlara tapmayacaksın. 3. Rabbin adını boş yere ağzına almayacaksın. 4. Sebt gününü hatırlayacaksın. 5. Ana ve babana saygı göstereceksin. 6. Öldürmeyeceksin. 7. Zina yapmayacaksın. 8. Çalmayacaksın. 9. Yalancı şahitlik yapmayacaksın. 10. Başkasının malına göz dikmeyeceksin.

⁹Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, s.30'dan naklen Moşe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Yeruşalayim-198, s.9-13; Recep Yıldırım, *Başlangıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi*, İzmir-2000, s. 98.

konusarak Şaul'u kral seçmiştir.¹⁰ Şaul'dan sonra Yahudilerin kralı Davud olmuştur. Kral Davud (Hz Davud) daha önce alınmamış olan Kudüs'ü almış¹¹ Ahid Sandığı'nı buraya getirtmiş ve bir tapınak yapmayı düşünmüştür. Kudüs'te Kral Davud tarafından yapılması düşünülen tapınağın yapımı, ondan sonra kral olan Süleyman (Hz. Süleyman) tarafından gerçekleştirilmiştir. Kral Süleyman *BeythaMikdaş* adında (Süleyman Mabedi) yaptırmış, daha önce çadırlarda muhafaza edilen ve içinde Hz. Musa'ya verilen On Emir'in yazılı olduğu tabletlerin bulunduğu Ahid Sandığı'nı bu Mabed'e koydurmuştur.¹² Tanah'ta, Kral Süleyman akıllı bir hükümdar olarak tanıtılmasına rağmen, Yahudi olmayan kadınlar almasından dolayı şiddetle eleştirilmiştir.¹³

Kral Süleyman'ın ölümünden sonra, Krallık, Yuda (Yehuda) ve İsrail olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁴ Bu iki krallık çok nadiren birbirleriyle barış içinde yaşamıştır. Kuzeyde meydana gelen İsrail Krallığı çeşitli hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Bir müddet sonra, Mısır Firavunlarının Asur tehlikesini önlemek amacıyla İsrail Krallığı'nı; Asurlulara yıllık vergisini göndermemeye ikna etmesi üzerine, V. Salmanasar, Samariye'yi kuşatmıştır. Kendisi, üç yıl devam eden kuşatma sırasında ölünce yerine geçen oğlu II. Sargon (M.Ö. 722-705) şehri zaptederek İsrail Krallığı'nı tarihten silmiştir (M.Ö.721). Sargon, mevcut geleneklere uyararak şehir halkından yaklaşık 27 bin kişiyi Fırat ötesine, Asur iline, Medya dağlarına sürmüştür.¹⁵

Güneydeki Yuda krallığı David hanedanının elinde kalmış, Yehuda ve Binyamin aşiretlerinden oluşmuştur. Yahuda (Yuda) Krallığı ise, kurulduğu günden itibaren genellikle İsrail Krallığı'na tabi olmuş veya komşu kabilelerin saldırılarına maruz kalmış, dolayısıyla bağımsız bir hayat sürememiştir. Bu dönemde Asurlular, İsrail Krallığı'nı ortadan kaldırdıktan sonra, epey zamandır gözünü diktiği Mısır üzerine yürümesini engelleyen Yahuda Krallığı'nı haritadan silmeyi kafalarına

¹⁰*I. Samuel*, VIII-XII. Bab.

¹¹*I. Samuel*, V- IX. Bab.

¹²*I.Krallar*, V-IX. Bab.

¹³*I.Krallar*, XI/1-6 Bab; Mehmet Selim Polat, *Yahudilik (Musevilik)*, www.yenisafak.com'dan 19.07.2006'da alınmıştır. Naklen Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul -1999, s. 110.

¹⁴*I.Krallar*, XI-XII. Bab.

¹⁵Ahsen Batur, *Yahudilerin Hazar Yolculuğu*, Tarih Ve Düşünce Dergisi, Nisan-2005, s. 15'den naklen Hasan Ata Abeşi, *Türki Kavimler Tarihi*, Şa-To Yayınları, s.342; Ahmed Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, İstanbul-2005, s. 262, *II.Krallar*, XVII/4-6. Ayrıca bkz. Rabi Benjamin Blech, *Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi Ve Kültürü*, çev. Estreya Seval Vali, İstanbul-2004, s.114.

koymuşlardır. II. Sargon, Yahuda Krallığı'nı muhasara altına almışken, ülkesinde çıkan karışıklıklar onu Asur iline geri dönmeye mecbur etti. Sargon'un M.Ö. 705'de ölmesi üzerine tahta geçen Sinaherib'in Babil meselesiyle meşgul olmak zorunda kalması, Yahuda kralını cesaretlendirdi ve Asurlular'a vergi vermemek için Firavun'dan yardım istedi. Sinaherib'in güçlü bir orduyla Kudüs'ü kuşatması karşısında Yudalılar vergi vermeyi kabul ettiler. Böylece Sinaherib Mısır üzerine yürüme imkanını yakaladı; fakat yolda, bu itaatin sadece vakit kazanmak için tertiplenen bir oyun olduğunu öğrenince ordusunun bir miktarını geri göndermiştir. Yahuda kralı teslim olmak üzereyken Peygamber Yeşaya, Allah'ın milletini koruyacağı vaadinde bulunmuştur. Gerçekten de Asur ordusunda çıkan bir veba salgını, askerlerinin büyük bir kısmını telef etmiştir. Daha sonraki günlerde Ninova tahtına Asarhaddon, ondan sonra da Asurbanipal geçer. Bu arada Asurlular için yeni bir tehlike belirmişti. Bu tehlike, hiç şüphesiz Kafkaslar'dan inerek Boğaz'ı geçen ve imparatorluk sınırlarına dayanan Kimmerler'di. Asurbanipal, ustaca bir siyasetle Kimmerler'i saf dışı bırakmıştı. Fakat İskitler Suriye'yi talan ettikten sonra Filistin'e inmiş, sahil boyunca Mısır'a doğru ilerlemiş, Kudüs kenarda kaldığı için Yahuda Krallığı rahat bir nefes almıştı. Asurbanipal'ın İskitleri durdurması için Babil valisi olarak atadığı Nabupolasar'ın (M.Ö. 626-605) İskitlerle uğraşmak yerine Med Kralı Kiyaksar'la anlaşarak Ninova üzerine yürümesi, Yahuda Krallığı'na rahat bir nefes aldırılmıştı. Ancak, Ninova'nın yakılması Yahudiler'e bekledikleri şansı getirmedi. Çünkü bu defa da Yahuda topraklarına Mısır Firavunları ve Babil Nemrudları göz dikmişti.¹⁶

Yahuda kralı Josias, Megiddo civarında Mısırlılar'la girdiği savaşta öldü. Bu arada Asurlular da yeniden toparlanmışlardı. Nabukednazar, M.Ö. 587'de kendisine vergi ödememekte direnen Yahuda üzerine yürüdü ve Kudüs'ü kuşatma altına aldı. Nabukednazar, Kudüs'te adeta taş üzerinde taş bırakmadı. 50 bin kadar Yahudi'yi yine Asur geleneklerine uyararak Babil, Medya, Kuzey Irak'ın dağlık bölgeleri ve İran içlerine sürdü.(M.Ö. 587).¹⁷ Babil Kralı Nabukednazar öldükten sonra, bu devlet, Persler tarafından yıkılmıştır (M.Ö. 539). Pers Kralı Kirus, Kudüs'ü fethettikten sonra Yahudilerin oraya dönmelerine izin vermiş ve bununla ilgili bir ferman yayınlamıştır.¹⁸

¹⁶Ekrem Memiş, *Genel Tarih*, Konya-1999, s.238; Ahsen Batur, *Yahudilerin Hazar Yolculuğu*, Tarih Ve Düşünce Dergisi, Nisan-2005, s. 16.

¹⁷Batur, *Yahudilerin Hazar Yolculuğu*, Nisan-2005, s. 17'den naklen Ahmed Susa, *Tarihte Araplar Ve Yahudiler*, İstanbul-2005, s. 273.

¹⁸*Ezra*, I/2-4, VI/3-5.

Fakat, Yahudiler arasından çok azı Kudüs'e dönmüş ve büyük güçlüklerle Tapınak yeniden inşa edilmiştir.¹⁹

Babil'deki sürgün hayatı, Yahudilerde önemli değişikliklere yol açmıştır. Yahudiler, daha sonra, yüzyıllar boyunca yaşayacakları sürgün hayatına mukavemet etmeyi Babil'de öğrenmiştir. Görkemli bir medeniyete sahip olan Babil'de, Yahudiler, kendi kültürlerini koruyamamıştır. Aralarından bazıları, mahalli inançları benimsemiş ve kendi kültürlerini unutmaya başlamıştır. Babil'den ilk dönüşle başlayıp (M.Ö. 537) yaklaşık 500 yıllarına kadar devam eden çift merkezli (Filistin ve Mezopotamya) dönemin en karakteristik özelliği, iki ayrı otonom Yahudi toplumunun oluşmuş olmasıdır. Her biri temelde tarıma dayalı olan bu toplumlarda, daha önceden rahip ve katip çevrelerinde ayrıcalıklı biçimde yer alan Yahudi dini, Pers İmparatorluğu'nun otoritesi altında halka zorla empoze edildi. Rahip Ezra'nın faaliyetlerinin anlatıldığı, Eski Ahid'de ki Ezra kitabı; Pers kralı I. Artaxerxes tarafından "her kim Tanrı'nın ve kralın yasalarını uygulamayacak olursa, hakim bu kişi hakkında ölüm, sürgün, mallarına el koymaya da hapsetme cezalarından birini uygulaması için" Filistin Yahudileri üzerine hakim ve yargıçlar atamak üzere Ezra'nın görevlendirildiğini belirtir.²⁰

M.Ö. 444'de Ezra, Musa yasasına sadakat akdini resmen ilan etti.²¹ Ezra, Yahudilerin kendi kültürlerine yabancılaşmaya başlamasını, onların yabancı kadınlarla evlenmelerine bağlamış ve onlara şöyle seslenmiştir: "Siz hainlik ettiniz ve İsrail'in günahını arttırmak için yabancı karılar aldınız. Ve şimdi atalarımızın Allah'ı Rabbe suçunuzu itiraf edin, ona hoş olanı yapın; memleketin kavimlerinden ve yabancı karılardan ayrılın."²² Ezra'nın bu sözleri üzerine, yabancı kadınlarla evli olan Yahudiler, karılarını boşayacaklarına dair söz vermiştir.²³ Yahudiler, Tapınağın yeniden inşasından, Helen istilasına (M.Ö. 332) kadar rahat bir dönem geçirmiştir. Pers yönetimi onlara, kendi aralarında Yahudi dini kurallarını uygulamaya izin

¹⁹ *Ezra*, III ve VI. Bab.

²⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, s.32'den naklen Moşe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Yeruslayim-1981, s.39; Abraham Leon Sachar, *Histoire des Juifs, traduit de l'Anglais par Benoit Braun*, Cenuieme edition, Flammarion-1973, s.101; İsrail Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, İstanbul-2002, s.96'dan naklen *Ezra*, 7:25-26. Bu kitabın son iki bölümü, özellikle Ezra'nın "saf" Yahudiler (kutsal tohum) ile bu bölge insanlarını (ki en azından bir kısmı Yahudi soyundandı) ayırma ve karışık evliliklere bir son verme konusundaki çabalarından bahsetmektedir.

²¹ *Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi*, İstanbul-1993, c.24, s.12357.

²² *Ezra*, X/10-11.

²³ *Ezra*, X/18-44.

vermiştir. Tapınakta uygulanacak kurallara varıncaya kadar, Yahudi dini kurallarının hepsi, din adamlarınca tespit edilmiştir. Özellikle Pers İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra yaklaşık M.Ö. 200 yılına kadar geçen dönem boyunca, bu iki merkez dışındaki bölgelerde yaşayan Yahudiler, söz konusu merkezlerde yaşanan Yahudi dinsel baskısından kendilerini korumuşlardır. Yukarı Mısır'daki Elephantine'de korunmuş olan papirüsler arasında, M.Ö. 419 tarihini taşıyan bir mektup bulunmaktadır. Bu metinde, Pers kralı II. Dairus'un Mısır Yahudilerinin Hamursuz kuralına uymalarını emreden buyruğu bulunmaktadır.²⁴

Yahudiler, Büyük İskender'in M.Ö.332 yılında Filistin'i işgal etmesi ile Helen hakimiyetine girmiştir. Yahudilerden bir grup, başlarında Büyük Kohen olduğu halde, Büyük İskender'e bağlılıklarını arz etmişlerdir. İskender de onlara, vergiye bağlamakla birlikte dinlerinde ve yaşayışlarında serbest olduklarını bildirmiştir.²⁵ Helen hakimiyeti döneminde, Yahudilerin büyük çoğunluğu kimliklerini muhafaza etmiş ve asimile olmamıştır. Filistin dışında yaşayan Helenistik yönetim altındaki Yahudilerin içinde buldukları bu özgürlük ortamı, Yunanca yazılmış yeni bir Yahudi literatürü oluşmasını sağladı. Ama bu sonradan Yahudilik tarafından reddedildi ve bu literatürden arta kalanlar, Hıristiyanlık tarafından muhafaza edildi. Hatta, Hıristiyanlığın gerçek anlamda yükselişi, bu iki merkez dışındaki Yahudi toplumlarının kısmi özgürlüğü sayesinde mümkün olmuştur. Bununla ilgili olarak havarilerden Paulos'un hikayesi oldukça önemlidir: Corinth'te yerel Yahudi toplumu Paulos'u sapkınlıkla itham ettiğinde, Roma valisi Gallio, olayı önemsiz bularak, bu tür konular için yargı süreci başlatmayı reddetmiştir.²⁶

Onlar, Helen döneminde de, Babil sürgününden dönüşte meydana getirdikleri iç yönetimlerini ve dini kurallarını uygulamaya devam etmiştir. Yahudiler, M.Ö. 200-142 yılları arasında, Selevkilerin yönetimi altında yaşamıştır. Bu dönemde

²⁴Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, s.33'den naklen Abraham Leon Sachar, *Histoire des Juifs, traduit de l'Anglais par Benoit Braun*, Cnquieme edition, Flammarion-1973, s.123; Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, s.97'den naklen W. F. Albright, *Recent Discoveries in Bible Lands*, Funk and Wagnall, New York, 1955, s.103; Fuat Aydın, *Yahudilik*, İstanbul-2004, s. 43.

²⁵Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, s.33'den naklen Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara-1965, s.133.

²⁶Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, s.97'den naklen Bu edebi külliyatla birlikte M.Ö. 400'lerde Yahudiler tarafından yazılmış olan tüm tarih kitaplarının aynı şekilde reddedilmesi çok çarpıcıdır. XIX. Yüzyıla kadar, Yahudiler Massadah hikayesi ve Judas Maccabaeus gibi figürler konusunda tamamen bilgisizdi. Şimdilerde ise bunlar Yahudiliğin asıl özüne bağlılık olarak kabul edilmektedirler. *Ezra*, 18:15; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.33'den naklen Abraham Leon Sachar, *Histoire des Juifs, traduit de l'Anglais par Benoit Braun*, Cnquieme edition, Flammarion-1973, s.51-53.

Yahudiler, önceleri rahat bir ortam bulmuş; ancak, Selevki Krallığının Romalılarla yaptığı savaşlardan dolayı mali bakımdan dara düşüp, M.Ö. 169'da Büyük Tapınağı yağma etmesi ile, Yahudiler ve Selevki yöneticileri arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Selevkiler tarafından Yahudiler dini kurallara uymaktan men edilmiş ve Büyük Tapınağın adı Zeus olarak değiştirilmiştir.²⁷ Selevki yönetiminin sertleşmesi ile Yahudiler arasında bir isyan fikri gelişmeye başlamıştır. M.Ö. 167 yılında Haşmonaim sülalesi önderliğinde başlayan Yahudi ihtilali, M.Ö. 140 yılında başarıya ulaşmış ve Yahudiler bağımsızlığına kavuşmuştur.²⁸ Haşmonaim sülalesi döneminde, Yahudiler arasında Ferisiler (Peruşim), Sadukiler ve Esseniler (İsiyim) olmak üzere üç mezhep vardır. Ferisiler ile Sadukiler arasında meydana gelen bir anlaşmazlıkta, Haşmonaim sülalesi Sadukiler tarafını tutmuş ve bu anlaşmazlık iç savaşa dönüşmüştür.²⁹

Kralın Sadukiler tarafını tutması, birçok Ferisinin kılıçtan geçirilmesine neden olmuştur. Bu dönem Yahudi mezheplerinden olan Esseniler, bu olaylara karışmamıştır.³⁰ Yahudiler, kendi aralarında siyasi ve dini çatışmalar içerisinde iken; Romalılar, Suriye'yi fethederek Kudüs'e dayanmıştır. Yahudiler, Romalılara karşı üç ay dayanabilmiş, ancak 63 yılında, Romalıların Kudüs'e girmelerine engel olamamışlardır. 63 yılından itibaren Roma yönetimi altında yaşayan Yahudiler, M.S. 66 yılında, bu yönetime baş kaldırmıştır. Romalıların M.S. 6'da başlayan baskıcı yönetiminden itibaren Yahudi halkının özgürlük tutkusu giderek artmıştır. Romalı vali Antonius Felix (52-60) zamanında Yahudi Zelotlar, Romalılarla işbirliği yaptıklarından kuşkulandıkları Yahudileri öldürmekte tereddüt etmemişler, Gessus Florus (64-66) adlı Romalı Vali, Kudüs Tapınağı'nı yağmalamıştır. Uzun süredir beklenen isyan Eleazar ben Ananias adlı din adamı tarafından desteklenince, ayaklanma savaşa dönüşmüştür. Yahudi isyancılar, tapınağın kontrolünü ele geçirmiş, Antonia kalesini zaptedip Roma garnizonunu yok etmişlerdir. Suriye'de ki Roma

²⁷Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.34'den naklen Moşe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*,Yeruşalayim-1981, s.57-58.

²⁸Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.34'den naklen Andre Chouraqui; *Histoire du Judaisme*, P.U.F., Paris-1959, s.16.

²⁹Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.34'den naklen Moşe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*,Yeruşalayim-1981, s.61.

³⁰*Saducees and Pharisees: 200BC - AD 70* adlı makale 14.01.2007 tarihinde www.historyworld.net'ten alınmıştır.Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.34'den naklen Moşe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*,Yeruşalayim-1981, s.62; Andre Chouraqui; *Histoire du Judaisme*, P.U.F., Paris-1959, s.17; Abraham Leon Sachar, *Histoire des Juifs, traduit de l'Anglais par Benoit Braun*, Cnquieme edition, Flammarion-1973, s.133.

lejyonu olaylara müdahale etmek istediye de, Bet Horon'da Sukot'u kutlamaya gelen Yahudiler tarafından oluşturulan birliklerin karşısında yenilgiye uğradılar. Kudüs'te Anan ben Anan ve Yosef ben Gorion adlı din adamları liderliğinde bir ihtilal hükümeti kuruldu.

66-70 yılları arasındaki Büyük İsyân süresinde isyancılar, gümüş ve bronz paralar bastırdılar. Bu paraların bir yüzünde “Kutsal Yerusâlayim”, “Sion'un Özgürlüğü” gibi İbranice yazılar, diğer yüzünde de nar, üzüm salkımı, palmiye dalları gibi halkın kurtarıcı özlemini simgeleyen resimler yer almaktadır. Roma İmparatoru Sezar Neron, Roma lejyonunun yenilgisini haber alınca; kumandanı Vespasianus'u 60.000 kişiden oluşan üç lejyonla Galile'ye gönderdi. Seforis, Yodfet, Tiberias, Gamala gibi kentleri, Efraim tepesini, Yarden'i alan Romalılar daha sonra Kudüs'e (Yerusâlayim) yöneldiler. Neron'un ölümünden sonra iktidara gelen Vespasianus, Yahudilerle olan savaşa son vermesi için oğlu Titus'u görevlendirdi. M.S. 70'de Romalılar, 15 günlük bir kuşatmadan sonra Kudüs'ü kuşattılar.³¹ Romalılar tarafından İkinci Tapınağın yıkılması ile Yahudiler için çok uzun yıllar sürecek olan esaret dönemi başlamıştır. Yahudilerin birçoğu öldürülmüş, bir kısmı da Roma vilayetlerine sürülmüştür.³²

Titus'un Miladi 70 yılında Kudüs Tapınağı'nı yıkarak Yahudiler'i Avrupa'ya götürmesi ise onların hayatında yeni bir sürgün ve esaret döneminin başlangıcıdır. Kudüs ve çevresindeki Yahudiler doğrudan Romalılar tarafından gemilere doldurularak, Roma'ya ve oradan Avrupa içlerine götürülmüşlerdir. Rus asıllı gazeteci Nikola Notoviç'in 1887'de Tibet'te bulduğu "Beşinci İncil" veya "Tibet İncili"nde (II. yüzyılda yazılmıştır) bu gerçeğe işaret edilerek, "Putperestler deniz ötesinden, Romalılar'ın ülkesinden gelmişlerdi. Onlar Yahudileri istila ettiler. Onların yiğit görünümü olanlarını savaşçı yapıyor, kadınlarını kendilerine alıyor, sıradan binlerce insanı ise esir olarak deniz ötesine gönderiyorlardı" denilmektedir.³³

³¹Robert F. Pennell, *Ancient Rome From The Earliest Times Down To 476 A. D.*, California -1890, s. 156; Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, Gözlem Yayınları, İstanbul-2003, s. 64-65; William Whiston , *The Works of Favius Josephus , Antiquities of the Jews*, London – 1879, c.18, s.4

³²James Everett Seaver, *The Persecution of the Jews in the Roman Empire*, Kansas -1952, s.6; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*,s.34'den naklen Moşe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*,Yerusâlayim-1981, s.76; Hugh Wyne, *Kilise Tarihinde Antisemitizm*, çev. Süleyman Turan, www.dinlertarihi.org adlı siteden 23.04.2007'de alınmıştır.

³³Pennel, *Ancient Rome From The Earliest Times Down To 476 A.D.*, s.156; Batur, *Yahudilerin Hazar Yolculuğu*, s. 17'den naklen Nikola Notoviç , *Tibet İncili*, İtil Yayınları, İstanbul -2004, s.17.

Rabbi Yohanan ben Zakay kuşatma hattındaki Kudüs'ten çıkmayı başararak Titus'a başvurdu ve kıyıya yakın Yabne'ye yerleşme izni aldı; burada daha sonra Romalılar'ın da tanıdığı büyük bir ulusal merkez olan bir okul açtı. Raban Yohanan'ın "ata" ünvanı verilen ardılları, üç yüz yıl boyunca Filistin'deki Yahudi toplumunun önderleri olarak kabul edildiler. Bu dönem bir yeniden kuruluş ve düşünsel etkinlik dönemi oldu. Yıkılan Tapınak'ın yerini sinagog, kurban kesmenin yerini de dua ve okuma aldı. Kutsal metinleri öğrenme herkes için zorunlu oldu. Ama çok geçmeden Roma baskısı yeni düşmanlıklar uyandırmış, yalnız Filistin'de değil, en önemlileri Babylonia (Babil) ve İskenderiye'de bulunan öbür Akdeniz bölgesi Yahudi topluluklarını da sarsan karışıklıklara neden oldu. Kudüs'ün düşüşünün üzerinden 35 yıl geçmeden bütün bu merkezler Roma'ya karşı ayaklandılar; Yahudiler yenildi ancak ayaklanmaları Romalılar'ın Mezopotamya'yı ele geçirmelerine engel olduğu gibi Babylonia cemaatlerini de kurtardı. 132'de Filistin'de İmparator Hadrianus'a karşı başka bir ayaklanma patlak verdi. Simon Bar Koziba (ya da Bar Kohba) tarafından yönetilen ve hahamlar tarafından desteklenen bu ayaklanma Romalılar'ı zor durumda bırakmıştı. Başkaldıranlar, birçok kenti kurtardılar, Yahudi devletinin yeniden kurulduğunu ilan ettiler, para bile bastırdılar. Fakat sonunda ayaklanma bastırıldı. Romalılar, Yahudi direnişinin son savunma noktası Bethar'ı ele geçirdiler (135). İmparator, Kudüs'ü pagan bir kent durumuna getirerek Yahudilerin bu kente girmelerini yasakladı ve onları acımasızca ezdi. Hadrianus'un ardılları döneminde kıyım sona ermiş, atalar yeniden resmen tanınmış ve hahamlar sözlü yasa üzerinde büyük ve titiz çalışmalar yapmışlardır.

325'de Constantinus, Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun resmi dini ilan etti. Romalıların otoritesi altındaki her yerde yeni dini benimsemeyen Yahudiler ezildi ve kıyıldı. 425'de atalığa son verildi. Bizans İmparatorluğu'nda da Yahudilerin durumu çok zorlaştı.³⁴ Her Yahudi, tabii olarak Roma ve aynı zamanda Bizans düşmanıydı. Gerek Parth'larla Romalılar ve gerekse Pers'lerle Bizanslılar arasındaki savaşlarda daima Parth'ların ve Pers'lerin yanında yer almış, savaşlara gönüllü olarak katılmışlardı. Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki düşmanlık öylesine had safhaya ulaşmıştı ki, tarafların birbirlerine acımaları söz konusu dahi olamazdı. Mesela Zünnuvas, Etiyopya'da Zafar şehrini kuşattığında Hıristiyan Himyeriler'e şehri teslim

³⁴Mark Edwards, Martin Goodman, Simon Price, *Apologetics in the Roman Empire Pagan, Jews and Christians*, New York-1999, s. 101, 103. *Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi*, c.24, s.12354.

etmeleri halinde serbestçe çıkıp gidebilecekleri vaadinde bulunmuş, fakat Himyeriler kaleden çıkar çıkmaz hepsini parça parça ettirmiş, kimileri kiliselere sokularak diri diri yakılmıştı. Yine aynı Zünnuvas 518'de Nagran şehrini ele geçirdiğinde bütün Hıristiyanları toplu olarak katletmişti. Fakat daha sonra Etiyoplalılar galip gelmiş, bu defa da onlar tüm Yahudiler'i kılıçtan geçirmişlerdi. Yahudilerin Hıristiyanlara karşı duydukları tarihi kinin en çarpıcı örneklerinden biri de, Persler'in 615'de Kudüs'ü ele geçirdiklerinde bol miktardaki Hıristiyan savaş esirini (yaklaşık 70 bin kişi) Suriye çölü üzerinden geçiremeyeceklerini anlamaları üzerine Yahudiler'in, "düşmanlıklarından dolayı onları çok ucuz fiyata satın alarak öldürmeleridir".³⁵

Bizans'a sığınan Ortodoks Yahudiler, Bizanslılar'dan pek de hoş muamele görmüyorlardı. Justinianus, 546'da yayınladığı fermanla Yahudilerin Fısıh (hamursuz) bayramının Hıristiyanların Kutsal haftasına rastlaması halinde bunu kutlamalarını ve mayasız ekmek yemelerini yasakladı. 533'de ise sözlü geleneklerini kutlanmaları men edildi. Kısacası Yahudiler, Bizans'da ikinci sınıf vatandaş durumuna (*inferiores*) düşmüşler, bu da onları İran'a meyyal hale getirmişti. Nitekim Hüsrev Perviz, Bizans'a savaş açınca (Ninova Savaşı) Yahudiler hiç tereddüt etmeden Persler'in yanında yer aldılar ve Hıristiyanların arka bahçesinde önemli karışıklıklar çıkardılar. Yahudiler, öyle usta bir siyaset izlediler ki, hem Bizanslılar hem de Persler kaybetmiş fakat kazanan onlar olmuştur. Mesela 629'da Bizans'la İran arasında yapılan anlaşmadan sonra Persler'in Edessa (Urfa)'yı Bizans'a terk etmesi gerekirken, Yahudiler Pers garnizon komutanını şehri savunma konusunda ikna etmiş, fakat Bizanslılar'ın galip gelip Pers askerlerini boğazlamaya başladıklarında sadece geriden seyretmişlerdir. İslamın zuhurundan sonraki siyasi gelişmeler de Yahudiler lehine olmamıştır. İran kanunları şeriatla, şahlar emirlerle yer değiştirmiş, Yahudiler yine göç etmek zorunda kaldılar. Yahudi tabib Yosef b.Yeguşa Hakoren tarafından kaleme alınan bir belgede şu ifadeler yer almaktadır: "4450 yılının (Miladi 690) yaz aylarıydı; o sıralarda İsmaililerle (Müslümanlarla) Persler arasındaki kavga kızışmış ve Persler onlar tarafından mağlup edilmişler, önlerinde diz çökmüşlerdi. Kalabalık Yahudiler ise kılıçtan kaçır gibi Pers ülkesinden kaçarak kurtulmuşlar ve o kabileden o kabileye, o

³⁵Batur, *Yahudilerin Hazar Yolculuğu*, s. 18'den naklen L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Selenge Yayınları, İstanbul-2003, c.I, s.134-136.

devletten bu halka sığına sığına Rus ülkesine, Avrupa ve İsveç topraklarına gelmiş ve orada pek çok Yahudi bulmuşlardır."³⁶

İşte bu Yahudiler, Romalılar'ın gemilerle Roma'ya götürdükleri Yahudiler olmalıdır. Yani Yahudiler, Batı Avrupa, Doğu Avrupa ve Rusya'ya üç dalga halinde gelmişlerdir. Birincisi Romalılar tarafından gemilerle deniz üzerinden, ikincisi Anadolu ve Karadeniz üzerinden Dinyeper ağzına ve Rusya'ya açılan yoldan geçerek, üçüncüsü ise Hazar İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Polonya kralı Jogailo'nun Polonya'ya alıp götürmesiyle. Bir de Litov Knazı Vitovt'un XIV. yüzyıl sonlarında Karaimler'in bir kısmını yanında götürerek Litvanya'ya iskan ettiği varsayılmaktadır.³⁷

³⁶Batur, *Yahudilerin Hazar Yolculuğu*, s. 19'dan naklen L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Selenge Yayınları, İstanbul-2003, I/136, 139.

³⁷Maristella Botticini, Zve Eckstein, *From Farmers to Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish Economic History*, Boston-2004, s.23; Batur, *Yahudilerin Hazar Yolculuğu*, s. 19'dan naklen M. I. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Selenge Yayınları, s.574 -575.

I. BÖLÜM

ORTAÇAĞ AVRUPA DEVLETLERİNDE YAHUDİLER

ORTAÇAĞ'DA İSPANYA'DA YAHUDİLER

A. İLKÇAĞ'DA İSPANYA'DAKİ GENEL YAPI VE VİZİGOTLAR DÖNEMİNDE YAHUDİLERİN DURUMLARI

Yahudilerin İspanya'ya geliş tarihleri tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, İspanya Yahudilerinin çekirdeğini, Titus ve Hadrianus'un kölelerinin meydana getirdiği ileri sürülmektedir.³⁸ Yahudilerin İspanya'ya ilk kez Tevrat dönemlerinde gelmiş olduklarına dair iddialar mevcut olmakla birlikte, buradaki ilk Yahudi varlığını III. yüzyıla ait mezar taşlarından öğreniyoruz. Bir İngiliz araştırmacısı Portekiz'deki Yahudi varlığının M.Ö. 900 yılına kadar uzandığını tespit etmiş, ancak ileri sürdüğü deliller zayıf kalmıştır. Bu bölgede Yahudi cemaatlerinin oluşması hakkında ilk kesin ve elle tutulur bilgi, belirtildiği üzere, III. yüzyıla ait mezar taşları ve IV. yüzyılda Hıristiyanların Yahudilere karşı bazı tedbirler almış olduklarını belirten belgelerde yansımaktadır.³⁹ Ziya Paşa, Bar Kohba isyanı (132-135) sonrasında, Yahudilerin dünyaya dağılmaları esnasında, "Yehudave Binyamin soyundan elli bin Yahudi hanesinin İspanya'da tavattun ettirildiğini" belirtmekte ve Gotların İspanya'ya geldikleri sırada bu Yahudilerle orada karşılaştıklarını öne sürmektedir.⁴⁰ Yahudi tarihçi Joseph Nehama'ya göre ise, Birinci Tapınağın yıkılışında (M.Ö. 587), Filistin seçkinlerinden bir grup Yahudi, İspanya'ya köle olarak götürülmüş ve İkinci Tapınağın yıkılışında (70) Titus tarafından esir alınarak götürülen Yahudiler, daha önceki dindaşlarına dahil olmuşlardır.⁴¹

Yukarıda belirttiğimiz gibi, V. yüzyıla kadar İspanya Yahudileri hakkında fazla bilgi yoktur. Elde bulunan belgeler, İberya Yarımadası'nda Yahudi

³⁸ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, Ankara-2000, s. 35'den naklen Theodore Reinach, *Histoire des Israélites, depuis la Ruine de leur Indépendance Nationale Jusqu'a Nos jours*, Quatrieme Edition, Librairie Hachette, Paris-1910, s.63; I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique*, Librairie Lipschutz, Paris-1936, s.55.

³⁹ Moshe Sevilla Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul-1992, s.20.

⁴⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 35'den naklen Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, Tab'ı Sani, Dersaadet 1304, IV / 100.

⁴¹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.35'den naklen Joseph Nehema, *Histoire des Israélites de Salonique*, Librairies Durlacher, Molho, Salonique-1936, 1959, 1978, I /124.

varlığını ortaya koymasına rağmen onların durumları hakkında yeterli bilgi vermemektedir. İspanya'da III. yüzyıl sonlarından V. yüzyıl sonlarına kadar devam eden Roma hakimiyeti döneminde Ameria (Meriyye), Malaga, Lebrija, Sevilla, Carmona, Cordova, Zaragoza, Cuenco, Avilla ve Astorga gibi yerleşim merkezlerinde Yahudi cemaatleri bulunmaktaydı.⁴²

İspanya'da Roma hakimiyeti M.Ö. 19 yılında Augustus döneminde başlamıştır. Roma toprakları içinde İspanya'nın siyasal önemi, fethin ilk yüzyılında ortaya çıkmış ve İmparatorluk döneminde de devam etmiştir. Sertorius, Sulla'ya karşı ayaklanmış ve yerli halkın son direnme hareketlerinden aldığı destekle, öldürülene dek Pompeius'a başarılı bir şekilde kafa tutmuştur (M.Ö. 82-72). Pompeius'un oğulları, Munda'da yenilene kadar (M.Ö. 44) burada Sezar ile savaşmışlardır. İşgali (M.Ö. 26) ve Yarımada'nın kuzeyindeki hareketi (M.Ö. 25-24) bizzat Augustus yönetmiştir. Galba ise, valisi olduğu Clunia'da (Tarraconensis'de), M. 68'de kendini "*legatus senatus populi que romani*" ilan ederek senato tarafından imparatorluğa getirileceği düşüncesini taşımaktaydı. Çok geçmeden Vespasianus, İspanyollar'a Roma sitesini olma hakkını verdi. Traianus, sonra Hadrianus İtalya'da doğmuşlardı ve Marcus Aurelius da Baetica'ya güçlü bağlarla bağlıydı. M.Ö. 27'ye kadar Yarımada iki eyaletten meydana geliyordu: Kuzey Doğu'da Espana Citerior, Güney ve Batı'da Espana Ulterior. Augustus, Espana Ulterior'u iki yeni eyalete ayırdı: Lusitania ve Baetica.

Yarımadaya Roma ile gelen barış, Augustus'un Cantabrica savaşlarının sonundan V. yüzyıl başındaki istilaya dek dört yüzyıl sürdü. İspanya'da Hıristiyanlık, II. yüzyılda ortaya çıktı. İlk İspanyol Konsilleri, İliberis'te (306), Zaragoza (380) ve Toledo'da (400) toplandı. Hıristiyanlık ülkede IV. yüzyılda güçlü bir şekilde yerleşmiştir.⁴³ 409'da İspanya'ya giren istilacıların gelgitleri ülkeyi V.yüzyılın sonuna dek kasıp kavurdu. 412'de daha sonra Honorius'un kız kardeşi Galla Placida ile evlenen Athaulf'un yönetimindeki Vizigotlar, imparatorluk otoritesini kurma gerekçesiyle Yarımada'ya girdiler. Silingae Vandalları, Andalusia'dan adını alan

⁴² Mark Edwards, Martin Goodman, Simon Price, *Apologetics in the Roman Empire Pagan, Jews and Christians*, NewYork-1999, s.101,103; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 35; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, Ankara-1997, s.32.

⁴³ Thomas F. Glick, *Islamic And Christian Spain in the Early Middle Ages*, Princeton University Press-1979, s. 138; *Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi*, İstanbul-1993, c.11, s. 5823.

Baetica'ya sürüldüler; Alenler önce Lusitania'ya, sonra da kuzeye atıldılar ve burada Vandallarla kaynaştılar; Süevler Galicia'ya yerleştiler; ama Honorius, Vizigotlar'ı Aquitania'ya yerleştirirken, Vandallar Baetica'yı Balear adalarını yeniden işgal ettiler, sonra Geiserich'in komutasında Afrika'yı ele geçirdiler (428-435), Süevler de ülkenin geri kalan bölümüne yayıldılar. 460'da Vandal filosunu yok etme girişimi başarısızlıkla sonuçlanan İmparator Majorianus'un gidişinden sonra Yarımada, Süevler ve Vizigotlar arasında kapalı bir bölge olarak kaldı. Eurik (466-484), Süevlerin sığındığı Kuzey-Batı ucu dışında tüm ülkeyi işgal etmiş ve İmparator Zenon'a buranın sahibi olduğunu kabul ettirerek (477); Kuzey-Batı bölgesi de 585'te ilhak etmiştir. Vouille'den sonra (507) Clovis'in Güney Galya'dan sürdüğü Vizigotlar egemenliklerini İspanya'yla sınırlandırmışlar ve burada iki yüzyıl hüküm sürmüşlerdir. Ülkenin güneyi 554'te Justinianos'a bırakılmış ve elli yıl için yeniden Roma eyaleti olmuştur.⁴⁴ Vizigot Krallığı'nın az çok güvenliği sağladığı Yarımada'da, Batı'da olduğu gibi, iktisadi etkinlikler denizden karaya dönmüştür. Mutlak hükümdar olan Leovigild (573-586) yönetimde reform yapmış, sarayı yeniden düzene sokmuş ve ülkeyi birleştirmiştir. Bununla birlikte IV. yüzyıldan beri Ariusçu⁴⁵ olan Vizigotlarla, Katolik olan İspanya Romalıları arasındaki dini çatışma uzun süre, etnik kaynaşma ve devlet bütünlüğü için bir engel oluşturmuştur. Yine de Kral II. Recare Do'nun Hıristiyanlığı benimsemesinden sonra Katolik Kilise'sinin krallık üzerindeki nüfuzu öylesine arttı ki aristokrasi kralın seçimle tahta çıkmasını kabul ettirdi. 633'ten (Kral Sisenand'ın Dördüncü Toledo Konsilince seçilmesi) 711'e Müslümanlar tarafından fethine, Toledo'da toplanan on konsil, kralları seçmiş ve denetlemiş, böylece bir tür konsil teokrasisi kurmuştur. İspanyol Kilise'sinin dinamizmi, İspanya'nın Avrupa'yla ilişkisini kesen tanrıbilimsel ve düşünsel faaliyetlerle kendini göstermiştir.⁴⁶

⁴⁴ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, c.11, s. 5821.

⁴⁵ Arius Mezhebi: 4. yüzyılda ortaya çıkan bu mezhep, Hıristiyan dünyasını önemli ölçüde etkilemiştir. Arius mezhebi, İskenderiye rahibi Arius'un, 315 yılından itibaren, Tanrı'nın bir olduğu ve İsa'nın Tanrı olmadığı görüşünü yaymaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Arius'un bu fikirleri o dönem Hıristiyan dünyasında çok ciddi sıkıntılar meydana getirmiştir. Bunun önünü almak için, 325 yılında, ilk Ekümenik Konsil olarak kabul edilen İznik Konsili toplanmıştır. Bu Konsilde, *Tirinite* (Üçleme)'nin ikinci şahsı olan Tanrı'nın oğlu (İsa)'nın Baba ile aynı tabiatta olduğu açıklanmıştır. Bu Konsil'de, Arius'un görüşleri mahkum, kendisi de afaroz edilmiştir. Bununla birlikte Ariusculuk cereyanı 4. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Bu mezhep günümüz Hıristiyan mezheplerinden Üniteryanizm'e etki etmiştir.

⁴⁶ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c.11, s. 5821.

Bir devletin kuruluşu için egemenlik ilanı gerekli olsa da, bugün olduğu gibi o gün de yeterli bir şart değildi. Devletin yaşayabilmesi, bir diğer ifadeyle egemenliğin sürekli olabilmesi için asıl önemli olan, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkilerin sağlam bir zemine oturtulabilmesiydi. Bu ise, ancak engin bir devlet tecrübesi ve geleneğiyle sağlanabilirdi. Ne var ki Vizigotların eksiği olan husus da işte bu devlet tecrübesiydi. Ne farklı dinleri ve etnik unsurları bir arada yaşatabilmiş bir devlet tecrübesine ne de Müslüman fatihlerde görülen cihanşümül mahiyette bir takım ilkelere (hoşgörü, adalet, can, mal ve inanç emniyeti vb.) sahiptiler. Bunun içindir ki, kuruluşlarından yıkılışlarına kadar (468-711), kısa süreli bir kaç dönem hariç, istikrarlı bir idare oluşturmayı bir türlü başaramamışlardır.⁴⁷

Vizigotlar, Roma hakimiyeti döneminin tabakalaşmış toplum yapısını devam ettirmişlerdir. İnsanların "İmtiyazlılar" (*Noblezo hispano-goda*), "Hürler" (*Nobles no privilegiados*) ve "Köleler" (*Servus, Siervos*) şeklinde gruplandırıldığı bu toplum yapısında, bu gruplardan veya tabakalardan herhangi birinde yer almayı belirleyen yegane ölçü, kişilerin mensup olduğu aile ve daha da önemlisi sahip olduğu güç ve servetti. Toplum tam anlamıyla bir piramidi andırmaktaydı. Güç ve servet sahipleri en tepede, köleler ve fakirler en altta, şehirli halk, küçük çiftçiler ve zanaat erbabı ise bu ikisinin arasında yer almaktaydı. Vizigotlar işte bu yapı içerisinde İmtiyazlılar tabakasının esas unsuru haline geldiler. Bununla beraber, Hispano-Romen asıllı asilzadeler de, galipleriyle iyi geçinmeleri sayesinde aynı tabaka içerisinde kalmayı başardılar. Buna mukabil, orta tabakayı oluşturan küçük çiftçiler ve zanaat erbabı ile ülke işgücünün ana kaynağı durumundaki alt tabaka mensubu köleler, Vizigot idaresinin asıl mağdurları oldular. Şöyle ki: Romalılar döneminde devlet arazileri kira ile küçük çiftçilere dağıtılmış, fakat zamanla çiftçiler bu arazilerin fiili sahipleri haline gelmişlerdi. Buna mukabil aynı topraklar, Vizigot idaresinde bir taraftan imtiyazlıların mülkiyetine geçirilmek üzere müsadere edilirken, diğer taraftan, buralarda yaşayan insanlar yarı kölelik olarak nitelendirilebilecek bir statü içerisinde yaşamaya mahkum edildiler.⁴⁸ Bu yetmiyormuş gibi, zanaat erbabıyla birlikte vergi yükleri de arttırıldı. Bu durumda çok sayıda kişi, büyük toprak ağaları (*Latifundistas*)'nın himayesine girdi ki, bu da

⁴⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları -1*, s.3.

⁴⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları 1*, s.3'den naklen H. Mu'nis, *Fecru'l- Endelüs*, Riyad-1985, s.21-22, 24-25.

neticede insanı insana kul eden tipik bir düzen olan Feodalizmin güçlenmesine yaradı. Teorik olarak hür kabul edilen küçük çiftçiler ve zanaatkarların bu duruma düştüğü bir toplumda, piramidin en altında kalan kölelerin ne tür bir hayat yaşadıklarını tahmin etmek pek zor olmasa gerektir. Kendilerine yapılan muameleler dikkate alındığında, doğrusu, kölelerin gerek düşünce planında gerekse fiiliyatta insan değil ve fakat eşya olarak göründüklerini söylemek yanlış olmayacaktır.⁴⁹

Vizigotların bu uygulamaları, orta ve alt tabaka mensupları arasında derin bir hoşnutsuzluk ve gerginliğe yol açtı. İşte bu durumu iyi değerlendirip ilk protesto teşebbüsünü yapanlar, kilise çevreleri oldu. Hemen ifade etmek gerekir ki bu protesto, özü itibarıyla dini mahiyette bir muhalefetti ve temelinde Vizigotların İspanya halkının mezhebi olan Katolikliğe değil de Hz. İsa'nın Tanrılığı, papazların kul ile Allah arasında aracılığı ve Hz. Meryem'in kutsallığı gibi hususları kabul etmemekle Katoliklik'ten ayrılan dolayısıyla sapık bir rahip olarak görülen Arius'un görüşlerini benimsemiş olmaları yatmaktaydı.⁵⁰ Yeni durum Vizigotlar idaresini, keskin tabakalaşmadan kaynaklanan sosyal gerginliğe ilave olarak bir de dini çatışma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Ülkede bizzat Katolik din adamlarının organize ettikleri ya da fiilen içinde yer aldıkları ayaklanmalar meydana gelmiştir. Vizigotların, aralarında din adamlarının sürülmesi de dahil olmak üzere başvurdukları sert tedbirler, hadiseleri yatıştırmaktan çok daha fazla alevlendirmeye, hatta siyasi bölünmeye yol açmıştır.⁵¹

586 senesi, Katolik kilisesi adına gerçek bir zafer yılı oldu. Zira, gelişmeler karşısında acze düşen Vizigotlar, ülkenin bölünmüşlüğüne ancak Katolikliğe girmekle mümkün olabileceğine kanaat getirip topluca mezhep değiştirdiler. Böylece Katolik Hıristiyanlık bütün İspanya'nın resmi dini haline geldi. Vizigot yöneticilerinin Katolik mezhebini kabul etmesi, İspanya Yahudileri için çok zor bir dönemin başlangıcı oldu. Büyük bir güç elde eden Katolik ruhani sınıfı, sık sık

⁴⁹ Edward Gibbon, *The History of Decline And Fall of the Roman Empire*, New York -1906, s.6,s.144; Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, s.4'den naklen S. M. İmamuddin, *Muslim Spain*, Leiden-1981, s.11; R. Dozy, *Historia de Los Musulmanes espanoles*, Madrid-1984, II,35.

⁵⁰ Stanley G. Payne, *A History Spain And Portuqal*, University of Wisconsin Press -1973, s.12; Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, s.4.

⁵¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, s.4den naklen R. Dozy, *Historia de Los Musulmanes espanoles*, Madrid-1984, II, s.25-27.

yönetime müdahale etmeye başladı.⁵² Bu tarihe kadar Yahudiler, Vizigot idaresi altında nispeten rahat bir hayat sürmüşlerdi. Ancak bu tarihten sonra, durum tamamen tersine dönmüştür. Vizigot kralı Reccored 586'da katolik olduğunda, Avrupa'nın ilk Yahudi-karşıtı yarasını çıkartmıştır. 612, 615 ,633, 653 ve 681 senelerinde çıkarılan bir dizi kanun ve fermanla Yahudilere her alanda büyük sınırlamalar getirildi. Söz gelimi, 615 senesinde bu cemaatten topluca Katolikliğe girmeleri istendi. Çok sayıda Yahudi istemeyerek de olsa, bu emre uymuş, diğer bir kısmı ise İspanya'yı terk etmiştir. Din değıştirenler sureten Hıristiyan gözükseler de, aslında kalben Yahudiliğe olan bağılıklarını devam ettirmişlerdir (*Criptojudaismo*).⁵³ Böylece, İspanyol Hıristiyanlığı ve Yahudiliği için sonsuz bir endişe kaynağı olan ve sonradan "marrano" olarak anılan "gizli Yahudi" tarihteki yerini almış oluyordu.⁵⁴

Yahudiler hakkında en sert tedbirler, VII. yüzyılda Sisebut zamanında alındı. Sisebut'u bu tedbirleri almaya sevk eden amiller, Yahudilerin sayılarının ve zenginliklerinin haddinden fazla olduğu düşüncesi ve Yahudilerin Berberilerle işbirliği içinde olarak görülmesiydi.⁵⁵ Sisebut'tan sonraki bazı Vizigot kralları, Yahudilere karşı nispeten yumuşak davranmışlar, fakat, son Vizigot kralı olan Egica, Yahudilerin bir ayaklanma hazırlığı içerisinde olduğunu öne sürerek, Katolik kilisesi yöneticilerinden, onların cezalandırılmaları yolunda karar vermelerini istemiştir.⁵⁶

IV. Toledo Konsili, 633 senesinde bu "yeni Hıristiyanlar"ın samimiyetinden şüphelenildiği için, bunların çocuklarının kendilerinden alınarak, iyi birer Katolik olarak yetiştirilmek üzere kiliselere teslimini kararlaştırmıştır. 654 yılında, henüz Hıristiyanlığa girmemiş Yahudilerin Cumartesi gününü (Şabat) dini tatil günü olarak kutsamaları, Yahudilik esaslarına göre evlenmeleri, çocuklarını

⁵² Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, s.4-5'den naklen E. Mitre, *La Espana Medieval*, Madrid-1979, s.37-39; R. Dozy, *Historia de Los Musulmanes espanoles*, Madrid-1984, II, 32; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler* s. 37'den naklen Louis Bertrand, *Histoire d'Espagne*, Paris-1992, s.26-27.

⁵³ S. P. Scott, *The Visigothic Code (Forum Judicum)*, Boston Book Company, Boston-1910, s. 12; Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32; Yusuf Besalel, *Osmanlı Ve Türk Yahudileri Tarihi*, İstanbul-2003, s.23.

⁵⁴ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, İstanbul-2000, s.223; Jacques Attali, *1492*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara-1999, s.42; Jewish History Sourcebook, "*The Jews of Spain And Visigothic Code 654-681 CE*, 10/03/2006'da <http://www.fordham.edu/halsall/jewish/jews-visigothic1.html> adresinden alınmıştır.

⁵⁵ Charles Julian Bishko, *Spanish And Portequese Monastic History*, Variourum Reprints -1984, s.140; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.37'den naklen Louis Bertrand, *Histoire d'Espagne*, Paris-1992, s.27.

⁵⁶ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 37.

sünnet ettirmeleri, bazı dini günleri ve bayramları kutlamaları yasaklandı. 681’de bu yasalara yenileri eklendi: Yahudiler idari görev üstlenemeyecek, daha da önemlisi ya Hıristiyan olacak ya da ülkeyi terk edeceklerdi. 694 yılında ise, XVII. Toledo Konsili'nden bu cemaatin kökünü kazımayı hedefleyen yeni bir karar çıktı. “Bütün Yahudilerin mallarına el konulacak, Yahudi aileler köle statüsüne indirilecek ve Hıristiyan ailelere paylaşılacaklar”⁵⁷ kararıyla, daha önce, gayrimenkul bulundurmaktan, ticaretten ve gemicilikten men' edilmiş olan Yahudiler şimdi de böyle büyük bir toplu cezaya çarptırılıyorlar ve yaşama hakları bir anlamda ellerinden alınıyordu.

Devlet ve kilisenin, bir başka deyişle kral ve papanın birlikte aldıkları bir kararların tek bir hedefi vardı, o da ülkede 589 senesinde Katoliklik bünyesinde sağlanan dini birliğin önünde tek engel kalan Yahudilerin ortadan kaldırılmasıydı.⁵⁸ Yahudilere yönelik bu siyaset, bir taraftan onların para ve siyaset başta olmak üzere, İspanya ekonomisindeki faal konumlarının sarsılmasına, dolayısıyla da zaten pek iyi durumda olmayan ülke ekonomisinin daha da kötüleşmesine sebep olurken diğer taraftan kendilerini sözü edilen baskılardan kurtaracak bir "yardım eli"nin uzatılmasını bekler hale soktu.⁵⁹

Vizigot İspanyası’nda istikrarı ortadan kaldıran bir diğer mesele ise, taht konusunda çıkan anlaşmazlıklar ve bu anlaşmazlıklardan kaynaklanan iç çekişmelerdi. Toplam otuzüç Vizigot kralından onbirinin bu çatışmalar esnasında veya suikast sonucu öldürülmüş olmaları, bu konuda bir fikir vermeye yeter görünmektedir. Krallığın son bir kaç yılına da bu mücadelelerle girildi. 709 senesinde kral Witiza ölünce, bir grup asilzade ve devlet ricalinin teşvikiyle yerine çocuk yaştaki oğlu Achila tahta oturtulmuştur. Ancak muhalif asilzadeler ve devlet ricali bu duruma karşı çıkıp, 710 senesinde Rodrigo isimli generali kral ilan etmişlerdir. Bu

⁵⁷ Thomas F. Glick, *İslamic and Christian Spain in the Early Middle Ages*, Princeton University Press–1979, s.32; Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32-38'den naklen Huseyn Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, Riyad-1985, s. 14-15; Collins, *Early Medieval Spain*, New York-1983, s.129; Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s.21; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 37'den naklen, Theodore Reinach, *Histoire des Israélites, depuis la Ruine de leur Indépendance Nationale Jusqu'a Nos jours*, Quatrieme Edition, Librairie Hachette, Paris-1910, s.63; I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique*, Librairie Lipschutz, Paris-1936, s.66.

⁵⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32.

⁵⁹ Henry John Craytor, *A History Aragon And Catalonia*, Methuen–1933,s.30; Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, s.6'dan naklen S. M. İmamuddin, *Muslim Spain*, Leiden-1981, s.13-14; H. Mu'nis, *Fecru'l Endelüs*, Riyad-1985 ,s.14-15; R. Collins, *Early Medieval Spain*, New York-1983, s.129 vd.

hadise, ülkeyi siyasi bölünmenin eşiğine getirmişti. Taht mağdur durumuna düşen Witiza'nın oğulları, tahtı yeniden ele geçirebilmek için bir yardım arayışının içine girdiler.⁶⁰ Sosyo-ekonomik yapıda görülen dengesizlik, dini hayat üzerindeki baskı ve nihayet siyasi alanda yaşanan bölünme, aslında İspanya'yı adım adım İslam fethi gibi yeni ve önemli bir olayın eşiğine getirmekte, bir başka ifadeyle şartları bu istikamette olgunlaştırmaktaydı.

⁶⁰ Özdemir, *Endülüs Müslümanları 1*, s.6'dan naklen S. M. İmamuddin, *Muslim Spain*, s.14-15; H. Mu'nis, *Fecru'l Endelüs*, s.5 vd.

B. İSPANYA'NIN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ VE YAHUDİLERİN DURUMLARI

Ortaya çıkışından itibaren hızla yayılmaya başlayan İslam, Hicret'in birinci asrının sonlarına doğru, bir yandan Türkistan'ı aşarak Çin'e, bir yandan İstanbul'a bir yandan da Akdeniz'in güney kıyılarını tamamen hakimiyetine alarak Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Septe boğazına⁶¹ kadar ilerledi. Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr ve kurmayları fethin yönünün Güneye değil Kuzeye doğru olmasına karar verdi.⁶² Ancak, İber Yarımadası hakkında, Müslümanların fazla malumatı yoktu. Bu sırada, Septe valisi olan Julianus, Vizigot kralı Rodrik'e olan kininden ve gelecek korkusundan dolayı, İber Yarımadası'nın fethinde Müslümanlara yardım etmeyi teklif etti.⁶³ Musa b. Nusayr Julyanus'a tam güvenemedi, ancak bu teklif, onun İber Yarımadası'nı fethetme iştiağını arttırdı. Bu hususta, Halife Velid b. Abdülmelik'e bir mektup yazdı. Halife Velid, Musa'dan, maceradan kaçınmasını ihtiyatlı davranmasını ve ordunun tamamını İspanya'ya geçirmemesini tavsiye etti.⁶⁴ Bu olaydan sonra Musa b. Nusayr, Hicri 91 senesinde İspanya kıyılarını iyi bilen Berberilerden bir kuvvet hazırlayarak, başına Tarık'ı komutan tayin etti.⁶⁵ Tarık, emrindeki 400 kişilik bir süvari bölüğü ile İspanya kıyılarına geçerek, bol miktarda ganimetle geri döndü. Bunun üzerine, Musa b. Nusayr, asıl fetih hareketinin başlamasına karar verdi.⁶⁶ Hicri 92 (M. 711) yılında, Musa, İspanya'yı fethetmek için Tarık b. Ziyad'ı görevlendirdi.⁶⁷

Tarık b. Ziyad, askerleri ile Cebelitarık boğazını geçince bu bölgenin komutanı olan Tudmir, Tarık'a karşı koymak istedi. Aynı zamanda da Kral Rodrik'e,

⁶¹ Septe Boğaz'ı, Tarık b. Ziyad'ın İspanya'yı fethinden sonra Cebel-i Tarık Boğaz'ı adını almıştır.

⁶² Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s.8.

⁶³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 38'den naklen Ahmed b. Muhammed el- Makkari, *Nefhu't - Tib min Gusni'l -Endulusi'r - Ratib*, nşr.M. Abdülhamid, Kahire-1949, I/216.

⁶⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 38'den naklen Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne, Jusqua la Conquete de l'Andalousie*, nşr. E. Levi Provençal, Librairie J. Brill, Leyde-1932, I/27.

⁶⁵ Bernard Lewis, *The Arabs in History*, Oxford University Press, Princeton -1992, s.181; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 38'den naklen el- Makkari, *Nefhu't - Tib min Gusni'l -Endulusi'r - Ratib*, I/214; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, I / 18.

⁶⁶ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s.16.

⁶⁷ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 39'dan naklen Abdulvahid el- Marrakuşi, *el-Mu'cib fi Telhisi Ahbari'l- Mağrib*, Kahire-1949, s.9.

"Gökten mi yoksa yerden mi geldiğini" bilmediği bir ordunun Yarımada'yı fethetmeye başladığını bildirdi. Tarık, Tudmir'in ordusunu kısa zamanda mağlup etti.⁶⁸ Bu durumu haber alan Rodrik, İspanya'nın her tarafından asker toplayarak Tarık b. Ziyad üzerine yürüdü. 19 Temmuz 711'de yapılan savaşta, Rodrik, kesin bir yenilgiye uğradı. Dozi, bu savaşta, Yahudilerin de Müslümanlara yardım ettiğini kaydeder.⁶⁹ Tarık, bu zaferden sonra, Musa'nın kendisine emrettiği gibi tekrar Afrika kıyılarına dönmemiştir. Sırasıyla Toledo, Kurtuba, ve Elvire'yi fethetti. Elvire, fetihten sonra muhafaza edilmek üzere, Müslümanlardan ve Yahudilerden oluşan bir Garnizon'a emanet edildi.⁷⁰

712 yılında, Musa b. Nusayr'da İspanya'ya geçerek Marida ve Karmuna'yı fethetti. Bütün bu fetih hareketleri ancak dört yıl sürdü ve İspanya, bu kısa süre içinde tamamen Müslümanlar tarafından ele geçirildi.⁷¹ Müslümanlar, İspanya'yı ele geçirdikten sonra, halkı dini inaçlarını uygulamada serbest bırakmıştır. Hıristiyanlara ve Yahudilere cemaatleriyle ilgili işlerde kendi kanunlarını uygulamalarına izin vermiştir. Onların dini liderlerini serbest bırakarak, kendi cemaatlerinin yöneticisi saymıştır.⁷² Müslümanların fetih yoluyla ele geçirdikleri yerlerdeki uygulamaları ile anlaşma yoluyla aldıkları yerlerdeki uygulamaları farklı olmuştur.⁷³ Anlaşma yoluyla ele geçirilen yerlerde anlaşma şartları geçerli olmuş, fetih yoluyla ele geçirilen yerlerde ise asilzadelere ait arazilere el konulmuş, köylülerin toprakları ise kendilerine bırakılmıştır.⁷⁴

Endülüs'ün fethi sırasında yapılan antlaşmalardan, metni elimize ulaşan Tudmir bölgesi ile ilgili olan anlaşmaya göre, anlaşma şartlarına uydukları takdirde,

⁶⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 39'dan naklen el- Makkari, *Nefhu't - Tib min Gusni'l -Endulusi'r - Ratib*, I/215; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, I / 19-20.

⁶⁹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 39'dan naklen Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne, Jusqua la Conquete de l'Andalousie*, I/273.

⁷⁰ Lewis, *The Arabs in History*, s.181, Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 39'dan naklen Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne, Jusqua la Conquete de l'Andalousie*, , I/273-274.

⁷¹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 35'den naklen Reinach, *Histoire des Israélites, depuis la Ruine de leur Indépendance Nationale Jusqu'a Nos jours*, s.63; I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique*, s.183.

⁷² Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 39'dan naklen Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne, Jusqua la Conquete de l'Andalousie*, s.275.

⁷³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 40'dan naklen Mehmet Özdemir, *Gayr-i Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları*, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara-1992, XXXIII/203-239.

⁷⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 40'dan naklen Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne, Jusqua la Conquete de l'Andalousie*, s. 275.

Hıristiyanların canlarının ve mallarının teminat altında olacağı, dinlerini yaşama konusunda herhangi bir engelle karşılaşmayacakları, kiliselerine de dokunulmayacağı garantisini verilmiştir. Onlardan da düşmanlarını barındırmamalarını istenmiştir. Ayrıca, onlara Cizye ödeme yükümlülüğü getirilmiştir.⁷⁵ Yüzyıllar boyunca zulüm ve baskı altında yaşayan Yahudiler, Müslüman fatihlerin İspanya'ya gelişini sevinçle karşılamıştır. Müslümanlarda yeni fethettikleri yerlerden bazılarının idaresini Yahudilere bırakmıştır. Şehir dışında yaşayan Yahudiler şehirlere getirilerek, savaş sırasında kaçan Hıristiyanların terk ettikleri evlere yerleştirilmiştir. Ganimetlerden onlara pay verilmiştir. Daha önce düştükleri kölelik durumları değiştirilerek, dini bir cemaat olarak kabul edilmişlerdir.⁷⁶

Bernard Lewis'e göre, Ortaçağ İspanya'sında Yahudilerin Müslüman baskısından kaçarak Hıristiyan hoşgörüsüne sığındığı olaylara rastlanıyordu. Ama bu alışılmış davranış kalıbı değildi. Yahudiler açısından yeniden fetih başlangıçta, bir efendinin yerine diğersinin geçmesinden öte bir anlam taşııyordu.⁷⁷

Müslüman fatihler, Yahudi cemaati işte bu vaziyette iken İspanya'ya, yani Endülüs'e ayak bastılar. Bu gelişme Yahudiler tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. Çünkü Müslümanların daha önce hakimiyet altına aldıkları bölgelerde, gayr-ı müslimlere dolayısıyla da Yahudilere toleranslı davrandıklarını biliyorlardı. Bunu bildikleri için de, İspanya'nın Müslümanlarca fethinin başarıyla sonuçlanabilmesi için, onlara, istihbarat sağlama, erzak yardımında bulunma, kale kapılarını açma şeklinde destek verdiler. Doğrusu müslüman idareciler de onlara güven duymaktaydılar. Nitekim fethettikleri bazı şehirlerin güvenlik ve savunmasında Müslüman muhafızlarla birlikte onlara da sorumluluk verdiler.⁷⁸

Bundan başka şehir dışındaki yahudileri toplayarak şehir içine yerleştirmişler, bunu yaparken ölen ya da kaçan Vizigotlara ait evlerin bir kısmını onlara dağıtmışlar, böylece bir şekilde ganimete onları da ortak etmişlerdir. Yahudi cemaati, Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethi neticesinde, Vizigotlar tarafından

⁷⁵ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.40.

⁷⁶ Glick, *İslamic And Christian Spain In The Early Middle Ages*, s.203; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s.224.

⁷⁷ Lewis, *Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, s.31.

⁷⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32-38'den naklen Francisco Javier Simonet, *Historia de los Mozarabes*, Madrid-1983, I, s.42-43; Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, s.36,37.

gasp edilen temel insani haklarına yeniden kavuştular. Her şeyden önce, topluca köleleştirilmelerini öngören 694 tarihli kanun Vizigot idaresinin yıkılmasıyla ortadan kalktı. Böylece hürriyetlerini toptan yitirmeleri neticesini doğuracak bir engelden kurtulmuş oldular. İkinci olarak, ehl-i kitaptan olmaları nedeniyle tıpkı Musta'riblerde olduğu gibi can, mal emniyeti, din ve ibadet, eğitim, teşebbüs ve seyahat hürriyetleri garanti altına alındı. Bu yeni düzenlemelerden haberdar olan ülke dışına kaçmış veya sürülmüş çok sayıda Yahudi ailesi, yeniden İspanya'ya döndü.⁷⁹ Yeni fethedilen yerlerin yönetimi için becerikli ve güvenilir kişilere ihtiyaç duyan yeni yöneticiler, Yahudiler'in birçok kentte kendi mahallelerinde yaşamalarına, hatta kaleleri korumalarına izin verdiler. Müslümanların dini hoşgörüsü ve siyasal koşullar, 10. ve 12. yüzyıllarda Arap coğrafyacılarının da müşahade ettikleri gibi Lucena, Granada ve Tarragona gibi Yahudi kentlerinin gelişmesini sağladı.⁸⁰

Daha sonra Arap coğrafya bilginleri bu kentlerden "'Yahudi kentleri "' olarak bahsettiler. Cordoba, kendilerini halife ilan ederek Yahudilere olağanüstü yakınlık ve hoşgörü gösteren Ümmayid Hanedanı'nın başkenti olmuştu. Bağdat'ta ve Kayrevan'da olduğu gibi Yahudiler burada esnaflıkla uğraşıyorlardı ve ticaretin yanında doktorluk da yapıyorlardı. Büyük Ümmayid Halifesi III. Abd-al Rahman'ın (912-961) saltanatı sırasında Yahudi doktoru olan Hasday İbn Şaprut, Yahudi bilginlerini, filozoflarını, şairlerini ve bilim adamlarını kente getirerek o yöreyi dünyanın en büyük Yahudi kültür merkezi haline getirmişti. Birçoğu kendi 'yeshiva'ları ile Ummayid İspanya'nın kırkdört kentinde esaslı ve gelişmiş bir Yahudi toplumu yaşıyordu. Yahudilerin liberal halifelerle olan ilişkileri Yahudilere, 19. yüzyıla kadar belki de hiçbir yerde bulamayacakları zarif, verimli ve tatminkar bir yaşam tarzı sağladı.⁸¹

Endülüs'de Kurtuba, İşbiliye, Gırnata, Saragoza, Toledo, Lusitanya (Portekiz) yahudilerin ağırlıklı olarak yaşadıkları bölge ve şehirlerdi. Şehirlerde nüfusun çoğunluğunu kendilerinin teşkil ettiği mahalleler vardı. Endülüs'de sahip oldukları statü ve içinde buldukları fiili ortam, Yahudilere her alanda kendilerini

⁷⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32-38'den naklen Rosal, *Los Judios en Cordoba*, Cordoba-1992, s.24.

⁸⁰ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s.77,78'den naklen Encylopedia of Jewish History, Massada Publishers, İsrail-1986, s.68-69.

⁸¹ Johnson, *Yahudi Tarihi*, s.223; Ayrıca bkz. Leon Ardzrooni, *Commerce and Industry in Spain During Ancient and Medieval Times*; www. isfsp.org adlı siteden 25.12. 2006'da alınmıştır.

geliştirme imkanı sağlamıştır. Ekonomik alanda, bilhassa IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yahudi toprak ağaları zuhur etmiştir. İpekböcekçiliği ve ipek imalindeki ağırlıkları artmıştır. Kuyumculuk ve süs eşyası yapımıyla iştigal eden çok sayıda Yahudi vardır. X. yüzyılda ticari faaliyetlerdeki üstünlükleri tartışılmaz bir hale gelmişti. Bilhassa köle ticareti, ağırlıklı olarak onların elindeydi. İbn Hurdazbih'in ifadesine göre Yahudi tacirler, Arapça ve yerli halkın dili olan Romance (Latincenin bir şivesi)'den başka Farsça, Yunanca, Fransızca ve Slavca da bilmekteydiler.⁸²

Yahudiler, 755 ile 931 tarihleri arasında ayakta kalabilen Emevi Devleti'nin saltanatı süresince Endülüs'de Avrupa'nın en renkli ve zengin kültürünün oluşmasına büyük katkıda bulundular. Devlet merkezi Cordoba'nın Kütüphanesi 400.000 el yazması içermekteydi.⁸³ Cordoba, Babil'deki Talmud ve Tora akademilerinin de merkezi oldu. 915-970 yılları arasında yaşamış olan Hasday İbn Şaprut, Emevi Hükümdarı III. Abdurrahman'ın doktoru; maliye, gümrük ve dış işleri bakanıydı. Yahudi Hazar Türk Devleti ile ilginç bir mektuplaşması vardı.⁸⁴

Bu dönemde İspanya'da devletin merkezi Cordoba kıt'ının başlıca eğitim merkezi haline geldi ve 400 bin el yazması eser içeren kütüphanesi birçok öğrenci ve bilginin uğrak yeri haline geldi.⁸⁵ Emevi hükümdarlarının kurmuş oldukları yönetim altında Yahudilerin başlıca sığınağı haline gelen İspanya'da yaratıcılık potansiyeli bir kez daha en üst sınırlarında verimli olmaya başladı ve Arap uygarlığına paralel olarak Yahudi Uygarlığı'nda en yüksek doruklarından birine ulaştı.⁸⁶ Bu şekilde, Cordoba Bağdat'ın yerini alırken, Babil'de ki akademik Yahudi merkezi de yavaş yavaş İspanya'ya kaymaya başladı. Yahudi öğrenciler Babil'de ki akademileri bırakıp Tora ve Talmud tahsili için Cordoba'yı tercih eder oldular.⁸⁷

⁸²Glick, *Islamic And Christian Spain In The Early Middle Ages*, s.187, 208; Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32-38'den naklen İbn Hurdazbeh, *el- Mesalik ve'l Memalik*, Brill-1889, s.153.

⁸³ Craytor, *A History Aragon And Catalonia*, s. 36; Besalel, *Yahudi Tarihi*, s.24.

⁸⁴ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 24.

⁸⁵ Glick, *Islamic And Christian Spain In The Early Middle Ages*, s. 308; Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s.21'den naklen Abba Eban, *My People-The Story of the Jews*, 1968-s.144.

⁸⁶ Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s.21'den naklen Abba Eban, *İspanya-Yahudi Uygarlığının İsrail Tarihinde*, 19.yüzyıl Orta Avrupa ve 20.yüzyılda ABD Yahudi uygarlıklarına eşit olduğunu kaydetmiştir; *My People*, s.160.

⁸⁷ Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s.21.

Endülüs'de fetihten hemen sonra Tora'nın incelenmesini hedefleyen ilk mütevazî akademiler çalışmaya başladı. Kurtuba'da Hıristiyan Pablo Alvaro ile Yahudi haham Eliezer arasında M.840-847 yılları arasında meydana gelen ilginç tartışma, bu sürecin bir sonucu idi. Öte taraftan, Endülüs yahudileri, bazı dini problemlerine çözüm bulabilmek için Babil'deki Talmud Akademisi ile irtibat kurdular. 775 senesinde bu akademiden meşhur bilgin Natronai bar Habibai Endülüs'e geldi; Talmud üzerine dersler verdi. XI. yüzyılda Kurtuba'da ki Haham Akademisi büyük bir ün yapmıştır.⁸⁸

X. ve XI. yüzyıllarda Yahudilerin başarıları artarak devam etti. X. yüzyılda bu cemaatin en parlak ismi, hiç şüphesiz, Hasday b. Şaprut idi. O, iyi bir doktor, başarılı bir idareci, birçok ilmi eserin mütercimi ve yetenekli bir diplomat olarak temayüz etmişti. XI. yüzyılda İsmail (Samuel) b. Nagrella ve oğlu Yusuf, Gırnata ve civarına hükmeden Ziriler hanedanına başvezir oldular. Bunların döneminde devletin üst düzey bazı makamları ve bu arada vergileri toplama yetkisi kendi cemaatlerinden kimselerin elinde idi. İsmail'in sağladığı destekle döneminde oldukça meşhur Yahudi şair ve edipler yetişmiştir. Bunlar Gırnata'yı, parıltıları daha sonraki dönemlerde de görülen bir merkez haline getirdiler. İsmail'in ve kendisinden sonra başvezir olan oğlu Yusuf'un güç ve nüfuzları o kadar fazla idi ki, maddi desteklerinden sırf Endülüs yahudileri değil; Kuzey Afrika, Mısır, Sicilya, Kudüs ve Babil'deki dindaşları da istifade etmekteydiler.⁸⁹ Salomon b. Gabirol, Yehuda ha-Levi, Moşe b. Ezra, Yona b. Cenah gibi isimler bu dönemde yetişmiş; din, dil ve edebiyat alanlarındaki faaliyetleriyle dünya çapında ün yapmış Yahudi şahsiyetlerdir.⁹⁰

Yahudilerin, Devlet içinde yüksek görevler almasına Taifeler döneminde de (1031-1090) müsade edilmiştir. Endülüs Emevi Devleti'nin yönetiminde ortaya çıkan otorite boşluğunun doğal bir sonucu olarak her bölgede irili ufaklı 20 küsur yerel hanedân bağımsızlıklarını ilân ettiler. İçlerinden önemlileri şunlardır: İşbiliye (Sevilla) civarında Abbâdiler (1023-1091), es-Sağru'l-A'lâ bölgesinde Tüçbîler ve

⁸⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32-38'den naklen Rosal, *Los Judios en Cordoba*, s.29; Maeso, *Garnata Al-Yahud*, Granada 1990, s.47.

⁸⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32-38'den naklen Maeso, *Garnata Al-Yahud*, s.75,76.

⁹⁰ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32-38.

Hûdîler (1040-1142), Cehverîler (1031-1069), Tuleytula'da Zünnûnîler (1016-1085), Batalyevs (Badajoz) bölgesinde Eftasîler (1022-1094) vd.

Bu dönemde Endülüs siyasî hayatının temel karakteristiği, emîrlükler arasında yaşanan kıyasıya çatışmalar ve düşmandan birbirlerine karşı toprak-haraç karşılığında yardım almaları oldu. Bu durum Müslümanların zayıf düşmesine sebep olurken, Hıristiyan İspanya devletlerinin de güçlenmesine, dolayısıyla Reconquista'nın hızlanmasına sebep oldu. Nitekim 1085 yılında Kastilya (Castile, Castilla, Kaştâle, Kaştîle) Kralı VI. Alfonso (el Bravo, 1072-1109), Endülüs'ün en önemli ikinci büyük kenti olan Toledo'yu işgal etti. Ancak bunun üzerine Müslümanlar Reconquista hareketinin farkına varabildiler. Kendilerini Hıristiyan işgaline karşı korusun diye Kuzey Afrika'da (el-Mağrib) bir imparatorluk kurmuş olan Murâbitlar'ın hükümdarı Yusuf b. Taşfîn'den yardım istediler. Endülüs'e Kuzey Afrika'dan gelerek Hıristiyanları bozguna uğratan, ardından Endülüs'teki emîrlükleri tek tek merkezi idâre altında birleştiren ve ülkeyi Afrika merkezli devlete bir eyâlet olarak bağlayan Murâbitlar'ın Endülüs'teki hâkimiyetleri döneminde Yusuf b. Taşfîn'den (1106) sonra şu hükümdarlar idâreye geldi: Ali b. Yusuf (1143) ve Taşfîn b. Ali (1146/1149). Murâbitlar'ın yıkılışıyla Endülüs'te siyasî birlik tekrar bozuldu, İkinci Mülûkû't-Tavâif Dönemi diye adlandırılan devreye girildi ve Hıristiyanlar yine Reconquista'yı gerçekleştirmek için uygun hale gelen ortamda harekete geçtiler. Murâbitlar'ı devirerek yerine kurulan Muvahhidler, Murâbitlar gibi Kuzey Afrika'dan Endülüs'e gelerek kötü gidişata bir süre daha dur diyebildiler. Muvahhidler'in Endülüs'te hâkim olan hükümdarları şunlardır: Abdülmü'min (541/1147-1163), Yusuf b. Abdülmümin b. Ali (1184), Yakub el-Mansur (1199), Muhammed en-Nâsır (1214), Yusuf el-Müstansır (1222), Abdülvahid b. Yusuf ve İbnü'l-Mansur el-Âdil (1228), İdris el-Me'mun (1232), Abdülvâhid er-Râşid (1242), Ali es-Saîd (1248) ve Mürtezâ li Emrillah (1267). Kuzey Afrika'daki devletleri iyice zayıflayan Muvahhidler, kendilerine karşı oluşan isyanlarla uğraşırken dağıldılar ve yerine Merînîler ve Hafsîler gibi yeni devletler kuruldu. Endülüs'te bunu değerlendirenler ise, her zamanki gibi Endülüslülerin zaaflarını sabırla gözetleyip değerlendiren İspanyol Hıristiyan devletleri oldu. Endülüs'te Muvahhidler'in hâkimiyeti, 1238 yılında İbnü'l-Ahmer'in Endülüs topraklarına hâkim olmasıyla bilfiil, 1242 yılında Halife Abdülvâhid er-Reşid'in ölmesiyle ise şeklen de sona ermiştir. 1031'de, Kuzey

Afrika'dan gelen Berberilerin Kurtuba'yı ele geçirerek Halife'yi indirmeleri, Müslüman İspanya tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Hilafetin yıkıntıları üzerinde, mahalli şefler veya zafer kazanmış komutanlar tarafından yönetilen birçok devlet ortaya çıkmıştır. En güçlülere Granada, Malaga ve Sevilla olmak üzere, sayıları yirmiüç kadar varan Taifeler döneminde, yeni efendiler Arapları kendilerine rakip olarak görmüş, Hıristiyanlara ise güvenememiştir. Bundan dolayı devlet işlerinde tecrübelerinden yararlanmak için Yahudileri devletin en önemli görevlerine getirmişlerdir.⁹¹

Endülüs'de ki Yahudi cemaati, sadece, bu ülkenin Muvahhidler tarafından idare edildiği yıllarda belirli bir alamet taşıma ve din değiştirmeye zorlanma gibi baskılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu tutumun temelinde, Kuzey Afrika ve Endülüs'de Murabıtlar'la Muvahhidler arasında yaşanan iktidar mücadelesinde, söz konusu cemaatin Murabıtlar'ın tarafını tutmuş olması yatmaktaydı. Fakat Muvahhidler'den sonra Endülüs'de islam idaresini temsil eden Nasriler döneminde bu uygulamalara son verilmiş; buna bağlı olarak da Yahudi şahsiyetler yeniden sarayda ve idarede görev almaya başlamışlardır. Üstelik Nasri sultanları, ekonomik alandaki maharetlerini iyi bildikleri için, Hıristiyanlarca işgal edilen Endülüs şehirlerindeki Yahudileri Gırnata ve civarına göçe teşvik etmişlerdir.⁹²

Öte taraftan Nasri toprakları, Hıristiyan baskı ve katliamına maruz kalan Yahudiler için de başta gelen sığınaklardan biri olmuştur. 1391 senesinde Kastilya ve Aragon bölgelerinde sözü edilen fiillere maruz kalan Yahudi aileleri tek çareyi Gırnata'ya sığınmakta bulmuşlardır. Nasri idareciler, haklarını gözetme konusunda Müslümanlarla Yahudiler arasında bir ayırım yapmamışlardır. Nitekim 1491 yılında Gırnata'nın Kastilya Krallığına teslimi için yapılan anlaşmada, Müslümanlar için elde edilen hakların Yahudilere de tanınması sağlanmıştır.⁹³ Bununla birlikte İspanyolların elindeki iki bölge, ülkenin geri kalan bölümünden kopukluğu ve çevresel konumu

⁹¹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 43'den naklen Cecil Roth, *Histoire Du Peuple Juif*, Paris-1957, s.186; Mehmet Özdemir, www.endulus.net.siyasi.htm 'den 10.05.2007 tarihinde alınmıştır.

⁹² Bishko, *The Spanish And Portuguese Reconquest 1095 -1492, A History of the Crusades Fourteenth and Fifteenth Centuries*, s.401; Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32-38.

⁹³ John Boswell, *The Royal Treasure : Muslim Communities Under Crown Of The Aragon In The Fourteenth Century*, Yale University Press-1977, s.38; Özdemir, *Endülüs Müslümanları II Medeniyet Tarihi*, s.32-38'den naklen Hatamele, *et- Tansıru'l - Kasri li Müslimi'l- Endelus* , Amman-1980, s.41.

nedeniyle Mağribiler'in elinden kurtuldu: Kuzeybatı'da Asturias ve Leon, Kuzey'de Pireneler. "Reconquista" (Yeniden Fetih) işte bu bölgelerden başlamıştır.

C. HİRİSTİYAN İSPANYA DÖNEMİNDE YAHUDİLER

Kuzey'de ki Hıristiyan Devletlerin yayılması, VIII. Yüzyıldan itibaren yavaş yavaş gelişti: bir yandan Asturias Krallığı (daha sonra Leon Krallığı) doğarken (Covadonga'nın önderliğinde ilk Hıristiyan zaferi, 718) bir yandan da Leon'un güneyinde (daha sonraki Castilla) ve Navarra ile Aragon'un yüksek vadilerinde bağımsızlık yanlısı gruplar örgütlendi. Charlemagne ve oğlu Louis, güçlülükle de olsa, 785-811 yılları arasında, Pirenelerle Ebro arasında İspanya Marka'sını (Katalonya, yüzyıllarca Fransa kralının sözde metbuluğu altında kaldı.) oluşturdular.

Navarra, 852'de krallık oldu ve kralı Sancho III. Garces El Mayor (1000-1035), tüm İspanyol Krallıkları ve Kontlukları (Barcelona "frank" kontluğu dışında) kendi otoritesi altında bir araya getirdi. Ölümünden sonra devletleri oğulları arasında paylaşıldı.⁹⁴ Hıristiyan İspanya, Leon (güneyinde Portekiz kontluğu ortaya çıktı), Castilla (1035'de krallık), Navarra, Aragon (1035'de krallık) krallıklarına ve 1137'de evlilik yoluyla Aragon'la birleşen Barcelona kontluğuna ayrıldı. Krallıklar arasında evlilikler nedeniyle, bu devletlerin bazıları geçici olarak birleştiler. (Leon ve Castilla'nın 1037-1157 arasındaki birleşmeleri gibi.) Bu devletler uzun süre güçlü krallıklar olamadılar. Navarra ve Leon'un, IX. ve X. Yüzyıllarda Kurtuba'nın himayesini kabul ettiği anlaşılıyor: Santiago de Compostela'yı yıkan (997) el-Mansur, Hıristiyanlığa meydan okudu ve böylece Reconquista, Hıristiyan Batı için Hıristiyan olmayanlara karşı yeni bir cepheye dönüştü. Bu arada İspanya, şekillenmeye başlamıştı (kralların çevresinde, daha sonra Cortes'lere dönüşen konseylerin oluşması; X. yüzyıldan itibaren Leon ve Castilla'da ilk Fuero'ların ortaya çıkışı; Kilisenin önemi ve hac ziyaretlerinin önemli rolü.)

Bu dönemde İber krallıkları, ve Hıristiyan Avrupa arasındaki başlıca ilişkiler hac yoluyla kuruluyordu (Santiago de Compostela); hac ziyaretlerinin de yardımıyla roman sanatı gelişti, XI. yüzyılın ikinci yarısında ünlü Cid Campeador'un

⁹⁴ Craytor, *A History Aragon And Catalonia*, s. 18; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c.11, s. 5822.

başarıları Tavaif-i Müluk'un zayıflığını ortaya çıkardı: Cid Campeador aslında bu küçük krallıklar aleyhine kendine bir devlet kuran bir paralı askerdi.

Krallıkların zayıflığından yararlanan Castilla Kralı VI. Alfonso, 1085'de Toledo'yu ele geçirdi ve başkent yaptı; Saragoza'yı kuşattı ve Müslümanlarla Hıristiyanları tek bir halk saydığını göstermek için kendini "iki dinin hükümdarı" (*emperador de las dos religiones*) ilan etti; bu cesur ve liberal siyaset, Cordoba Emevi Emirliği'nin Andalucia'da uyguladığı siyasete uygundu. Toledo'nun alınması Hıristiyan aleminde, büyük yankı ve umut uyandırdı.⁹⁵

İber Yarımadasında bir kral yönetiminde birleşme pek başarılı olmadı, geçici birleşmeler olsa da, krallıklar birbirinden ayrı kaldı. Portekiz (1140'dan sonra krallık), Navarra, 1230'dan sonra Leon'u da içine alan Kastilya, Aragon 1137'den sonraki siyasal birlik zamanında Aragon-Katalonya arasındaki ısrarlı çekişme sayılmazsa uzun süreli oluşumlar gibi görünmektedir. Ama her krallık, Reconquista'nın kaydettiği ilerlemelere ve hanedandaki ilişkilere göre değişen sınırları içinde, merkezileşme bakımından gözle görülür ilerlemeler göstermiştir. Kastilya'da, X. Alphonse le Sage (1251-1284) dönemi, Siete Partidas adı verilen büyük tüzüğün yazıldığı ve kralın desteği sayesinde Salamanca Üniversitesi'nin atılım yaptığı bir dönemdir. Kataanlardan aldığı güçle Akdeniz ufuklarına göz diken Aragon, Jacques le Conquerant (1213-1276) zamanında büyük bir güçtür ve, krallığın bölüşümünden sonra (1262), Mayorka Krallığı başkenti Perpignan ve genellikle kralların oturduğu Montpellier ve Mayorka kentleri ile göz kamaştırmaktadır. Hele Reconquista'nın özel koşulları ve İber Yarımadasına insanların yeniden yerleşmesi, halka XIII. yüzyıldan sonra, tüm krallıklarda Cortes adı verilen hararetli yerel meclisler sayesinde geniş ölçüde hükümete katılma olanağı vermiştir.⁹⁶

Kuzey İspanya'da ki Hıristiyan krallıklar, İber Yarımadası'nı güneydeki Müslümanlar'dan tekrar fethederken ("*Reconquista*"), Yahudiler'i Müslümanlar'ın boşalttığı yörelere yerleştirdiler ve Yahudiler'in siyasal ve mali bilgilerinden yararlanmak için kilisenin itirazlarına karşın onları önemli idari mevkilerine getirdiler. Ne var ki, Hıristiyan fütühatı tamamlandığında, Yahudiler'e ihtiyaç

⁹⁵ John Edwards, *Christian Cordoba The City and Its Region In The Late Middle Ages*, Cambridge University Press-1982, s.58; *Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi*, c.11, s. 5822.

⁹⁶ Jacques le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, İzmir-1999, s.75.

kalmayacak ve Hıristiyan krallar, Kilise'nin ve halkın Yahudiler'in din değiştirmesi ve özümlenmesi konusundaki ısrarlarını dikkate almaya başlayacaklardır.⁹⁷

İspanya'da 1230-1298 arasında buradaki müslüman emirlerin çoğu kovulmuştur ve daha yarım yüzyıl süreyle yahudiler için emin bir sığınak olarak kalmıştır. Hatta ruhani meclis kararlarını uygulamak üzere çıkartılan 1265 tarihli bir kral fermanı onları ilke olarak ayrı mahallerlerde yaşamaya zorluyorduysa da, gerçek çok daha yumuşaktı. Kastilya kralları onlara koruma sağlamakta ve dinlerine sadık kalmaları için onları teşvik etmekteydiler; yahudileri mülkleri saymaktadırlar; hatta İspanyol mahkemeleri dindar olmayan yahudilere para cezası verecek ve din değiştirenlerin mallarını müsadere edecek kadar ileri gitmişlerdir.⁹⁸ Bir yahudinin katiline, bir soylunun katiline verilen cezanın aynı verilmektedir; ve eğer bir Yahudi bir kentin dış mahallelerinden birinde katledilirse, mahalle kan bedelini ortaklaşa olarak ödemektedir.⁹⁹ Bu dönemde Tudela'da¹⁰⁰ hala Yahudi maliyeciler, köylüler, zanaatkarlar, hekimler, bağcılar, zeytin bahçesi ve buğday tarlası sahipleri bulunmaktadır. Bunların bazıları kendi tarlalarını kendilerini işlemekte, diğerleri müslümanlara veya Hıristiyanlara kiraya vermektedirler. Diğer bazıları da yün veya ipek işlemektedir. Nihayet bazı yahudiler kralın sarayına kadar ulaşan mektup ve faturalarını İbranice veya İspanya Yahudicesi olarak kaleme alarak, Navarralılara borç vermektedirler (para, tahıl, zeytinyağı).¹⁰¹ Zaten ekonomik kelime haznesi de İbranice'den hareketle oluşmaktadır. Örneğin Kastilya'da bir borcun faizi, İbranicenin *quenez*'inden türeme olarak *quino* olarak adlandırılmaktadır.¹⁰²

Bu bölgelerde iktidar dengeleri kraliyet otoritesi, şehrin ileri gelenleri ve aristokratlar arasındaki ilişkilerle sağlanıyordu. Germen hukuku, Vizigot hukuku, Kilise hukuku, Kralın kanunları ve *fueros* (yerel gelenek- görenek hukuku) ögeleri güçlkle örtüşebiliyordu. Bununla birlikte, Yahudilerin toplumdaki yerleri, dikkat

⁹⁷ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s.81'den naklen Encyclopedia of Jewish History, Massada Publishers, İsrail-1986, s.78,79.

⁹⁸ Glick, *Islamic And Christian Spain In The Early Middle Ages*, s. 210; Attali, 1492, s.43-44.

⁹⁹ Attali, 1492, s.44 'den naklen M. Kriegel, *Les juifs a la fin du Moyen Age dans L'Europe mediterraneenne*, Paris, Hachette, 1979.

¹⁰⁰ Attali, 1492, s.44 'den naklen B. Leroy, *Les Menir: une famille sepharade a travers les siecles (XII-XX)*, Bordeaux, C.N.R.S, 1985.

¹⁰¹ Attali, 1492, s.44 'den naklen Leroy, *Les Menir: une famille sepharade a travers les siecles (XII-XX)*, 1985.

¹⁰² Attali, 1492, s.44 'den naklen Leroy, *Les Menir: une famille sepharade a travers les siecles (XII-XX)*, 1985.

çekici derecede sabit bir değerler kümesiyle belirlenmişti. Yahudi cemaati, diğer güç odakları ile değil, doğrudan Kral ile ilişki içindeydi. Yani Yahudiler yargı konusunda, "köle"si oldukları krala bağlıydılar. Vergilerini doğrudan krala verirler, karşılığında da kralın korumasını ve iç işlerinde bağımsızlık kazanırlardı.

Bu düzen, modern çağ öncesi dönemde göçe zorlanmış Yahudilerin klasik varoluş modeliydi. Yahudiler merkezi ve kuvvetli bir gücün egemenliğinde oldukları zaman kendilerini güvende hissediyorlardı. Bu modelin toplum içindeki yasal statülerine bir çeşit bütünlük getiriyor, bunun karşılığında cemaatin iç yönetimi ve kontrolü kolaylaşıyordu. Bu ilişkiden iki tarafta karlı çıkıyordu. Yahudiler koruma ve özel haklar elde ederken, kral da aldığı vergilerle sabit bir gelir akışı sağlıyordu. Ayrıca kral yerleşik bir kuvvete arkalarını dayamayan Yahudilerin kendine bağlılığından emin olabiliyordu. Saltanatın çıkarlarını korumakla görevli Yahudi yönetici ve sermayedarlar merkezi otoritenin çıkarlarını koruyorlar ve yerel güçler karşısında yayılıp güçlenmesine çalışıyorlardı. Karolenj döneminden beri, Avrupa'nın çeşitli merkezi yönetimlerinde Yahudilere benzeri roller verilmiştir. İster İspanya'da ister daha sonra Portekiz'de olsun, özellikle genişlemenin ilk dönemlerinde: Yahudilerin, kimi toprakların yerleşime açılması, kolonileşme, vergilendirme ve merkezileşme politikası yolunda yararlı olacaklarına inanılıyordu. Yahudilerin çeşitli alanlardaki uğraşları Reconquista İspanya'sında kayda değer düzeydeydi. Avrupa'nın başka hiçbir yerinde Yahudiler krala yakın yönetim çevresinde yararlılıklarını kanıtlayıp bu kadar yükselme başarısı gösterememişlerdi. Gerçekten Reconquest'in en ünlü yüzyıllarında Yahudiler, Castile ve Aragon'da kralların, piskoposların ve asillerin saraylarında büyük güçlerinden zevk aldılar. Krallıkların hazineleri hemen hemen onların elindeydi ve onların ustaca örgütlenmeleri ve I. Jaime, III. Fernando ile VI. Alfonso, VII. Alfonso gibi hükümdarların elverişli girişimleri onlara tahsis olarak karşılık verdi. Yahudilere, Gotların ve Kilise'nin yapmış olduğu gibi davranmak imkansızdı. Böyle durumlar altında onların sayıları nüfusun dikkate değer payını oluşturacak kadar arttı. Bu "a repartimiento"dan veya 1284 vergilerinin değerlendirilmesinden hesaplanabilir. 1284 vergi değerlendirmesinde Castile'de onlar

2,561,855 altın maravedis oy vergisi ödemiştir. Evli veya erişkin her erkek 3 maravedis toplam 853,951 maravedis vergi ödemiştir.¹⁰³

Bununla birlikte bu başarıların, krallıkla ittifak bağının ayrılamaz parçaları olan bazı gerçekleri gölgelediği de olmuştur. Yahudilerin, merkezi yönetime resmen katılmaları, ne de olsa sonuçla birlikte yaşamak zorunda oldukları yerli ahalide onlara karşı bir şüphe ve güvensizlik uyandırıyordu. Hanedan ile yerliler arasında tampon rolü oynayan Yahudi vergi memurlarının, doğrudan ilişkide oldukları gerek kent merkezlerindeki aristokrat ve burjuva kesimle, gerekse köylü kesimle aralarında sürtüşmeler olması kaçınılmazdı. Toplumun diğer katmanları ile aralarına düşmanlık sokan krallıkla ittifakın kendi ikileminde felaket tohumları vardı. Himayenin süreceğine ilişkin tek güvence, kralların ya da merkezi yönetimlerin güçlerinin ve bu koruma isteklerinin devamının sağlanmasıydı. Bu koşula bağlı olarak; merkezi otoritenin gücündeki herhangi bir azalma bu otoriteden kaynaklanan bir güç boşluğu ya da Yahudilere karşı bir ilgi eksikliği felakete neden oluyordu. Böylesi bir oluşum, doğal olarak, Hıristiyan İspanya Yahudileri için yıkıcı sonuçlar anlamına geliyordu.¹⁰⁴

Bu ülkedeki Yahudi tarihinin tümünü krallıkla ittifak bağı ve evreleri aracılığı ile görmek olasıdır. Merkezi otoritenin Yahudilere en çok gereksinim duyduğu dönemler Yahudi tarihinin en şaşıla dönemleridir. Buna karşılık zayıf dönemleri de kraliyet gücünde ani zayıflamaların olduğu ya da başka güçlerin etkisiyle merkezin ilgisinde bir azalmanın yaşandığı dönemlerdir. Krallıkla ittifakın en yüksek ve verimli noktasına erişmesi 13. yüzyıla rastlar. Müslüman egemenliğinden Hıristiyan egemenliğine geçiş döneminde Yahudilere karşı en ılımlı tavırlar sergilenmiştir. Arap dilini bilen, Arapların eriştiği bilimsel gelişmeleri tanıyan Yahudi zümresi, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında köprüyü oluşturuyordu. Ayrıca, saray ve yönetimle iç içe yaşamış Yahudi zümresinin yönetim konusundaki tecrübesi yeniden yapılanmaya çalışan bir toplum için oldukça yararlıydı. Son olarak tarihlerinde hep ticari faaliyetlerde bulunmuş Yahudiler, Kastilya ve Valensiya gibi

¹⁰³ Carytor, *A History Aragon And Catolonia*, s. 18; Esther Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. yüzyıllar)*, İstanbul-2001, s. 29; Henry Charles Lea, *A History of the Inquisition of Spain*, Philadelphia-1905, s.25 'den naklen Ibid, I, 47.Venantii Fortunati Miscell. Lib. v, cap. 5. ve Cassiodor. Variar, II, 27; x, 26.

¹⁰⁴ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 29.

Hıristiyan kontrolüne girmiş birçok bölge başta olmak üzere, Hıristiyan İspanya için hazır bir orta sınıfı oluşturmaktaydı.¹⁰⁵

Reconquista Yahudiler için resmi bir onay getirmekle beraber ayrıcalıklarını da arttırdı. Aljama (Yahudi cemaati), Yahudi hukukuna bağlı bir şekilde, kendi kuralları çerçevesinde işleyebiliyordu. Bu kurallar, benzerine rastlanmayacak bir gelişim gösteren bir medeni hukuk ile ceza hukukunu kapsayarak hayatın bütün alanlarını düzenliyordu. Bu geniş nüfus tamamen düzenlenmiştir. Her bir aljama veya topluluğun başını haham ile bir Rabb Mayor çekmektedir. Sonra her bir bölge, bir veya daha fazla Hıristiyan piskoposluklardan birini kapsıyordu ve üstünde bir Rabb Mayor nezaret ediyordu. Ve hepsinden önce Gaon veya Nassi prensin görevi ırkın sivil ve dini her iki kanununu da görüp onları saflıkla gözlemektir.¹⁰⁶ Aynı dönemde, cemaatin birçok bireyi kilit noktalarda görev aldılar. Cidellus adı ile tanınan Yahudi Joseph Ferruziel (ölümü 1145 civarı), Kastilya Kralı VI. Alfonso'nun (1072-1109) yanında saray hekimliği yapıyordu.¹⁰⁷ 13. yüzyılda, Aragon'da, baile (icra memuru, sınırlı görevleri olan hakim) derecesinde görev yapan Yahudiler vardı.¹⁰⁸ Reconquista'nın güneye doğru yayılmasıyla, Aragon hükümdarı I Jamie (1213-1276); Yahudileri Valensiya, Aragon ve Mallarco'ya yerleşmeye çağırdı. Bu bölgelerdeki terk edilmiş ya da az nüfuslu şehirlere yerleşmelerine karşılık Yahudiler de vergi muafiyeti kazanacaklardır.¹⁰⁹ Örneğin Aragon'da devlet

¹⁰⁵ Stephen Haliczer, *Inquisition And Society In The Kingdom Valencia 1478 -1834*, University of California Press -1990, s.209; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 29'dan naklen Yahudilerin, yöneticiler ve toplumun geri kalan kesimiyle ilişkileri hk. bkz. Jocelyn N. Hillgarth , *The Spanish Kingdoms*, Clarendon Press, Oxford 1976-1978, cilt.1, s.167-178; ve Kriegel, *Les Juifs a la fin du Moyen Age dans l'Europe mediterraneenne*, s.59-69.

¹⁰⁶ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 30'dan naklen Yahudi cemaatinin yapısı ve özerkliği hakkında Yitshak Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, İbraniceden çeviren L. Schoffman, *The Jewish Publication Society of America*, Philadelphia-1978, cilt.1, s.212-236. Ayrıca bkz. Kriegel, *Les Juifs a la fin du Moyen Age dans l'Europe mediterraneenne*, , s.111-143; Lea, *A History of the Inquisition of Spain*, s.25 'den naklen Lex Roman. Visigoth. Lib. XVI, Tit. iii, iv; Novell. Theodos. II, Tit. iii (Ed. Haenel, pp. 250, 256-8).

¹⁰⁷ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 30'dan naklen Yahudi cemaatinin yapısı ve özerkliği hakkında Yitshak Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, c.1, s.50-51.

¹⁰⁸ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* s. 30'dan naklen Jerome I. Shneidman, *Jews as Royal Bailiffs in Thirteenth Century Aragon*, *Historia Judaica* 819), 1957, s.55-66.

¹⁰⁹ Bishko, *The Spanish And Porteguese Reconquest 1095-1492*, s. 72; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*. 30'dan naklen Yahudi cemaatinin yapısı ve özerkliği hakkında Yitshak Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, c.1, s.138-144.

düzeyindeki hizmetleri ile tanınan Alconstantini ve de la Caballeria aileleri, Kralın asiller ve ruhban sınıfı karşısında kullandığı güçler olmuşlardır.¹¹⁰

Cemaatin devlet gelirine katkısının büyüklüğünü anlamak için, Yahudilerin yönetici olarak önem kazandıkları dönemden bağımsız olarak, bazı rakamlar bakalım: 1294 yılında Aragon vergilerinin % 22'si ve 1323 yılında Katolonya vergilerinin % 35'i Yahudiler tarafından ödenmekteydi.¹¹¹ Bir yandan vergilerinin toplanmasını sağlayan Yahudiler, diğer yandan da Saray gelirlerinin artmasına doğrudan yardımcı olduklarından Kral için vazgeçilmez öneme sahip bir cemaat oldular. Başka bir deyişle ekonominin bütün cephelerinde varlıkları hissediliyordu.¹¹²

Aslında, saraya yakın Yahudilerin idari ve mali işlerde hizmet vermelerine olanak sağlayan kraliyet bağının bu kullanım şekline İspanya'daki bütün Hıristiyan krallıklarda rastlanıyordusa da Kastilya bölgesiyle Aragon hükümdarlığı altındaki diğer bölgeler arasında farklılıklar vardı. Kastilya'da kentli bir orta sınıfın gelişimi çok geç tamamlanmıştı. Oysa Aragon ve özellikle Katolonya'da bu sınıf 13. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlamıştı. Bunun sonucu olarak, Yahudilerin idari ve mali işlerdeki yeri Aragon'da önemini yitirirken, Kastilya'da hala gerekli bir cemaat olarak görülüyorlardı. Asiller ve ruhban sınıfı Yahudilerin idari işlerde görev almalarına şiddetle karşı çıkıyorlardı. Aragon sarayı ayaklanmalara karşı cemaatleri korumasına rağmen, 1283 yılından sonra, toplumsal baskılara boyun eğerek Yahudilerin devletin mali işlerine katılımına ciddi kısıtlamalar getirdi.¹¹³

Tanınan imtiyazların önemine, hükümdarın mahiyetine girebilmiş Yahudilerin edindikleri başarılarla ve kraliyet bağının iyi yanlarına aldanmamak

¹¹⁰ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 30'dan naklen Yahudi cemaatinin yapısı ve özerkliği hakkında Yitshak Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, c.1, s.138-140, 144-146.

¹¹¹ Julius Klein, *A Study in Spanish Economic History 1273-1836*, Harvard University Press-1979, s.208; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* s. 30'dan naklen Hillgarth, *The Spanish Kingdoms*, c1, s.240.

¹¹² Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* s. 30'dan naklen Angus Mackay, *The Jews in Spain during the Middle Ages*, in Elie Kedourie (der.), *Spain and the Jews: The Sephardi Experience, 1492 and After*, Thames & Hudson, Londra-1992, içinde, s.34.

¹¹³ Ardzrooni, *Commerce and Industry in Spain During Ancient and Medieval Times*; www.isfsp.org adlı siteden 25.12. 2006'da alınmıştır; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* s. 31'den naklen Yitshak Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, c 1, s.171-177.

gerekir. Yahudiler, genel havanın ılımlı olduğu 13. yüzyıl da dahil olmak üzere, hiçbir zaman Hıristiyan yurttaşlarıyla eşit olamamışlardır.¹¹⁴

İber örneği Ortaçağ Avrupa'sında tektir. Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanların birlikte yaşayıp, birbirleriyle böylesi kültür alışverişi içinde oldukları tek toprak İspanya'dır. Kraliyet bağı ve *convivencia* sayesinde İspanya, belki çoğul bir toplum olmuş ama asla çoğulcu olamamıştır. Hıristiyanlarla Hıristiyan olmayanların sınıfları ve konumları, aşamalı, ideolojik ve toplumsal bir sistemle belirlenmişti. Yahudiler bir azınlık, Yahudilikte aşağılanmış itibar görmeyen bir din olarak değerlendiriliyor ve imtiyazlara rağmen önemli toplumsal kısıtlamalar yaşıyordu. Reconquista'nın ilk günleri, ancak dönemin diğer Avrupa Yahudi cemaatlerinin hayatı ile karşılaştırıldığında rahat olarak değerlendirilebilir. Tarihlerinde en iyi devirlerinde bile İspanya Yahudileri, Hıristiyan toplum içinde, Ortaçağ'ın geleneksel özel parya statüsü sayesinde gizlenmiş ayrı bir kast gibi kalmışlardır.¹¹⁵

Varlıklarını güven ve huzur içinde devam ettirmeleri, göstercekleri "yararlılıklara" bağılı olarak yöneticilerin keyfine ve gücüne kalmıştı. Böylelikle 1492'de sınır dışına sürülme olayının arifesine kadar Isaac Abravanel (1437-1508), Abraham Seneor (1412 civarı-1493) gibi kişiler yöneticilik ve mali işler dallarında önemli görevler alabildiler. Kraliyet bağı, çöküş döneminde dahil olmak üzere: Yahudilerin, özellikle ileri gelenlerinin beklentilerine cevap verecek bir yol olarak varlığını sürdürdü. Ve onlara sahte bir güvenlik hissi yaşattı.

13. yüzyıl Hıristiyan İspanya'sı Yahudilerin refahına, sarayın himayesine girebilenlerin devlet işlerine müdahalesine tanık olmanın yanında, kazanılan herşeyin kaybedilmesine varacak kimi değişikliklerin başlamasında tanıklık eder. Bu noktada, Pireneler'in diğer yamacına, Batı Avrupa'ya da göz atmak dönemi kavramak için yararlı olur. 13. Yüzyıl Yahudilere karşı hoşgörüsüzlüğün ve zulmün arttığı bir devirdir. 1215 yılında Papalık Dördüncü Lateran Konsili ile Yahudilere karşı bir dizi ayrımcı önlemler ilan etmiştir. İlan edilen bu kararlar Yahudilerin yaşayacakları yerler, giysileri ve ekonomideki yerleri tanımlanmıştır.

¹¹⁴ Chaytor, *A History Aragon And Catalonia*, s.18; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 32'den naklen Convivencia'nın klasik bir tanımı için bkz. Americo Castro, *La realidad histnım*", klasik bir, Biblioteca Porrua, Mexico-1954.

¹¹⁵ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 32'den naklen Maurice Kriegel, *Les Juifs a la fin du Moyen Age dans l'Europe mediterréenne*, s.39-69.

Keza, yüzyılın sonunda, Yahudilerin büyük çoğunluğu ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmek için faizle borç vermek yani tefecilik mesleğine itilmişlerdir.¹¹⁶

1179 Lateran Konsili ve 1215 IV. Lateran Konsilinde Yahudiler aleyhine alınan kararlar (IV. Lateran Konsilinde Hristiyanlar, inançları için tehlikeli olarak gördükleri Yahudilere karşı, yeni kararlar almıştır. Bu kararlara göre Yahudilerin Hristiyanlarla evlenmeleri yasaktır. Bu tür bir evliliğin meydana gelmemesi için, Yahudilere özel bir kıyafet giyme mecburiyeti getirilmiştir. Irki ayrırım amacı taşımayan, ancak dini ayrımı güden bu kararlar "Antisemitizm"i değil, "Antijudaizm"i hedeflemiştir. Bununla beraber Antijudaizm, Antisemitizm'e giden bir vasıta olmuştur. Nitekim mahalli Konsiller tarafından yeniden ele alınan bu karar, Yahudileri göğüsleri üzerine dikilmiş çark şeklinde bir kumaş parçası taşımaya, sivri ve sarı külah giymeye icbar etmiştir),¹¹⁷ dalga dalga Avrupanın her tarafına yayılmış ve Hristiyan fanatizminin artmasına neden olmuştur. Bu fanatizm yüzünden Hristiyanlar, Yahudileri ve Hristiyanları toplumun dini bütünlüğüne tehlike olarak düşünmüşler, ne pahasına olursa olsun, onları Hristiyanlaştırmak istemişlerdir. O dönemde meydana gelen bütün felaketslere, Yahudilerin sebep olduğunu düşünmüşlerdir.¹¹⁸

1215'te, Dördüncü Lateran Konseyi'de Innocent III ve papazları, Hristiyanların Yahudilere bağımlılığına karşı yasalar çıkardılar. Örneğin, "İsa'ya karşı saygısızlık yapanların Hristiyanlar üzerinde güç sahibi olması çok saçma olduğu için, kamusal görevlerde Yahudilerin terfi etmesini yasaklıyoruz; zira bu, onlara Hristiyanlara karşı nefretlerini dışa vurma bahanesini verir" (Düstur 69).¹¹⁹ Konseyin 68. düstürü, normal dış görünüşlerin Yahudilerin ve Saracenleri (Haçlı Seferleri sırasında, Haçlıların Müslümanlara verdiği ad) Hristiyanlardan ayırt etmeye

¹¹⁶ Thomas William Walsh, *Isabella of Spain*, New York-1938, s.56; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s.33; B. Netanyahu, *Isaac Abravanel*, The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition. 2001-05, <http://bartelby.com/65/ab/Abravan-I.html> adlı siteden 12 .05. 2006'da alınmıştır.

¹¹⁷ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 44'den naklen Paul Christophe-Francis Frost, *Les Conciles Ecumeniques*, Desclee, Paris-1988, II/37-46.

¹¹⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.44'den naklen 1342'de Yahudiler, "Kara Ölüm" "Veba"ya sebep olmakla suçlanmıştır. Avrupa'da çok sık görülen bu tür suçlamalar hakkında bkz. Clement Wood, *İspanya'da Engizisyon*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Coşkun Basımevi, İstanbul-1938, s.20-25; Moşe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Yerusulayim-1981, s.141-144.

¹¹⁹ Mark R. Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul-1997, s.69'dan naklen Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the XIIIth Century* (İngilizce Çeviri), gözden geçirilmiş basım, New York-1966, s.311.

yetmediği yerlerde (özellikle İspanya'da, fakat olasılıkla Sicilya'daki Normal Krallığı da kastediliyor), bundan böyle Yahudiler ve Saracener'in giysileriyle (hiçbir özel biçim koşulu koyulmamış) Hristiyanlardan ayırt edilmesi gerektiğini buyurur. Konsey, Hristiyanların iki aşağı, sapkın dinin mensuplarıyla "tesadüfen" karıştırılmasını, özellikle "kirletici" cinsel ilişkiyi önlemek istiyordu.¹²⁰ Başka bir düstur da, Yahudi tefecilerin "yüksek ve ölçüsüz faizcilik"leriyle Hristiyanları ezmelerini yasaklıyordu.¹²¹ III. Innocent'in rehberliğinin ardından kilise, onüçüncü yüzyılda papalığın koruyucu politikasında önemli bir aşınmaya tanık oldu.¹²² 1239'da IX. Gregory'le başlamak üzere, papalık kısa sürede ve eşi görülmemiş bir şekilde Talmud'un aranıp kopyalarının yakılmasını emrederek Museviliğin gereklerinin özgürce yerine getirilmesine müdahale etti. 1242'de, Fransız kral IX. Louis'in emriyle, 24 araba dolusu Talmud kitabı Paris'te yakıldı.¹²³ Yahudi tarihçiler, geleneksel olarak, ortaçağda, özellikle yüksek ve geç ortaçağda Yahudilere yapılan baskının sorumluluğunu büyük ölçüde papaların üzerinde bulmuşlardır.¹²⁴

Bu dönemdeki *Proselytism* (kendi dinine çevirme) fırtınasında merkezi figür San Ficente Ferrer'di. Gelecek kuşaklara şevkle vaaz vermek halkı popüler bir katliama yönlendiriyordu. İspanya artık Yahudi karşıtı dalgadan kurtulamayacaktır. Bunun ilk alarmı, fanatik bir keşiş olan Vincent Perrier 1388'de Valencia'da, kuyuları zehirlemekle suçlanan Yahudilerin katledilmeleri için kalabalıkları tahrik eden vaazlar vermeye başladığında ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine bazı Yahudiler, kral III. Casimir'in 1334'te onlara Privilegium tanıdığı Polonya'ya kadar gitmişlerdir. Ayrıca 1348'de Büyük Veba Avrupa'nın her yerinde ani bir Yahudi-karşıtı akım doğurmuştur. Paris, Londra, Pavia, Nurenberg, Augsburg'da onları hastalıkları taşımak, kuyuları zehirlemek, çocuk kanı içmek ve ruhlarına sahip olmak üzere

¹²⁰ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.70'den naklen Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the XIIIth Century*, s.309; Guido Kisch, *The Yellow Badge in History*, Guido Kisch, Forschungen zur Nechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Juden, Sigmaringen-1979, 2: 115-164.

¹²¹ Alan Harding, *Medieval Law and The Foundations of the State*, Oxford University Press – 2001, s.222; Cohen, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.70.

¹²² Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.70'den naklen Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the XIIIth Century*, cilt 2: 1254-1314; Kenneth R. Stow, (New York-1989)'un başlıca teması budur.

¹²³ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.70-71'den naklen William C. Jordan, *The French Monarchy and the Jews: From Philip Auugustus to the Last Capetians*, Philadelphia-1989, s.110-112.

¹²⁴ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.71-72'den naklen Edward Synan, *The Popes and the Jews in the Middle Ages*, New-York, 1965.

Hıristiyanları ihtida ettirmekle suçlamaktadırlar. Yahudiler her yerde kapatılmakta, kovulmakta, yakılmaktadırlar.¹²⁵

Kastilya'da iki prens arasında çıkan bir taht kavgası (meşru varis Gaddar Pedro ile kardeşi Enrique arasında), İberya toplumunun derin Yahudi-karşıtlığını açığa çıkarmıştır. Kimin galip geleceğini bilemeyen Yahudiler her iki tarafın paralı askerlerini de finanse etmişlerdir. Enrique 1369'da galip gelince ağabeyini "Yahudileşmiş" olarak ilan etmiş ve yahudilerin vergi toplayıcılığı görevleri ile devlet hizmetlerine girmelerini yasaklamak isteyen Cortes'in taleplerine boyun eğmiştir.¹²⁶

Yirmi yıl sonra işler daha da ağırlaşmıştır. Yarımada kilisesi tüm hükümdarların conversoların imanını tehdit eden yahudilerden kurtulmalarını talep etmektedir. Ecija başdiyakozu ve Sevilla diyakozluğu genel naibi Fernando Martinez 1378'de bunların kovulmalarını istemiştir. Onları hala korumakta olan Kastilya kralı I. Juan 1390'da ölmüştür. Engel kalkmış durumdadır. 1391, kentten kente hızla yayılan bir katliam yılı olmuştur. Haziranda Sevilla'nın Yahudi mahallesi tahrip edilmiştir. 1391 katliamlarını, Portekiz ve Granada'ya sabit bir göç akıntısı izlemiştir. Bu göç aljamarın nüfusunun azalması olarak tehdit etmiştir.¹²⁷

Sonra Cordoba, Montero, Jaen, Toledo ve Madrid'dekilerin sırası gelmiştir. Segovia'da belediye yetkilerini yahudileri kovmak için boşuna bir çaba içindedirler. 9 Temmuzda Valencia'nın Yahudi mahallesi yakılıp yıkılmıştır. 22'sinde sıra Barcelona'daki mahalleye gelmiş, sonra bunları 5 Ağustos Palma ve Gerona'dakiler izlemiştir.¹²⁸ Yahudiler bu durum karşısında çok farklı tavırlar takınmışlardır. Çoğu ayaklanmış, bazıları ülkeyi terketmiş, yarısı ihtida etmiştir. Aynı aile içinde bile farklı tutumlar olabilmektedir: ebeveynler çocukları olmadan, bir koca

¹²⁵ John Edward Longhurst , *The Age of Torquemada*, Coronado Press–1962, s. 46; Attali, 1492, s.44; Lea, *A History of the Inquisition of Spain*, s.37 'den naklen Fernández y González, pp. 92, 94-5, 102.

¹²⁶ Attali, 1492, s.44 'den naklen M.Kriegel, *Les juifs a la fin du Moyen Age dans L'Europe mediterraneenne*, Paris-1979.

¹²⁷ Longhurst, *The Age of Torquemada*, s. 35; Attali, 1492, s.45'den naklen M. Bejarano Mendez, *Histoire de la Juveire de Seville*, Madrid, Editorial Ibero- Africano- Americana, 1922; Lea, *A History of the Inquisition of Spain* , s.37.

¹²⁸ Haliczzer, *Inquisition and Society in the Kingdom of Valencia 1478-1834*, s. 209; Attali, 1492, s.45'den naklen M. Kriegel, *Les Juifs a la fin du Moyen Age dans L' Europa mediterraneenne*, Paris, 1979.

eşi olmadan ihtida etmektedir. Toledo'da bazıları vaftiz olmak isterken, kentin iki hahamı İtzak ben Sheshat ve Joseph ben Menir Magrep'e gitmişlerdir.¹²⁹

Bu tartışma daha sonra Yahudi cemaatlerini, nerede olurlarsa olsunlar, çalkalamaya devam edecektir: Bundan sonra Yahudiler nefret duygularını uyandırma tehlikesine rağmen dünyaya kapalı kalmak ya da bunun tersine laik eğilime boyun eğme ve yokolma tehlikesine rağmen dış etkilere açılmanın arasında kalmıştır. Bundan bir yüzyıl sonra Engizisyon duruşmaları, bu 1391 mühtedilerinin çoğunun fiili durumda gizlice Yahudi olarak kaldıklarını, yalnızca İspanya'da kalabilmek ve fırtınanın geçmesini beklerken korunabilecekleri koruyabilmek için ihtida ettiklerini açığa çıkaracaklardır.¹³⁰

Bu dönemde Yahudilere “*marrano*” adı verilmiştir. “*Marranoluk*” tamamen İspanya'ya özgü bir olgudur. Kelime zaten Arapça'nın mahram'ından (mahrem, yasak) türeme olan Kastilyaca'nın *marrano*'sundan gelen domuz anlamına gelmektedir. Yahudiler bu korkunç şoktan yavaşça kendilerini toparlamıştır. Ancak bundan sonra onlar azaltılan sayıları ve tüketilen zenginlikleri ile yeni düşmanlarını karşılamak zorundaydılar. Hıristiyan fanatizmi bu dönemde daha çok artmış ve topluca yapılan vaftiz ayinleri, yeni *Converso* sınıfını doğurmuştu.

1391 alarmı korkunç, ama kısa süreli olmuştur. Yarımada birkaç ay içinde sakinleşmiştir. Yahudiler 1394'te İngiltere'den kovulunca, çoğu zaman aynı yerlere olmak üzere İspanya'ya yerleşmişlerdir. Zaragossa'daki Yahudi cemaati 1297'den itibaren yeniden gelişmiştir. Yalnızca 1391 yazının paniği içinde ihtida edenler tuzağa yakalanmışlardır; çünkü Kilise Yahudilere hala tahammül etmekteyse de, Hıristiyanlıktan dönülmesini kabul etmesi mümkün değildi. Ve o zamana kadar yahudilere özellikle hüsnü kabul göstermiş olan İspanya, onlar için en beter yer haline gelmektedir. Cemaatler, Kraliçe Catherine de Navarra'nın 1412'de ayrıntılı bir fermanla kurumlaştırdığı çok katı kurallara uymaya zorlanmaktadır: "Krallıktaki bütün Yahudiler, tek bir giriş kapısı olan, duvarlarla çevrili ayrı bir mahallede, Hıristiyanların uzağında yaşamak zorundadır. Hiçbir Yahudi, ne ahçılık yaparken, ne onların çocuklarına bakarken, ne de herhangi başka bir iş yaparken Hıristiyanlar'la

¹²⁹ Attali, 1492, s.45 'den naklen B. Leroy, *Les Menir: une famille sepharade a travers les siecles (XII-XX)*, Bordeaux, C.N.R.S., 1985.

¹³⁰ Hugh Trevor Roper, *The Crisis of The Seventeenth Century*, Indianapolis–1967,s. 100; Attali, 1492, s.46'dan naklen J. P. Dedieu , *L' Inquisition*, Paris, Editions du Cerf, 1987.

birlikte ne yiyebilir, ne de içebilir. Hiçbir Yahudi tarla veya bağlarını işletmek için, ne de evlerini başka başka binalarını yaptırmak için Hıristiyan istihdam edebilir. Yahudiler saçakları ve tüyleri olmayan, ayaklara kadar inen uzun bir cübbe ve sırmasız bir takke giyeceklerdir.¹³¹

Hiçbir Yahudi sakalını traş edemez, saçlarını kestiremez. Hiçbir Yahudi baytarlık, çorap ve hırka imalatçılığı, demircilik, marangozluk, terzilik, dökmecilik, kasaplık, dericilik, kumaş , ayakkabı veya korse satıcılığı mesleklerini yapamaz, Hıristiyanların elbiselerini dikemez, katırcılık yapamaz, hiçbir malın taşıyıcılığını yapamaz ve özellikle zeytinyağı, bal, pirinç ve diğer gıda maddelerinin ticaretini yapmaktan kaçınmalıdır. Yahudileri itham eden her kişi, mahkum ettirdiği yahudiye verilen para cezasının üçte birini alır. "Gerçekte Engizisyonun uzak kurucusunun Ecija'nın başrahibi olduğu açıktır. 1391'in katliamları ile yaratılan yeni sınıfın şanslarını dikkate alınırsa onlar Yeni Hıristiyanlar, Marranoslar ve Conversoslar olarak bilinen din değiştirmiş Yahudilerdi. Din değiştirme, her zaman yasalar tarafından onaylandı ve din değiştiren kimse sosyal eşitliği bir samimiyet ile almıştır. Ama henüz orada sadece dinde hiçbir ırk düşmanlığı yoktu. Yahudi, bir Hıristiyan'ın Kilise, Devlet veya evliliğe ait hiçbir pozisyonda bulunamazdı. Hıristiyanların büyük kısmı sosyal organizasyondaki bir ayırıcı parça olarak onları aşağıladı. Katliamların nedeni şüphesiz, büyük ölçüde kargaşa ve yağmanın cazibelerinden dolayıldı. Her yerde Yahudilere vaftizin alternatifi teklif edildi. Hıristiyanlık gönüllülikle kucaklandığı zaman, katliam hemen askıya alınacaktı. Baskı çok kuvvetlidir. Sadece Valencia'da din değiştirmiş kişi sayısı 11 bindi.¹³²

1391 yılındaki bu kitlesel din değiştirmelerden sonra İspanya'da yeni bir sorun baş göstermiştir. Yahudilikten dönmüş Yeni Hıristiyanlar, kamu kesiminin, Yahudilerden boşaltılan yerleri doldurmaya başlarlar. Yerel yönetimlerde olsun, kamu teşkilatlarında olsun bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Hatta kiliseye bile sızan Yeni Hıristiyanlar olmuştur. Pablo de Santa Maria ismiyle tanınan Salomon Halevi de Burgos (350 civarı-1435) ve oğlu Alonso de Cartagena, din değiştirdikten sonra Kilise'ye katılıp Piskoposluk derecesine kadar yükselmişlerdir. Keza saraya yakın çevredekiler de yavaş yavaş kendilerine yer edinin önemli ve güçlü

¹³¹ Lea, *A History of the Inquisition of Spain*, s.37; Attali, 1492, s.46.

¹³² Attali, 1492, s.47; Lea, *A History Of the Inquisition of Spain*, s.37'den naklen Coleccion de Documentos de la Corona de Aragon, IV, 130; VI, 143 Fernández y González, pp. 286, 290, 386, 389.

görevler almışlardır. Bunlara en iyi örnek Kastilya hükümdarı II. Juan'ın özel kalemlğine kadar yükselen Fernand Diaz de Toledo'dur.¹³³

Yeni Hristiyanların kamu kesimine girmesi kin ve nefret uyandıyordu. Kitlese din değiştirmelerin yaşandığı bu devirde, dinlerinden dönenler aile bağlarına sadık kalıyor, kendi aralarında evleniyor ve Yahudi kalmış olan aile büyükleri ile yakın ilişkilerini sürdürüyorlardı. Yeni Hristiyanlar böylesi farklı bir grup oluşturdular. Hristiyanlığı benimsemelerine de şüpheyle yaklaşıldı. Birçoğu uzun süredir dini konulara daha izafi bir bakış geliştirmişti ve yalnızca hayatta kalabilmek ve toplumsal anlamda ilerleyebilmek için dinlerini değiştirdiler. İşte bu Yeni Hristiyanlar grubu, sofu Hristiyanlar kadar, agnostikleri ve tutkulu gizli Yahudileri de içinde barındırmaktaydı. Bu geniş inanç ve tavır yelpazesi karşısında eski Hristiyanlar bu gruba kuşku ile yaklaştılar. Grubun bütün üyelerini gizli Yahudilikle suçlayıp, başarılarının önünü kesmeye ve bu kişileri toplumsal yerlerinden etmeye çalıştılar. Her Yeni Hristiyan, samimi duygularla din değiştirmiş bile olsa, o devirde kullanılan aşağılayıcı deyimini ile Marano olmakla suçlanabiliyordu. Conversolar kilisede, üniversitelerde, mahkemelerde ve Devlet'te en yüksek yerlere yöneldi. Varlık ve güç onlara seçkin talipler sağladı. Onlar, ülkedeki soylu evleriyle evlenme birliklerine girdiler. 1449 gibi erken bir tarihte Toledo'daki Conversolar, Cuenca Piskoposu Lope de Barrientes'den İşpanya'da ki bütün soylu aileleri Yahudi kanı olarak saymasını rica ederler. Diğer Henriquez'lerin arasında gelecekte annesi Juana Henriquez yoluyla Katolikliğe geçecek Ferdinand da vardı. İlk engizitör San Sisto Kardinali Juan de Torquemada Yahudi soyundandı ve tabii bundan dolayı onun kuzeni ilk engizitör generali Diego Deza, ikinci engizitör generali ve Granada Başpiskoposu Hernando de Talavera da aynı şekilde Yahudi soyundandı.¹³⁴

¹³³ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 39'dan naklen Yeni Hristiyanlar konusunda eserler oldukça çoktur. XV. yüzyılın önemli kişilikleri hk. bkz. Roger Highfield, *Christians , Jews and Muslims in the Same Society : The Fall of Convivencia in Medieval Spain*, Derek Baker, *Religious Motivation : Biographical and Sociological Problems for the Church Historian*, Basil Blackwell, Oxford, 1978, içinde s.121-146. Ayrıca bkz. Haim Beinart, *The Conversos and their Fate*, Kedourie (der.), *Spain and the Jews.*, a.g.e., içinde s. 94.

¹³⁴ Longhurst , *The Age of Torquemada*, s. 53- 55; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* s. 40'dan naklen Conversos meselesi hk. Birçok eser ve yazar arasında bkz. Benzion Netanyahu, *The Marranos of Spain from the Late XIV th to the Late XVI th. Century According to Contemporary Hebrew Sources*, American Academy for Jewish Research, New York -1966; ayrıca Albert Sicroff'un bu kitapla ilgili verdiği bilgiler için bkz. *The Maranos - Forced Converts or Apostates*, *Midstream* (12), 1966 ,s.71-75; ve Gerson D. Cohen, *Jewish Social Studies* (29), 1967, s.178-184; Ayrıca bkz. Haim Beinart, *The Converso Community in Fifteenth Century Spain*, Richard D. Barnett (der), *The Sepharadi Heritage : Essays on the Historical and Cultural Contribution of the Jews of*

1440 yılında yaşanan mali güçlükler halkın Yeni Hıristiyanlar'a karşı düşmanlığını tırmandırmıştır. İlk saldırılar 1449'da, Toledo'da patlak vermiştir. Aynı sene, katliamların peşinden, Pedro Sarmiento (1400 civarı-1464) adlı yerel bir yönetici, ilan ettiği düzenlemelerle Yeni Hıristiyanlar'ın yerel yönetimlerde görev almalarının önünü keser ve kiliseye girmelerini engeller. Kralın özel kalemliğini yapan Fernand Diaz ve Cuenca Piskoposu fray Lope de Barrientos gibi etkili bazı Yeni Hıristiyanlar, bu düzenlemelere karşı olduklarını söyler. Aynı fikri paylaştan, Alonso de Cartagena, olası gizli Yahudileri sert bir dille eleştirirken, Yeni Hıristiyanlar'ın çoğunluğunun dindar ve iyi Hıristiyanlar olduğunu ve topluma entegre olmaları gerektiğini savunur.¹³⁵ Toledo düzenlemeleri uygulanmaz. Bu ilk *limpieza de sangre* (kanın saflığı) kararnamele, bir süre sonra kanunlaşarak, 16. yüzyılda Yahudi asıllı Hıristiyanların en önemli sorunu haline gelir. 1449-1492 yılları arasında, durum kötüleşir. 1465-1473 yıllarındaki mali kriz Yeni Hıristiyanlar'a karşı olan saldırıları daha da artırır. Ülke ekonomisinin önemli noktalarında görev alan bu insanlar, kolayca saldırılara hedef olurlar. 1465'de Sevilla'da, 1467'de Toledo'da ve 1473-1474'de Vallodolid ile Segovia'da ayaklanmalar patlak verir.¹³⁶

Converso meselesi zamanla devleti yakından meşgul etmeye başladı, zira, belirtildiği üzere, Yahudi sorunu çözümlenmemiş aksine -devlet açısından- daha ciddi boyutlar kazanmıştı. Ülkeden atılmak yada en azından toplumdan koparılmak istenen bir "kafir grubu", devletin gayretiyle gitmiş, yerine her bakımdan "yasal" bir başka "kafir grubu" gelmişti; üstelik, gelişmeler bununla kalmamış bu gruba dahil kişiler, yeni kimlikleri sayesinde, devletin en üst düzeylerinde görev almayı başarmışlardı. Bu beklenmedik sorunla ilgilenmek üzere, 1464 yılında devlet ve kilise biraraya gelerek bu Yeni Hıristiyanlar'ın gerçek Hıristiyan olup olmadıklarını ve hangilerinin samimiyetle İsa dinini kabul ettiklerinin hangilerinin de gizlice Yahudi

Spain and Portugal, Vallentine Mitchell, Londra-1971, cilt.1, içinde s.425-456 ve aynı yazar., *Conversos on Trial: The Inquisition in Ciudad Real*, Magnes Press, Kudüs-1981; Lea, *A History Of the Inquisition of Spain*, s.37'den naklen Concil. Tarraconens. ann. 1238, cap. iv; ann. 1282, cap. v (Martene Ampliss. Collect. VIII, 132, 280).-Fernández y González, p. 369 Constitutions de Cathalunya superfluas, Lib. I, Tit. v, cap. 12 (Barcelona, 1589, p. 8). ve Ayala, Crónica de Enrique II, año VI, cap. vii.--Córtes de los antiguos Reinos, II, 281.

¹³⁵ Benbassa, Aron Rodríguez, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* s. 41'dan naklen Roger Highfield, *Christians, Jews and Muslims in the Same Society : The Fall of Convivencia in Medieval Spain*, s.125-128.

¹³⁶ Benbassa, Aron Rodríguez, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 41'den naklen J. N. Hillgarth , *The Spanish Kingdoms*, s.155.

kalmaya devam ettiklerinin tahkiki için üç kişilik bir komisyon kurdular. Bu engizisyon heyeti mahkemeler ihdas etti ve hemen harekete geçti.Engizisyon mahkemelerinin görevi basitti: Yahudiliklerini gizlice devam ettiren Yeni Hıristiyanlar'ı yakalamak, yargılamak, suçlu bulunanları idam ettirmektir.¹³⁷

Bu dönemde 1468'de Sepulveda'da ölüm saçan şebekelerin oluştuğu gözlenmiştir.1472'de Valladolid'de ayaklanmalar patlak verir ve 1473'de Yahudiler Cordoba'dan kovulur. Bu arada Sevilla'da da karışıklıklar devam etmektedir.¹³⁸ Aragon hükümdarı II. Ferdinand (1479-1516) ile Kastilya hükümdarı Isabella'nın (1474-1504) 1469 yılında evlenmelerinden on yıl sonra iki hükümdarlık birleşir. Yine de ülkenin merkezi bir birlik içinde yönetilmeye başlaması asırlar alır. Her bölge kendi törelerini kendi yasa ve düzenini korur. Bununla birlikte, bazı bağlamlarda, siyasi tavır ve hareketlerde bir birlikteliklik vardır. Kuşkusuz ki bu birlik, merkezileşmeye doğru bir gidişin hareket noktası olmuştur. Böyle bir durumda, Maranoluk çevresinde yoğunlaşan sürtüşmeler hoşgörüden gitgide uzaklaşır. Ferdinand ve Isabella'nın ilişkilerinin yerleşimiyle, Yahudiler'in konumu, açıkça daha kötü büyümüştür. Bununla birlikte, Don Abraham Senior, Isabella'nın çok güvendiği bir danışmanıydı. O, bir Yahudiydi. Onun dindarlığı, Isabella'nın dindarlığı diriltmesine yol gösterdi. Ve San Vicente Ferrenin bastırıcı politikasını gerçekleştirdi. Krallık emirleri Ordenanzas Reales'de kanunname şeklinde toplandı.1480'de Toledo Cortes'i 1412 yasamasının tekrar yürürlüğe konulduğunu doğruladı. Monarşi, İspanya'da bir Engizisyon kurulması için tüm ağırlığını koyuyordu. Aslında amaçları Papalığa doğrudan bağlı olmayan, Krallığa bağlı bir kurumun kurulmasıydı. Yaşanan pek çok kararsızlıktan sonra, Papalık 1478'de onayını verir ve 1481'de Sevilla'da Engizisyon işlemeye başlar. Kraliçenin özel papazı olan Tomas de Torquemada (1420?-1498), 1483'de Engizisyon baş yargıç olmuştur.¹³⁹

Kelime olarak "sıkı sıkıya araştırıp incelemek" anlamına gelen *Engizisyon*, Ortaçağ'da dini sapıklıklarla (Katolik Kilisesi'nin öngördüğü biçimde

¹³⁷ Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s32.

¹³⁸ Walsh, *Isabella of Spain*, s.73; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* s. 41'den naklen Roger Highfield, *Christians , Jews and Muslims in the Same Society : The Fall of Convivencia in Medieval Spain*, s.128.

¹³⁹ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* , s. 43'den naklen J. N. Hillgarth , *The Spanish Kingdoms*, s.422-425; Lea, *A History Of the Inquisition of Spain*, s.44'den naklen Fernández y González, p. 289.-Coleccion de Privilegios, VI, 97.-Partidas, P. VII, Tit. xxiv, ley 3.

inanmayan Hıristiyanlar kastediliyor) mücadele etmek için Katolik Kilise'si tarafından kurulan özel mahkemelerin adı olmuştur. Engizisyon, aslında sadece Papa'nın otoritesine karşı çıkanlar ve dini konularda Katolik Kilisesinden farklı düşünenleri takip etmesine rağmen, İspanya'da Hıristiyan olmuş gibi gözüken ancak gerçekte Hıristiyan olmayan Yahudi ve Müslümanlarla da uğraşmıştır.¹⁴⁰

Engizisyon Mahkemelerinin öncelikle Sevilla, Kurtuba ve Valens gibi, *Conversoların* yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde kurulması, Engizisyon mahkemelerinin, İspanya'da özellikle *Conversolara* karşı kurulduğunun göstergesidir. Nitekim, ilk elli yıl, bu mahkemeler tarafından takibata uğrayan kişilerin yüzde doksanını *Conversolar* oluşturmuştur. Bu dönem, aynı zamanda Engizisyon'un en şiddetli olduğu dönemdir ve İspanya'da 1481'den 1490'a kadar 2000 Yahudi yakılmış, 15000'i de çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bu kalıcı ve bezdiren değişikliklere maruz bırakılan Yahudilerin sayıları ve zenginlikleri reddedildi. Vergi toplamanın değerlendirilmesi 1474'de yapıldı. Castile'de ki hükümler gösterir. Orada 216 müstakil aljama sadece 20 bin aile, yaklaşık 50-60 bin soul bırakır. Bu gerçek onların güçsüzlük ve yoksulluğunu gösterdi. Seville, Toledo, Cordova, Burgos'daki böyle topluluklar 1391'deki önemsiz yerlerden daha az ödedi. Ciudad Real aljaması 1290'da, 26,486 maravedis vergi ödedi. O, La Mancha'ya sadece 800 maravedis değer biçmiştir.¹⁴¹

Baş Engizisyoncu olarak atanan Torquemada, ilk iş olarak otuz yedi maddeden oluşan bir yönerge hazırlamıştır. Yahudilik alametlerinin tesbitinin kurallarını düzenleyen bu yönergeden bazı maddeleri Wood şöyle sıralamıştır:

"Madde 4: Musa'nın şeriatine saygı göstererek Cumartesi günleri çalışmayan, ateş yakmayan ve temiz giyinen;

Madde 5: Yiyeceği etin yağını ayıran ve su ile yıkayıp temizleyen, veya etin kanını akıtan;

¹⁴⁰ Lea, *A History of the Inquisition of Spain*, s.38; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 48'den naklen Jacqueline Martin- Bagnaudez, *L'Inquisition, Mythes et Realites, Desclee de Brouwer*, Paris-1992.

¹⁴¹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.48'den naklen Bagnaudez, *L'Inquisition, Mythes et Realites, Desclee de Brouwer*, s.95; Yahudi tarihçi Sharon'a göre, bu süre içinde yakılan Yahudi sayısı on üç bindir. Moşe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Yerusulayim-1981, s.127; Lea, *A History Of the Inquisition of Spain*, s.44-45'den naklen Concil. Salmanticens. ann. 1335, cap. xii (Aguirre, V, 269).

Madde 7: Mukaddes Kilisenin yasak ettiği günlerde et yiyen;

Madde 20: Davud'un mezamirini okuduğu halde, sonunda 'Baba, Oğul ve Ruhul'- Kudüs aziz olsun' demeyen;

Madde 31: Ölüm sekeratı esnasında duvara doğru yüzünü çevirip, ruhunu teslim eden".¹⁴²

Yukarıda sayılan kurallara göre, eski dini inançlarını devam ettiren çok sayıda *Converso*, Engizisyon Mahkemeleri tarafından tesbit edilmiş ve ateşe atılmıştır. Aynı yılın içinde ulusal engizisyonun Papa'nın tarafından Aragon'da kurulan geleneksel engizisyonun yerini aldı ve Şubat 1483'ten itibaren bütün teşkilat, merkezi kontrol altına alındı, başkanı da Dominiken başrahip Thomas de Torquemada idi. On iki yıldan az bir sürede, Engizisyon, kadın ve erkek olmak üzere 13.000 *conversos*'u gizli Judaizm uygulama suçundan mahkum etti. Engizisyon her türlü kurbanı razıydı fakat en önemlileri Yahudilerdi. Varoluş süresi içinde yaklaşık 341.000 kurban aldı. 32.000'den fazlası ateşe atıldı, 17.659'unun - halkın nefretinin sembolü olarak- resmi yakıldı ve 291.000 kişiye daha hafif cezalar verildi. Öldürülenlerin büyük bir çoğunluğu, yaklaşık olarak 20.226 kişi, 1540 yılından önce ilk beş genel engizitörün döneminde işkence gördüler ve çoğu Yahudi kökenliydi. Fakat *auto-da-fe* (ateşe atma) 1790'a kadar kurban aramaya devam etti.

Başrahip Torquemada 1469'da Kraliçe Castile'li Isabella Aragon'lu Kral Ferdinand'la evlendiği yıl, günah çıkartan papazı olmuştu. Kralla evlenmesinden sonra 1479'da iki krallık birleşti. Yahudi aleyhtarı politika biraz da bu iki kralın şahsi eseriydi. Düzenlemiş oldukları Engizisyonun birçok iç ve dış düşmanı vardı. Bir tanesi, kendisi de bir *converso* olan Kraliçenin sekreteri Fernando del Pulgar'dı. Toledo'daki Kardinal Başpiskopos Pedro Gonzales de Mendoza'ya hitaben yayınlanmak üzere gönderdiği mektupta, din değiştirenlerin Guipuzcoa'da yaşamalarını ve oranın halkı ile evlenmelerini ve duvarcı mesleğini öğrenmelerini yasaklayan fermanlardan şikayetçi olduğunu bildirdi: bazı muhtedilerin geri döndüğünü kabul etti fakat Andaluzya'da bulunan 10.000 kadar *conversos* genç kadının baba ocağından hiç ayrılmadıklarını ve babalarından gördüklerini yaptıklarını

¹⁴² Roper, *The Crisis of the Seventeenth Century*, s.101; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 48'den naklen Clement Wood, *İspanya'da Engizisyon*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Coşkun Basımevi, İstanbul-1938, s.40-41.

vurgulayarak onları ateşe atmanın aşırı gaddarlık olduğunu ve bu tür vahşetin onları kaçmaya teşvik edeceğini ifade etti. Torquemada'nın kurmayları buna "'asiliğin yayılmasına izin vermektense, birkaç masumu ateşe atmak daha iyi cevabını verdiler". Bütün bunların tek sonucu, Pulgar'ın kraliyet sekreterliğinden kraliyet makale yazarlığına tayin edilmesi idi.¹⁴³

Engizisyon kısmen papalığın etki alanının dışında kalan ve ulusal bir eylem olduğu için, kısmen de doğal adelete karşı suç olduğundan, Papalık itiraz ediyordu. Nisan 1482'de IV. Sixtus Roma'ya dava dinleme hakkının verilmesini, suçlananlara düşmanlık besleyen tanıkların isimlerinin bildirilmesini, her türlü ahvalde şahsi düşmanların ve eski hizmetkarların yetkilerinin ellerinden alınması gerektiğini, pişmanlık duyan mahliflerin mahkemeye çıkarılması yerine, günah çıkartmalarına ve affedilmelerine imkan verilmesini ve kendi kurullarını seçmelerine izin verilmesini istedi. Ferdinand bu talepleri sert bir şekilde reddetti. Cevabında, sistem sadece kilisenin kontrolünde olunca muhalefetin yayıldığı gerekçesiyle, engizitörlerin atanmasının şart olduğunu bildirdi.

Ferdinand'la Isabella tamamen ortodoks ve katolik şevkinin etkisiyle hareket ettiklerini ifade ettiler. Hapisteki muhaliflerin mallarını ele geçirmeyi amaçladıklarına dair o zamanki düşmanlarının ve bugüne kadar tarihçilerin suçlamasını hararetle reddettiler. Roma'da ki vekillerine yazdığı mektupta Isabella, el konmuş herhangi bir maldan "bir tek maravedi" dahi almadığını, paranın bir kısmı ile Engizisyon kurbanlarının çocukları için bir çeyiz fonu oluşturulduğunu, para aşkı ile hareket ettiğini söyleyenin yalancı olduğunu ifade ederek itiraz etti. Dine aşırı bağlılığı nedeniyle, kraliyet kentlerinin yıkılmasına sebep olduğunu, kentlerin boşaldığını ve geniş bölgelerin harap olduğunu da iddia etti, Ferdinand da kraliyet gelirlerindeki kayıpları vurguladı, fakat Engizisyonu ulusal bir kampanya olarak düzenlemeye karar vermeden önce bütün faktörlerin titizlikle incelendiğini, "Yüce Efendimiz Tanrı'ya hizmeti her zaman kendi menfaatlerine üstün tuttuklarını ve tercihlerini daima o yönde kullandıklarını" beyan etti. Temel neden, iki hükümdarın da dini ve mali sebeplerle ve en önemlisi farklı ve dağınık bölgeleri için merkezi bir birlik kurmaya çalıştıklarıdır. Ancak, anti-Semitizmin meşum mantığının etkisinin

¹⁴³ Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 285; Ayrıca bkz. Longhurst, *The Age Of Torquemada*, Kansas-1964.

altında kaldılar ve tarihteki kanıtlar bu mantıksızlığın kendine özgü bir güç geliştirdiğini defalarca gösterdi.¹⁴⁴

Haim Beinart'ın Ciudad Real incelemesi insanlığın acıklı çöküşünün bir örneğini veriyor. Düşmanca duygular içinde olan tanıkların isimlerinin verilmemesinin amacı, aile arasında kan davalarının önlenmesiydi, fakat bu suretle Engizisyon en çirkin yüzünü gösterdi, çünkü muhbirlerin faaliyetlerini ateşleyen sebeplerin en önemlisi, kötülük bir yana, zenginlere ve mevki sahiplerine karşı duydukları kıskançlıktı. İki krala sekreterlik yapmış olan Juan Gonzales Pintado böylece düşmanlar edinmişti: bu yüzden canlı olarak ateşe atıldı. Eşlerinin aleyhine kocaların ve kocaların aleyhine eşlerin, oğulların babalarının aleyhine, erkek kardeşlerinin kız kardeşlerinin aleyhine şahitlikleri daha kötü bir durumdur.¹⁴⁵

Conversoların bazıları kurtulmuştur. Fakat genel olarak deliller inkar edilecek gibi değildir. Bu dönemde mahkum edilenlerin çoğu açıkça tutucu Yahudilerdi. Bu dönemde Yahudilerden biri, ertesi günü ateş yakmamak için *Sabbath*'ın arifesinde mum yakarken görüldüğü için yakalanmış; bir diğeri domuz yemiş birinin bardağından içmeyi reddettiği; geleneksel kesim kurallarına uymaları gibi nedenlerle yakalanarak idam edilmesine sebep olmuştur. İdam kararı hepsi için değildi. İnkarcı bir *converso*ya ömür boyu hapis cezası verilebilirdi, ancak zenginse para cezasına çevrilebilirdi. Bununla birlikte en az bir yıl süre ile, bazen de ömür boyu, iki sarı haç işareti taşıyan, çuvaldan bir giysi giymesi lazımdı. Buna uymadığı takdirde "*relapso*" ilan edilerek yakılabilirdi. Keza, Engizisyona muhbirlik etmek gibi özel bir görevi de vardı, aksi takdirde "kiliseye karşı hainlik ettiği" suçlamasıyla yakılabilirdi. Bu şekilde bir insana yüklenen olumlu ya da olumsuz cezaların listesi büyüktür: bütün görevlerinden azledilerek şehir tellallığına atanıyordu, doktor, noter veya avukatlık mesleğini icra edemezdi, para veya mal kabul edemezdi, silah taşıyamazdı, taş oyamazdı, lokanta sahibi olamazdı, ata binemez ve araba ile seyahat edemezdi, altın, gümüş, inci ve mücevherlerin hiçbir türünü takamazdı, ipek ve broar giyemezdi ve sakalını uzatamazdı. Bu yasaklar birinci kuşağın kadınlarına, ikinci kuşağın erkeklerine olmak üzere çocuklarına miras kalıyordu. Bu durum on iki yıl sürerek, İspanya'daki bütün Yahudi topluluklarına yayıldı. Sefalet ve kayıplar dehşet

¹⁴⁴ Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 286.

¹⁴⁵ Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 287.

vericiydi, fakat sonuçları yönetime "Yahudi Sorununun" büyüklüğünü anlatmaya yaramıştı. Eski Granada krallığının fethinin nihai safhasına tesadüf etmişti: Katolikler 2 Ocak 1492'de düşen kente muzaffer olarak girdiler. Bu kötü yenilgi birçok Yahudi ve Müslüman topluluğunun İspanyol devletine eklenmesine yol açtı. Açıkça ve gizli olarak, Yahudilerin hakkından gelmek hükümetin başlıca uğraşı olmuştur. Bütün hapisaneler doluydu. Binlercesi ev hapsindeydi ve genellikle açıktan ölüyorlardı. Geleneksel engizisyon sorgulaması yöntemleriyle *conversolarla* Yahudilerin arasındaki bağı koparamayacaklarını anlayan ve yağmalamak için sabırsızlanan taraftarlarının kışkırtmasıyla, *reyoslar* fevkalade bir planlı girişimle "nihai çözüme" gitmeye karar verdiler.¹⁴⁶

Mart'ta imzaladıkları ve bir ay sonra yayınladıkları bir "İhraç Fermanı"na göre derhal din değiştirmeyi kabul etmeyen Yahudiler İspanya'dan kovulacaklardı. O tarihte krallıkta hala 200.000 Yahudi yaşamasının nedeni Yahudi toplumunun moral bozukluğunun, geçmişte en çok refah ve güven içinde yaşamış oldukları, baş haham dahil ileri gelen birçok ailenin vaftiz olmak için seçtikleri İspanya'ya karşı bağlılıklarının bir göstergesidir. 100.000 kişi, sınırı geçerek, dört yıl sonra oradan da kovuldukları Portekiz'e geçtiler. 50.000'i Boğazlardan Kuzey Afrika'ya veya gemi ile Türkiye'ye gittiler. 1492 yılının Temmuz ayının sonunda ihraç olayı tamamlanmıştı.¹⁴⁷

Ayrıca tek felakette o değildi. Avrupa'nın Orta Çağ'ının sonlarında Yahudiler Avrupa'nın ekonomisine ve kültürüne bir süre için önemli bir katkıda bulunmuyorlardı. Eski etkilerini yitirdiklerinden kapı dışarı ediliyorlardı. İspanya'nın ihraçlarından önce Almanya'dan ve İtalya'dan geniş çapta kovulmuşlardı. Yahudiler, Viyana'dan ve Linz'den 1421'de, Köln'den 1424'te, Augsburg'dan 1439'da, Bavyera'dan 1442'de (ve 1450'de tekrar) ve Moravya'nın başlıca kentlerinden 1454'te kovulmuşlardı. 1485'te Perugia'dan, 1486'da Vicenza'dan, 1488'de Parma'dan, 1489'da Milano ile Lucca'dan ihraç edildiler; Yahudi dostu Medicis'lerin yıkılmasından sonra 1494'te Floransa'dan ve Toskana'dan da gönderildiler. Yüzyılın sonunda Navarre Krallığından da kovuldular. Sığınmacıların nüfusu kentlerde arttıkça bir ihraç bir diğerini tetiklemiştir. Çünkü kentlerde, yöneticilerin istediğinden çok

¹⁴⁶ Ardzrooni, *Commerce and Industry in Spain During Ancient and Medieval Times*; www.wisf.org adlı siteden 25 .12. 2006'da alınmıştır; Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 288.

¹⁴⁷ Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 289.

fazla Yahudi nüfusu vardır. Onbeşinci yüzyılın sonunda, İtalya'da Yahudilerin tek yaptıkları iş rehincilik ve fakirlere küçük miktarda borç para vermektir. Roma'da dahi Yahudi bankerlerin önemi azalmaya devam ediyordu. Kurumları yeterli güce ulaşınca, Hıristiyan bankerler ve esnaf, Yahudileri hemen saf dışı ediyorlardı. 1500 yılından itibaren İtalya'da, Provence'ta ve Almanya'da, Yahudiler geniş kapsamlı ticaretten ve sanayiden fiilen uzaklaştırılmışlardı. Onlar da doğudaki daha az gelişmiş yörelere yöneldiler: önce Avusturya, Bohemya, Moravya ve Silezya, oradan Polonya'ya ve Varşova'ya ve Krakov'a, Lwow, Brest-Litovsk ve Litvanya'ya gittiler. Aşkenazit Yahudi ahalesinin demografik eksenini onları, yüzlerce mil öteye, merkezi-doğu ve doğu Avrupa'ya sürükledi.¹⁴⁸

Yahudilerin İspanya'dan sürülmelerinin sebepleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sürgün Fermanında, sürgünün gerekçesi olarak, Yahudilerin Katolik dinini Yahudileştirmek istemeleri gösterilmiştir. Bunu önlemek için, Yahudilerin bir mahallede toplandığı, bundan netice alınamayınca Engizisyon Mahkemelerinin kurulduğu, bu da fayda vermeyince, din adamları, şövalyeler, bilim adamları ve ülkenin ileri gelenleri toplanarak, uzun tartışmalardan sonra Yahudilerin sürülmesine karar verildiği belirtilmiştir.¹⁴⁹ Louis Fernandez, sürgünün sebebi olarak, ülkede dini bütünlüğün sağlanması ve Yahudilerin mallarının ellerinden alınmasını göstermiştir. Ona göre, Kilise'nin Yahudilerin Hıristiyanların her türlü ilişkisini yasaklamış olması, Yahudilerin Hıristiyan toplum için tehlike teşkil ettiğinin düşünüldüğünü göstermektedir. Yahudilerin, ülkeden para, altın, gümüş, silah ve at çıkarmalarının yasaklanması da onların zenginliklerinin ellerinden alınması anlamına gelmektedir.¹⁵⁰

Bertrand'a göre, sürgünün bir Kilise'yi ilgilendiren tarafı, bir de yönetimi ilgilendiren tarafı vardı. Kilise açısından İspanya, sahte din değiştirmelerle dolu idi. Onlar, Katolik kisvesi altında görünüp, eski dinlerinin icaplarını yerine getirmekten geri durmuyorlardı. Bu da gerçek Hıristiyanlara kötü örnek oluyordu. Dolayısıyla

¹⁴⁸ Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 290-91.

¹⁴⁹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler* s. 52'den naklen ferman metni için bkz. M. Franco, *Essai sur L'Histoire des Israélites de L'Empire Ottoman depuis les Origines Jusqu'a nos Jours*, Librairie A. Durlacher, Paris-1897, s.35-37.

¹⁵⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler* s. 52'den naklen Louis Suarez Fernandez, *La Population Juive a la Veille de 1492, Causes et Mecanismes de L'Expulsion*, dirige par Henry Mechoulan, Paris-1992, s.39-40.

bunlar, Hıristiyan toplumunun birliği için tehlike teşkil ediyordu. Yönetim açısından ise Yahudilerin ellerinden alınacak para önemli idi. Yönetim, bu parayla savaş masraflarını çıkarmayı düşünüyordu. Ayrıca, yöneticiler, Yahudileri İspanya'da yaşayan Müslümanlıktan dönmüş olanların tabii müttefikleri olarak görüyordu.¹⁵¹

Ünlü tarihçi Braudel ise, sürgün olayının, Avrupa'daki nüfus fazlalığından kurtulma arayışından kaynaklandığını ileri sürmektedir. O, bu fikri şöyle izah etmektedir: "Avrupa'nın Akdeniz kesimindeki nüfus fazlalığının 15. yüzyılın sonundan itibaren ki kanıtları, Kastilya ve Portekiz'den 1492, Sicilya'dan 1493, Napoli'den 1540 ve 1541, Toskana'dan 1571 ve burada kesmek için, Milano'dan 1597'de kovulan Yahudilerin tekrarlanan ülke dışı edilme olaylarıdır. Bu gayri iradi göçmenlerin büyük bir bölümü olan İberya Yahudileri Türkiye'de Selanik ve İstanbul'a, bir katman oluşturacakları Kuzey Afrika'ya kadar gitmişlerdir. Kaynakları bakımından nüfus fazlası olan ülkelerde (belki de bu durum daha Katolik krallar döneminde ortaya çıkmıştır) din, bu sürgünlerin nedeni olduğu kadar, bahanesini de meydana getirmiştir".¹⁵²

Yahudilerin yüzyıllardan beri İspanya'da yaşadığı düşünülürse, Braudel'in bu görüşüne katılmak pek mümkün olmaz. Zira Yahudiler, artık o ülkenin misafirleri değil vatandaşlarıdır. Bir ülkede yüzyıllar boyunca yaşamış ve orayı vatan olarak kabul etmiş insanların, bir zaman sonra nüfus fazlası olarak düşünülmesini ve onların kovulmasını iktisadi kural olarak görmek mümkün değildir. Şayet bir ülkenin kaynakları nüfusuna az geliyorsa, bu kaynaklar arttırılmaya çalışılır. Bu arada kaynaklardan yararlanamayanlar, kaynak bulacakları yerleri araştırmaya başlar; "sayılar yasası" böyle işler. Ayrıca, sürgüne gidecek olanlara, Hıristiyanlığı kabul ederlerse ülkede kalabileceklerine dair son bir defa teklif sunulması¹⁵³ ve Hıristiyanlığı kabul edenlerin İspanya'da kalabilmeleri de¹⁵⁴ sürgün kararında, "sayılar yasasının" değil, o günün Avrupa'sının din anlayışının ve diğer din mensuplarına bakış açısının etkili olduğunu göstermektedir.

¹⁵¹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 52-53'den naklen Louis Bertrand, *Histoire d'Espagne*, Paris-1992, s.445.

¹⁵² Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.53'den naklen Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul-1986, I/280.

¹⁵³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s.54'den naklen Heinrich Graetz, *But Reel de la Correspondance*, R. E. J. Paris 1889, IV/418-420.

¹⁵⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 54'den naklen Theophile, 123.

Vizigot Kralların Katolikliği kabul etmesinden, Engizisyon Mahkemelerinin kurulması ve sürgün kararının alınmasına kadar olan tarihi süreç göz önüne alındığında, Yahudilerin Avrupa'dan atılmaya çalışılmasının kanaatimizce iki önemli sebebi vardır. Bunlardan birincisi, Ortaçağ Avrupası'nın sahip olduğu din anlayışıdır. Ortaçağ'da Avrupa'da, hoşgörü ve anlayışın yeri yoktur. O dönemde, Katolik Kilisesi'nin kendi tespit ettiği inanç ve düşünceden başka hiçbir inanç ve düşünceye tahammülü yoktur. Bu yüzden Avrupa, farklı dinden olanları kovduktan sonra, kendi aralarında bir iç hesaplaşmaya girişmiş ve uzun yıllar süren kanlı mezhep savaşlarına sahne olmuştur. Sürgün sebebinin ikincisi de; Yahudilerin sahip olduğu zenginliklerinin ellerinden alınmak istenmesidir. Ortaçağ'da Avrupa devletlerinin yöneticileri için Yahudiler, ellerinden zenginlikleri kolayca alınabilecek lokmalar olarak görülmüştür. Avrupa'daki krallar, farklı dönemlerde, bu yola sık sık başvurmuşlardır.¹⁵⁵ Daha önce vurgulandığı üzere, Yahudilerin İspanya'dan kovulmaları büyük bir medeniyetin sonuna benzetelebilir. Emevi hükümdarına hizmet eden, Hıristiyan kralların bütün idari ihtiyaçlarını temin eden Yahudiler, Kastilyalı İzabella ile Katolik Ferdinand'ın bir kararı üzerine, bütün servetleri elinden alınarak, ülkeden kovulmuşlar ve Yahudilerin bu zayıf durumlarından yararlanmaya hazır olanların eline merhametsizce terkedilmişlerdir.¹⁵⁶

1492, Yahudi halkının dört buçuk yüzyıl sonra zirvesine çıkacak olan inatçı bir yok edilme sürecinin başlangıcının belirlemektedir. Barbarlığın mola verdiği anlarda ise, 1492 kovulması istisnai bir zihinsel devrimi hızlandırmıştır. Kim olduğunu unutmak için kovmaktadırlar. Avrupa hümanizma akımının ilerlemesiyle, artık Kudüs'lü değil de, Romalı olmayı istemektedir. Bu kendi atalarını kendi seçme isteği, Hıristiyanları büyük Yahudi entellektüellerini ihtida etmeye zorlamaya yöneltecektir. Böylece İspanya Yahudilerinin kovulmalarını hem Hıristiyan Avrupa'nın saflığı takıntısının sonucu, hem de ikisi arasındaki adamın, ikircikliğin ve çift olmanın ortaya çıkışını harekete geçiren bir unsur olarak kabul edilebilir.¹⁵⁷

XV. yüzyıl Yahudi-karşıtlığı, Avrupa'nın kendi imanına sahip çıkma, Kitabı Mukaddesin verdiğini (Kudüs reddederek kendine bir baba seçme Roma)

¹⁵⁵ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler* s. 54-55.

¹⁵⁶ Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 136.

¹⁵⁷ Longhurst, *The Age of Torquemada*, s.74; Attali, *1492*, s.259.

iradesinin dışavurumudur. Bu, kıtanın Doğu'nun onun doğumundaki rolünü unutmamasının, kendini kendine yabancı olan kendi geçmişinden arındırmasının bir biçimidir. Kıta-Tarih bu kovmayla, başkalarının tarihini anlatma hakkını kendine almadan önce, kendine bir geçmiş icad etmiştir. Dünyevi iktidarına yönelik tehditlerin arttığını hisseden kilise, ancak onu küçümseyen hükümdarlardan daha Avrupalı hale gelirse, tektanrıcılığa tekrar sahip çıkarak, Hıristiyan dinini bir Roma dini haline getirirse, dünyanın merkezini Kudüs'ten Roma'ya aktarırsa, bu taşla birlikte zaten Müslüman boyunduruğunda olan Bizans'ı reddederse varlığını sürdürebilirdi. Hıristiyanlığın kaynağının Doğu'da olduğunun atlatılamaz tanığı olan Yahudi halkı böylece gitmek, erimek veya kaybolmak zorundadır. 1492 kovması, 1392'deki gibi geçici bir olay olmayıp, "kesin çözüm"dür. Bunun nedeni yalnızca kararnamenin yürürlükten kaldırılmaması olmayıp, hükümlerinin tüm Avrupa'ya yayılarak uygulanmasıdır.¹⁵⁸

Tarihçiler, hem ülkeden ayrılan Yahudilerin hem de dinden dönenlerin kesin sayısını saptamakta güçlük çekmiştir. Tahminler birbirinden oldukça farklıdır. Öyle ki, gidenlerin sayısı, son zamanlarda yapılan bir hesaba göre 50.000 ile 400.000 arasında değişmektedir.¹⁵⁹ Öte yandan 1391- 1412 yılları arası din değiştirmiş Yahudi sayısının 100.000 olması inandırıcıdır.¹⁶⁰ Arşiv bilgilerine dayanan son istatistikler, 1492 yılında en fazla sığınmacı Yahudi göçmeni kabul eden bölge olan Portekiz'in 23.320 kişi toplamına erdiğini söylüyor.¹⁶¹ Osmanlı kaynakları da, 1492 yılı ile 16. yüzyıl arasında İmparatorluk topraklarına giren Yahudi sayısını 12.000 aile orak tahmin etmemizi sağlar.¹⁶² Ortalama aile nüfusunu beş kişi kabul edersek bu sayı 60.000 kişiye varır. Ancak bu sayı, gelenlerin toplam sayısını verirken, İber

¹⁵⁸ Attali, *1492*, s.260.

¹⁵⁹ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 44'den naklen Bkz. Henry Kamen, *The Mediterranean and the Expulsion of Spanish Jews in 1492, Past and Present (119)*, 1988, s.44. Yazarın aynı konuyu ele aldığı makalesi *The Expulsion: Purpose and Consequence*, Kedourie (der.), *Spain and the Jews*, a.g.e., içinde, s.74-91.

¹⁶⁰ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s.44'den naklen Jonathan I. Israel, *European Jewry in the Age of Mercantilism, 1550-1750*, 2. baskı, Clarendon Press, Oxford-1989,s.6. Ayrıca bkz. John Edwards, *The Jews in Christian Europe 1400-1700*, Routledge, Londra, New York, 1991, s.29.

¹⁶¹ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* s. 44'den naklen Maria Jose Pimenta Ferro Tavares, *Os judeus em Portugal no seculo XV*, Universidad Nova de Lisboa, Lizbon, 1982-1984, cilt 1, s.255.

¹⁶² Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 44'den naklen Bkz. Halil İnalçık incelemesi, *Jews in the Ottoman Economy and Finance*, C.E. Bosworth , Charles Issawi ve diğerleri. *Essays in Honor of Bernard Lewis*, The Islamic World, Darwin Press, Princeton-1989, s.515.

Yarımadası'ndan başka ülkelerden gelenlerle, daha sonra Portekiz'den ayrılanların ayrımını yapmamaktadır. Bu sebepten, Osmanlı verilerinden hareketle bir tahmin yapmak da imkansız hale geliyor. Bütün bu parçalar dikkate alındığında, 1492 yılında 100.000 ile 150.000 arasında kişinin İspanya'yı terk ettiği denilebilir. Bu akla yatkın ve genel tabloya uygun bir tahmindir.¹⁶³

İspanya'dan ayrılan Yahudilerin çoğu önce Portekiz'e sığınmışlardır. Bunun nedeni onların burada dostları, ailelerinin olması ayrıca buranın dilinin kendilerinininkine yakın ve *converso* olup da, ayrılanların mallarına göz kulak olmak için kalmaya karar verenlerle buradan teması korumanın mümkün olmasıdır. Zaten kral II. Joao onların burada, adam başına bir düka ödemeleri koşuluyla altı ay ikamet etmelerine izin vermiştir. Diğer bazı Yahudiler İspanya'nın komşuları olan Navarra krallığına ve Fransa'nın güneyine sığınmışlardır. Kararnamenin yürürlük süresi konusunda daha kötümser olan bazıları daha uzaklara gitmişlerdir: İngiltere, Flandre, Kuzey Afrika, İtalya, yüz kadar cemaatin papaların hoşgörüsünden yararlandığı papalık devletleri. Buralarda özerk gruplar oluşturmuşlar, ayin tarzlarını ve Kastilyaca ile Ladino olan dillerini buralara taşımışlardır. Kendilerini "diğer" yahudilerden farklı hissetmektedirler ki, Londra veya Amsterdam havralarında onlarla karışmamaktadırlar; hatta Venedik'te yerleştikleri mahallelerden, onlardan önce buraya Almanya'dan gelen yahudileri attırmışlardır.¹⁶⁴

Onları en iyi karşılayan İslam alemi ve özellikle de II. Bayezid'in "bu kadar yararlı uyrukları kovan Hıristiyan hükümdarların ahmaklıkları"na şaşırdığı Osmanlı Devleti olmuştur; II.Bayezid yönetim aygıtından ve halkından Yahudiler'in yerleşmelerine yardımcı olmalarını istemiştir. Bu tıpkı daha sonraları II. Frederich'in, Fransa protestanlarının kovulmalarına şaşırması gibidir. Böylece İstanbul, Selanik, Edirne, Ege adaları yaklaşık beş yüzyıllık bir dönem için, kalabalık ve özgür Yahudi cemaatleri açısından sığınma ve gelişme yeri olacaklardır. İspanya Yahudileri daha 1493'te İstanbul'da İbranice bir matbaa kurmuşlardır ve ertesi yıl burada şerh edilmiş bir *Pentateque* (Eski Ahid'in ilk beş kitabı) basacaklardır. Hekimlerin, müneccimlerin, sarrafların, hükümdar danışmanlarının arasında çabucak İspanya Yahudileri de görülecektir. Aynı şekilde İspanya'dan, ama özellikle Almanya'dan

¹⁶³ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi* s. 45'den naklen Hillgarth, *The Spanish Kingdoms*, s.449; Edwards, *The Jews in Christian Europe 1400-1700*, s.34-36.

¹⁶⁴ Attali, *1492*, s.260.

gelen Yahudiler Polonya'da, onları gelişmeye yardımcı unsurlar olarak değil de, köylü kitlesi ile kendi aralarında bulunmasını hayal ettikleri aracilar olarak gören büyük toprak sahiplerinden iyi kabul görmüşlerdir. Bu toprak sahipleri onları malikane kahyaları, vergi veya gümrük resmi toplayıcıları yaparak, böylece tüccar bir burjuvazinin doğumunu frenlemeye katkıda bulunmuşlar ve bu olgudan ötürü de Polonya toplumunun modernleşme sürecini yavaşlatmışlardır.¹⁶⁵

Sonuç olarak, XV. yüzyılın sonunda Avrupa'da birkaç İtalyan (papalık devletleri, Venedik, Cenova, Livorno ve Pizza), güneybatı Fransa (Bordeaux ve Bayonne), 1579'dan beri bağımsız olan Birleşik Eyaletler, Polonya ve Türkiye kentinin dışında önemli bir Yahudi cemaati artık yoktur. Hıristiyan Avrupa böylece sınırlarını çizmekte;, babasını seçme kapasitesinin coğrafı sınırlarını belirlemektedir. Papalık devletlerinin konukseverliği bu açıdan, Kilise'nin bunun dışındaki her yerdeki tutumuyla çelişmektedir. Yahudilerden bazıları Birleşik Eyaletlere gitmişler, bazılarıda Fransa'da Bayonne veya Bordeaux'a yerleşmişlerdir.¹⁶⁶

Yahudilerin bir İslam ülkesini tercih etmelerinin özel bir nedeni vardı. Birçok Yahudi, daha sonraki bir tarihte göç edip yeniden Yahudiliğe dönmek için uygun bir fırsatı kollamak üzere İspanya ve Portekiz'deki yurtlarında kalıp vaftiz olmayı kabul etmişti. Herhangi bir Hıristiyan ülkesinde, hatta en hoşgörülü olanlarda bile, bu biçimde dinden çıkmak ölüm cezasını gerektirebilirdi. İslam ülkelerinde ise Hıristiyanlık'tan cayıp Yahudiliğe geçmek kayıtsızlıkla karşılanan bir konuydu. Her ne olursa olsun Müslüman fıkıh alimleri çoğu zaman zora dayalı din değiştirmenin geçerli olmadığı ve dolayısıyla, böylesi bir din değiştirmeden vazgeçmenin dinden çıkma suçu oluşturmadığı görüşünü savunmaktaydı.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Attali, *1492*, s.261.

¹⁶⁶ Attali, *1492*, s.262-266.

¹⁶⁷ Lewis, *Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, s.25'den naklen Kurtuba'da (Cordova) doğup gençlik yıllarını orada ve Fas'ta geçiren büyük Yahudi ilahiyatçı ve hekim Maimonides'in (İbn Meymun) yaşadıkları bu konuda çok iyi bilinen bir örnektir. Bir kaynağa göre, mutaasıp Muvahhid yönetimi altında dışarıya karşı İslam dinini benimsemek zorunda kalır, ama ilk fırsatta ailesiyle birlikte daha hoşgörülü bir ortamın olduğu Mısır'a kaçar. Orada Yahudiliğe döner ve Kahire'deki bir Yahudi cemaatinin varlığının başına geçer. Bir gün Fas'tan gelmiş bir Müslüman ziyaretçi onu tanıdığını iddia eder, onu İslamdan dönmekle suçlar ve işlediği ağır suçtan dolayı hukkun gördüğü en yüksek cezaya çarptırılmasını ister. Mısırlı kadı sözü edilen din değiştirme eyleminin gönüllü olmadığı için geçerli sayılamayacağı ve bu nedenle dinden çıkma suçunun oluşmadığı kararına varır. Bunun üzerine, Maimonides kendi dinine göre ibadet etmede serbest bırakılmış ve mesleğine yeniden dönmüştür. Bu hikayeyi 13. yüzyılın bir Mısırlı alimi hekimlerin tarihiyle ilgili kitabında anlatır.Bkz. Ibn al- Qifti, *Ta'rıkh al- Hukama*, ed. J. Lippert , Leipzig, 1903, s.317-19.

Bu bakımdan Yahudi *marranoların* eski inançlarına yeniden dönmek için Hıristiyan bir ortam yerine Müslüman bir ortamı tercih etmelerinde açık bir çıkarları vardı. Osmanlı topraklarına yerleşen Yahudiler, İspanya ve Portekiz'den kaçanların en büyük grubuydu ve sayıca ötekilerden çok daha fazlaydı. Öte yandan Türk yetkililerin Yahudilerin gelişine izin vermekle kalmayıp, bunu özendirdiğini ve hatta desteklediğini gösteren ciddi veriler vardır. 15. ve 16. yüzyıllarda böyle bir politikanın izlenmesi bir açıklamayı gerektirmektedir.¹⁶⁸

İspanya'dan kovulmanın henüz belleklerde taze olduğu 1523'te, Eliyahu Kapsali adlı bir Yahudi tarihçi tuttuğu bir güncede şunları yazıyordu: "Osmanlı hükümdarı Sultan Bayezid, İspanya kralının Yahudilere yaptığı bütün kötülükleri duyup onların bir sığınak aradıklarını öğrenince, hallerine acıdı. Bunun üzerine ülkesinin her tarafına özel görevliler göndererek, kendisine bağlı kentlerdeki valilerin Yahudileri almama ya da sürme yoluna gitmemeleri, tersine onlara kucak açmaları gerektiğini duyurdu ve bu emrini yazılı hale getirdi. Ve böylece ülkesinin her tarafındaki bütün insanlar Yahudileri iyi karşılayıp gece ve gündüz korudu. Yahudilere kötü davranılmadı ve hiçbir zarar verilmedi. İspanya'dan kovulan binlerce ve onbinlerce kişi Osmanlı topraklarına vardı ve ülke onlarla doldu. Ardından Osmanlı topraklarındaki Yahudi cemaatleri sayısız büyük hayır işleri yaptılar ve tutsakları fidye verip kurtarmak için su gibi para akıttılar.¹⁶⁹ Hıristiyan İspanya'da Yahudi kültürü, Müslüman dönemindeki gibi olmasa bile önemli gelişmeler gösterdi. 13. yüzyılda Gerona kenti önemli bir Kabala merkezi haline geldi ve Yitzhak İbn Latif ile Rabi Moşe Ben Nahman (Nahmanides ya da RaMbaM) İspanya Kabala ekolüne yön verdiler. Bunun dışında Bazı Yahudi yazarlar Doğu'dan Arap seyyahlar

¹⁶⁸ Lewis, *Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, s.25-26.

¹⁶⁹ Lewis, *Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, s.26'dan naklen Eliyahu Capsali, Seder Eliyah Zuta, c. 1, ed. Aryeh Shmuelevitz, Kudüs-1975 ,s.218-19; bazı bölümlerin yer aldığı daha eski bir baskı, M. Lattes, *De vita et scriptis Eliya Kapsalii*, Padova, 1869, s. 12-13. Kapsali ve esrleri hakkında, bkz. Moritz Steinschneider, *Die Geschichtsliteratur der Juden*, Frankfurt, 1905, s.93-94. Yahudi kaynaklarında Hıristiyan Avrupa'da baskıların uygulandığı bir sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun bir sığınak sunmasına ilişkin daha birçok şükran ifadesi vardır. Bunlardan biri olan Edirne mektubunun 15. yüzyıl başlarında, yani İspanya'dan nihai kovulmadan önce, ama baskıların bir hayli ilerlediği bir sırada yazıldığı anlaşılmaktadır. Kendisini Almanya'da doğmuş olan ve Edirne'de yaşayan Fransız kökenli bir Yahudi olarak tanıtan yazar, Avrupa'da Yahudilerin çektiği eziyetleri ve Osmnalı ülkesindeki hoşgörüyü ve huzurlu ortamı dokunaklı bir dille anlatır. Bir yüzyılı aşkın bir süre sonra Samuel Usque adında bir Portekizli Yahudi, ünlü kitabı *The Conversolation for the Tribulations of Israel*'de dindaşlarına hem ilahi hem de insani bakımlardan teselli verir. İkinci tür teselli kaynakları arasında "en fazla dikkat çeken yüce Türkiye"dir. Bu konularda bkz. Lewis, *Jews of Islam*, s.135-136.

tarafından getirilen Yunan düşüncesini yeniden keşfetmektedirler. Bu düşünceyi İbraniceye çevirmeye devam etmekte, onu şerh etmekte ve Hıristiyan dünyasına ifşa etmektedirler. Örneğin o dönemde Cordoba'da hekimlik yapan Maimonides, iman ile akıl arasındaki tutarlığı ararken Kitab-ı Mukaddes ve Aristoteles'i birbirine yaklaştırmakta, Aquinalı Tommaso'ya ilham verecek olan bireysel hidayet ile ruhun ebediliği fikirlerini devreye sokmaktadır.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Attali , 1492, s. 43.

ORTAÇAĞ'DA İNGİLTERE'DE YAHUDİLER

A. İNGİLTERE TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

İngiltere tarihi, V. yüzyılda Britanya adasına Anglosaksonların ayak basması ile başlamıştır. Ülkenin eski halkını iç kısımlara püskürten veya kendi içinde eriten Anglosaksonlar, adını verdikleri adaya yerleşip ve VI. ve VII. yüzyıllarda birbirlerine rakip küçük krallıklar kurmuşlardır. Roma ve İrlanda etkileri ile Hıristiyanlığı kabul eden Anglosaksonlar özellikle VIII. yüzyılda Avrupa'yı etkileyen parlak bir medeniyet yaratmışlardır. 795'de başlayan İskandinav istilası, XI. yüzyıl başına kadar birkaç defa tekrarlanmıştır. Adadaki yerleşmeye yeni bir unsur katan Danimarkalıların sızması, Anglosakson olarak yalnız Wessex hanedanını bırakarak, bu sülalenin ülkede siyasi bütünlüğü sağlama denemesi girişimine (IX. yüzyıl. Sonu X. yüzyıl) imkan vermiştir: daha sonra Danimarkalı Büyük Knud adayı bütünüyle fethetmiştir. Danimarka Hanedanı (1016-1042), İngiltere'yi büyük bir imparatorluğa katarak Kuzey ve Baltık denizlerinde ticareti geliştirmiştir.

Anglosakson Hanedanı Günahçıkarcı Edward tarafından (1042-1066) yeniden kurulmuş ama Kral ölür ölmez, Witenegebot'un yerine seçtiği Harold'u tanımayan Normandiya dükü William taht üstünde hak iddia etmiştir. Normandiya ile İngiltere arasında zaten bir süreden beri ilişkiler kurulmuştu; Anglosakson krallığına evlenmeler yoluyla Norman asıllılar günden güne daha çok sızmıştır. William, taht üstündeki iddialarını aile bağlarına ve Edward ile Harold'un yerine getirilmesi imkansız vaatlerine dayandırmaktadır. Koşullarda kendisine yardım etmiştir (Fransa kralının güçsüzlüğü, İskandinavlar'ın, Flandre kontunun, imparatorun ve değerli bir koz olan papanın hoşgörülü tutumları). Kolayca Normanlar'ın yanı sıra birçok serüvencinin de katıldığı bir ordu toplayarak, Pevensey'e çıkartma yapmıştır. Harold, 14 Ekim 1066'da, Hastings yakınında öldürülmüştür. Hızla fethedilen İngiltere boyun eğmiştir. Fatih William, İngiltere kralı olarak taç giymiştir (Aralık 1066). Kentteki ayaklanmayı bastırıp birçok İskandinav akınını püskürtüp ve ülkenin kuzey kesimini yakıp yıkarak egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Sonra, fethettiği ülkeyi örgütlemeye girişmiştir: Anglosakson soylularının mallarına el koydu, toprakların önemli bir bölümünü silah arkadaşlarına ve Kilise'ye (en yüksek mevkiler, Fransız-Norman din adamlarına verildi) dağıtmıştır. Normanlar'ın yönetimindeki ustalığının ilgi çekici bir örneğini oluşturan

Domesday Book'a baktığımızda, İngiltere'ye Fransızca konuşan ve XIII. yüzyıla kadar kıta Avrupa'sıyla canlı ilişkilerini sürdüren bir soylu sınıf kazandıran bu servet aktarımının çapı hakkında bir fikir edinebiliriz.

Norman Hanedanı (1066-1154) ile Anjoulu Plantagenetler Hanedanı (1154-1399) dönemlerinin başlıca özelliği, oldukça güçlü bir monarşi yönetiminin kurulmasıdır. Eski bir gelenek uyarınca, soylulara ait mülklerin parçalı olduğu bu küçük ve tenha krallıkta, I. Henry (1100-1135), II. Henry (1154-1189) ve I. Edward (1272-1307) gibi enerjik krallar vasalları üstünde güçlü bir otorite kurmayı başarmışlardır.¹⁷¹

Edward the Confessor'ın saltanatının başlangıcında (1042-1066), İngiltere Avrupa'nın en gelişmiş devleti idi; bu durum, I. William ve haleflerinin (özellikle I. Henry ve II. Henry) devlete Normanlı askeri derebeylik sistemini uygulaması sonucu pekiştirilmiştir. 12. asra kadar İngiliz Kraliyet ailesi, evlilik yoluyla Fransa topraklarının büyük bir kısmına varis olmuştur. Bunun sonucu çıkan toprak tartışmaları ancak Yüz Yıl savaşlarının bitimi ile 1453 yılında sona ermiştir. İrlanda'nın fethi de 12. asırda tamamlanmıştır, bununla birlikte İrlanda ile İngiltere arasında hiç bir zaman siyasi görüş birliği olmamıştır. İngiltere'de 11. ve 15. asırlar arasında süren sınırlı monarşi dönemi, tarihe kralın iktidarını genişletmesi ve yönetim kadrosunu etkin hale getirmesi olarak geçmiştir. Takip edilen bu siyaset, asilzade tabakasına karşı olduğu için özellikle Kral Stephen, John, III. Henry, II. Edward ve II. Richard zamanında, sık sık kararların uygulanmasını engelleyen birçok hukuki tutarsızlık vuku bulmuştur. Altmış yıl merkezi yönetimin çok güçsüz kalması ve kralın prestijinin düşmesine (V. Henry'nin 1415'te Agincourt'ta kazandığı parlak zafere, ve sonradan Fransa topraklarının büyük bir kısmının işgaline rağmen) sebep olan II. Richard'ın tahttan azledilmesi ve yerine amcazadesi Lancaster dukası IV. Henry'nin geçmesi daha sonra Güller Savaşı olarak bilinen iki hanedanın kan davası ile sonuçlanmıştır. VI. Henry Bosworth muharebesinde York'lu III. Richard'ı yendiğinde, 1461-1485 arası taht toplam altı kere el değiştirmiştir. İngiltere'nin en etkili hükümdarı kabul edilen VII. Henry, hanedanına tekrar güç ve prestij kazandırmada başarılı olmuştur. Bundan evvel bu kadar zengin ve güçlü olmamış

¹⁷¹ John Allen Giles, *Six Old English Chronicles Ethelward, Asser's Life of Alfred, Geoffrey of Monmouth Gildas, Nennius and Richard of Cirencester*, London-1891, s. 30; *Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi*, "İngiltere" maddesi, İstanbul-1992, c.11, s.5697-5698; *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, "İngiltere" maddesi, İstanbul -1986. Ayrıca bkz. James Tait, *The Medieval English Borough*, London-1936, s. 100 ve Erwin Nasse, *On The Agricultural Community of the Middle Ages and Inclosures of the Sixteenth Century in England*, London-2003, s. 29.

bir devletin başına 1509 yılında oğlu VIII. Henry geçmiştir. İskoçya'nın siyasi planda gelişmesi, İngiliz kralının ülkeyi birleştirme yolunda başarısız çabaları doğrultusunda olmuştur. Ne var ki, 1437-1625 yılları arasında tahta geçen İskoçya hükümdarları, İngiliz krallarının üstünlüğünü tanımasına rağmen, nüfuzunu koruyabilen Stuart ailesi mensuplarının çabaları sayesinde tüm İngiliz saldırganlığına karşı özgürlüklerini korumuştur. 1603 yılında VI. James'in I. Elizabeth'ten sonra İngiliz tahtına oturması direnişin mükafatı olmuştur. Wales, bazı zamanlar İskoçya ile birleşerek, bazen de bağımsız bir prenslik olarak, siyasi entrikalar çeviren İngiltere'nin insafına bırakılmış idi. İngiltere'de Tudor devri (1485-1603) önemli gelişmeler dönemi olmuştur: merkezi yönetim yeniden tesis edilmiş, VIII. Henry zamanında Roma'dan bağımsızlık kazanılmış, deniz-aşırı fetihler başlamış, Wales İngiltere ile birleşmiş ve, Elizabethan ve Jacobean tiyatro oyunu geleneği gül devrini geçirmiştir. Parlamento nüfuzunun büyük ölçüde artması, gelişmelerden en önemlisi olarak kabul edilir. Fransızlara karşı savaşmak için III. Edward'ın para talep etmesi gibi, asilzadeleri sömüren yüksek vergilerin onaylatılması için kullanılan Parlamento, 1530'larda yeni rol üstlenmiştir.¹⁷² I. Edouard (1272-1307) ve hatta II. Edouard (1307-1327) kentlerde oturan soylu, ruhban ve burjuvaların yönetime katılmasını sağlayacak bir parlamento grubunun denetimini kabul ederek kraliyet otoritesini yeniden sağlar. Galyalıları karşı şanslı, İskoçlara karşı ise şanssız oldukları savaşlar İngilizlerin silahlanma ve yeni taktikleri öğrenmelerini ve halkın bir bölümünün yerel ve merkezi yönetimlere katıldığı gibi, askeri etkinliğe de katılmalarını sağlamıştır. XIV. yüzyılın başında, İngiltere, Hıristiyan devletlerin en çağdaşı, en tutarlısıdır. Bu özelliği, yaklaşık dört milyon nüfusu olan bu küçük devletin, Yüzyıl Savaşlarının başında on dört milyon nüfuslu Fransa'ya karşı parlak zaferler elde etmesini sağlayacaktır.¹⁷³

¹⁷² Steven Muhlberger, *Medieval England*, www.theorb.net adresinden 25.05.200 tarihinde alınmıştır. Ayrıca bkz. www.angelfire.com adresinden 17. 03. 2007 tarihinde alınmıştır.

¹⁷³ Jacques le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, İzmir-1999, s.74.

B. ORTAÇAĞ'DA İNGİLTERE'DE YAHUDİLER

Anglo-Sakson İngiltere'sinde yok denecek kadar az Yahudi yaşamıştır.¹⁷⁴

Yahudiler İngiltere'ye ilk defa William (*the Congueror*) tarafından Fransızca konuşan Norman yönetici sınıfının bir parçası olarak getirilmişlerdir. Öncelikli görevleri, feodal vergilerini veremeyecek durumda bulunan ve manevi ya da maddi bir takım sıfatlar taşıyan lordlara borç vermektir (ki bu vergiler özellikle İngiltere'de çok ağırdı ve Avrupa'daki monarşilerde görülenden daha şiddetli biçimde alınıyordu).¹⁷⁵ Paul Johnson Yahudilerin, William *the Conqueror*'un işgali sırasında, başka Flaman sığınmacılarla birlikte buraya geldiklerini söyler. Yahudilerin yarısı Londra'ya yerleşti, diğer Yahudi toplulukları da York, Winchester, Lincoln, Cantebury, Northampston ve Oxford'a yerleşmiştir. Burada Yahudi mahalleleri yerine iki Yahudi sokağı vardır: Bunlardan biri zenginlerin, diğeri fakirlerindir. Buna göre Oxford'da Büyük Yahudi Sokağı ile Küçük Yahudi Yolu vardır. Yahudiler güvenlik açısından kendilerine ekseriyetle taştan sağlam evler inşa etmişlerdi. Rheiland Yahudilerinin oluşturduğu Norwich'in ahali kalabalık değildir. 5000'den fazla olmayan İngiltere'deki Yahudilerinden 2000'inin faaliyetleri V.D. Lipman'ın araştırmalarıyla titizlikle incelenmiştir. Norwich'te Yahudiler pazar meydanına ve şatoya yakın oturuyorlardı, aralarında Hıristiyanlar da vardı.¹⁷⁶

Başlıca faaliyetleri mal ve toprak karşılığında borç para vermektir. Aynı zamanda tefecilik de yaparken bazı İngiliz Yahudileri de doktorluk yapmaktaydılar. Londra'da iş ortaklıkları vardır, seyahat edip, uluslararası piyasalarda faaliyet gösteriyorlar ve çok büyük paraları yönetiyorlardı.

1144'te bu küçük topluluk şaşırtıcı bir suçlamanın merkezi olmuştur. Paskalya ve Fısıh Bayramından önce, Mart'ın 20'sinde bir çiftçinin oğlu olan ve dericinin yanında çıraklık yapan William adında Hıristiyan bir çocuk ortadan kaybolmuştur. En son, bir Yahudi'nin evine girerken görülmüş. İki gün sonra, Kutsal

¹⁷⁴ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, İstanbul-2000, s.262; John Mitchell Kemple, *The Saxons in England A History of the English Commonwealth Till The Period of The Norman Conquest*, London – 1876, c.2, s. 90.

¹⁷⁵ İsrail Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, İstanbul-2002, s.105.

¹⁷⁶ Capgrave, *The Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During the Middle Ages*, s. 154, 164; Johnson, *Yahudi Tarihi*, s.262'den naklen V. D. Lipman, *The Jews of Medieval Norwich*, London-1967.

Haftanın Çarşamba günü "üzerinde ceketi ve ayakkabıları, sayısız bıçak izleri taşıyan başı tıraş edilmiş olarak" cesedi kentin doğusunda Thorpe Wood'da bulunmuştur. Ayrıntılar hakkında edindiğimiz bilginin kaynağı, kısa bir süre sonra Norwich Manastırının keşişlerinden Thomas of Monmout tarafından derlenen "The Life and Miracles of St. William of Norwich" (Norwich'li Aziz William'ın Hayatı ve Mucizeleri) adında azizlerin bir biyografisidir. Thomas'a göre, gencin annesi Elvira ile Goldwin adında yerel bir rahip, cinayetin İsa'nın çekmiş olduğu acıların yeniden canlandırılması niyetiyle işlendiğini iddia ederek Yahudileri cinayete suçlamıştır. Daha sonra Yahudi evlerinde çalışan Hıristiyan kadın hizmetçiler, sinagoga törden sonra delikanlının yakalanarak iplerle bağlandığını, başının dikenlerle delindiğini, çarpmıha gerilmiş gibi sol elinin ve ayağının çivilendiğini, böğrüne bıçak saplandığını ve bütün vücuduna kaynar sular döküldüğünü iddia ederek, bütün bunları kapının aralığından gördüklerini söylemişlerdir. Fakat yerel şerif, kralın korumasında olduklarını söyleyerek, mahkeme huzuruna çıkmalarına mani olmuş ve onları Norwich Kalesinin güvenliğine emanet etmiştir.

Bu noktada, gencin cesedi ile ilgili ilk mucizeler meydana gelmeye başlamıştır. Esasen, yerel kiliselerin yöneticileri, bütün laik kuruluşlar gibi, bu hikayeye tamamen muhalif olmuşlardır.¹⁷⁷ 1168'de Gloucester'de, 1181'de Bury St. Edmunds'da ve 1183'te Bristol'da. Yeni bir haçlı seferi için her çağrı, anti-Semit duyguları kaynama noktasına getirmiştir. 1189-90'da ilan edilen Haçlı Seferi Aslan Yürekli Rışar'ın önderliğinde yapıldığından, İngiltere kapsamlı bir şekilde katılmış; geleneğe bağlı cinayet suçlamalarıyla zaten had safhada tahrik olmuş halkın nefreti doruk noktasındadır. 1189'da Rışar'ın taç giyme törenine davet edilen ve zengin Yahudilerden oluşan bir delegasyon halkın saldırısına uğramış; bunu da Londra'daki Yahudilere karşı düzenlenen bir saldırı izlemiştir. Bir sonraki yıl Paskalya yaklaşırken planlı katliamlar patlak vermiştir: York'ta meydana gelen en şiddetlilerinde, şatoya sığınmalarına rağmen varlıklı Yahudi toplum katledilmiştir. Bir gazetecinin anlattığına göre, tabii, Norwich kurbanlar arasındadır. "ve Kudüs'e gitmek için acele edenlerin birçoğu, önce Yahudilere

¹⁷⁷ Johnson , *Yahudi Tarihi*, s.263'den naklen Augustus Jessop ve M. R. James, *The Life and Miracles of St. William of Norwich by Thomas of Monmouth*, Cambridge-1896; Ayrıca bkz. Arnold Leese , *Jewish Ritual Murder*, London-1938, s. 15.

karşı ayaklanmaya karar verdiler. Böylece 6 Şubat'ta Norwich'te kendi evlerinde bulunan bütün Yahudiler katledildi".¹⁷⁸

Bu, Latin Yahudiliğinin yıkılışında başka bir kilometre taşıdır. Onikinci yüzyılda organize isyanın kalkınmasıyla papalığın otoriter görüşü, Ortodoks olmayan herhangi bir dini faaliyeti, özellikle Museviliği, şüphe ile karşılamaktadır. Ortaçağ merkezîyetçilerinin en büyüğü, III. Innocent (1198-1216 arasında papalık yaptı) 1216'da Dördüncü Lateran Konseyi esnasında Yahudilerin aleyhindeki bir takım hükümleri yürürlüğe koymuştur: İki vaaz kurulunun kurulmasına karar verilmiştir: Dominkenler ve Fransiskanlar, bunlar özellikle kentlerde Ortodoks dinini güçlendirmekle görevliydi. Dominkenler, ilaveten şüpheli uygulamaları araştırarak doktrinlere karşı muhalefeti bastırmakla, şüpheleri sorgulamakla ve suçlu bulunanların cezalandırılmaları için laik yönetime teslim etmekle yükümlüydüler. İsa yandaşlığının bir ifadesi olarak, III. Innocent şarap ve ekmek töreninde yeni bir çığır açmıştır: Bu da Anti-Semitizmin yeniden alevlenmesine sebep oldu. 1243'te Berlin'e yakın bir yerde Yahudiler takdis edilmiş bir ekmeği çalıp kendi kirlî amaçları için kullanmakla suçlanmışlardır. Bu uygulamada Yahudilerin gerçeği bildikleri halde ona karşı mücadele ettiklerine dair Hıristiyan tarafının görüşüne tamamen uygundur. O ekmeğin parçasının gerçekten İsa'nın bedeni olduğuna inanıyorlardı: Bundan dolayı, tıpkı daha önce Hıristiyan gençlerini kaçırmakla öldürdükleri gibi, bu ekmeğin de Yahudiler tarafından çalınarak işkence edildiğini ve bu vesile ile İsa'nın acılarını yeniden yaşattıklarına inanıyorlardı. Hayal gücüne dayalı bu ilk adım atıldıktan sonra, bu hikayenin devamı gelmiştir. 1243'ten sonra çalınmış kutsal ekmeğin hikayeleri bütün Latin Avrupa'sında duyulmuş ve Yahudilere karşı nefret hızla artmıştır.¹⁷⁹

İftiralara, arka planda Yahudilerin borç para vermelerinin ışığında bakmak gerekir. Bu durum çok geniş bir sosyal alanı etkilemiştir. Güney Fransa'da Perpignan'dan 13. yüzyılda bildirilmiş kanıtlara göre borç alanların %65'i köylülerdi; şehirdekiler %30 ve %41'di; şövalyeler ve asiller %2 ve 9; kilise oranı ise %1 ve İngiltere'deki usul aşağı yukarı aynıdır. Önemli din kuruluşları ile yüksek kademeli asiller Yahudilerden yararlanmaktadır. Her iki ülkede de en çok borç alanlar geliri kısıtlı kırsal kesimdir. Bu anti-Semit karmaşası yaratmaya en yatkın sınıftır. İsim ve prestij

¹⁷⁸ Leese, *Jewish Ritual Murder*, s.15; Johnson , *Yahudi Tarihi* , s.264-265'den naklen Cecil Roth , *The Ritual Murder Libel and the Jews* , London-1935.

¹⁷⁹ Johnson , *Yahudi Tarihi* , s.265-266.

sahibi, ancak parasız ve topraklarını kaybetmek üzere olan biri, güruhu ayaklandırabilecek en münasip kişidir. Tarihin başından beri, kırsal kesime borç vermenin huzursuzluk yarattığı anlatılmaktadır. Onüçüncü yüzyılın İngiltere'sinden kalma bir Yahudi nişan kontratında faizle verilen borç paranın yıllık %12.5'tan daha az bir getirisi olamayacağı belirtilmektedir.¹⁸⁰

Ortaçağ standartlarına göre bu pek fazla sayılmazdı. Lipman'ın vurguladığı gibi tefecilerin kendi aralarında çok karışık alışverişleri vardır, çok defa borç birikimleriyle sendikalar kuruyorlardı; Judah hükümleri onlardan kaçınma çabası, Hıristiyan hükümleri ve onlardan kaçınma çabası işlemleri zorlaştırmaktadır. Nihai amaç, borçlunun ödeyeceği son faiz oranını yükseltmek ve her şeyin ötesinde herhangi bir uyuşmazlık vuku bulduğu takdirde hırsızlık suçlamasına mahal bırakmayacak şekilde yasal bir durumu ortaya koymaktır. Bu meseleler dahili Yahudi mahkemeler kadar Hıristiyan mahkemeleri tarafından da ele alınmıştır. Kayıtlarda şöyle ifadeler yer alıyor: "Bristol Yahudisi olan Judas, bir Yahudinin bir Yahudi'den faiz alıp almayacağına ilişkin yapılan araştırma nedeniyle iki ons altın borçludur", veya "York'lu Abraham ben Joshua" Yahudilerin Adaletine "bir Yahudi'nin Hıristiyan elinden faiz alabileceğini ve bu durum karşısındakine haksız görünüyorsa, kendi hukukunun yetkililerine başvurarak orada dava etmesini" önermiştir. Çünkü "kanununa bağlı bu davalar başka yerde görülmemeliydi". Şehir tüccarı olan bir kişi bunları anlayabilirdi, köylü bir şövalye ise anlayamazdı.

Teoride ve çoğunlukta da pratik olarak, krallar geniş ve faal Yahudi toplumundan fevkalade yararlanmışlardır. Onikinci yüzyılın İngiltere'sinde Angevin kralları zengin Yahudi tefecileriyle çok karlı işler yapmışlardır. Bu asrın en zengin İngiltere Yahudisi Aaron of Lincoln (1123-1180)'du. Örneğin Kral II. Henry, Yahudi banker Aaron of Lincoln'a 100.000 pound borçluydu ki, bu rakam hazinenin bir yıllık vergi gelirine denktir.¹⁸¹ II. Henry'nin saltanatında (1154-1189) Lincoln, Northampton, Thetford ve Bungay'da aynı zamanda Gloucestershire, Hampshire ve Wiltshire'de Yahudi topluluklar kurulmuştur. 1159'da Kral II. Henry London'da ki Yahudilerden 200 mark, Norwich'den 72 ½ mark, Lincoln'dan 60 mark, Cambridge ve Hampshire'dan 50

¹⁸⁰ Sir W. J. Ashley, *An Introduction to English Economic History and Theory*, London-1888, s.87 Johnson, *Yahudi Tarihi*, s267.

¹⁸¹ Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, İstanbul- 2003, s.80; J. W. Jeudwine, L L. B., F. R. Hirst, *The Foundations of Society and the Land*, Canada – 2001, s.31.

mark, Thetford'dan 45 mark, Bungay ve Northampton 22 ½ mark, Oxford'dan 20, Gloucestershire ve Wiltshire'deki Yahudilerden 2 mark zorla vergi topladı.¹⁸²

Yahudi toplumunun bulunduğu bütün kentlerde, Yahudilerin, banka işleten özel bir maliyesi vardı. Bankaların her biri bütün borç senetlerinin kayıtlarını tutan iki Yahudi ve iki Hıristiyan tarafından işletilmekteydi. Merkezde Yahudi ve Hıristiyan hakimlerinin yanında danışman olarak bir haham da bulunmaktadır. Kral, Yahudilerin bütün işlemlerinden bir kesintiyi tahsil ediyordu ve kimin hangi Yahudi'ye ne kadar para borçlu olduğunu bilmek istemiştir. Ortaçağ İngiltere'sinin en başarılı Yahudi finans uzmanı Lincoln'lu Aaron 1186'da ölünce mülkleri ile meşgul olmak üzere özel bir maliyeci atanmıştır.¹⁸³

Borçları krala miras kalmış, bazıları da oğlu Elias'a devredilmiştir. En beklenmedik zamanlarda gelen bu paralar daha sık aralarla gelseydi, İngiliz Kralları Yahudilerin varlığını kesinlikle koruyacaklardır, fakat Aaron'un refahı, York'ta ve başka yerlerde toplumu mahveden 1190'lardaki anti-Semitizm krizlerinden öncedir. Ondan sonra İngiliz Yahudilerinin para kazanması gittikçe zorlaşmıştır. 1215'deki Lateran Konseyinde yayınlanan Yahudi aleyhtarı kanun zaten zor olan şartları daha çok ağırlaştırmıştır. İngiltere'de Yahudi aleyhtarı bir madde içeren Magna Carta'nın mimarlarından olan Canterbury Başpiskoposu Stephan Langrton, Yahudilerin yaptıkları ticarete karşı boykot düzenlemeye çalışmıştır. Onüçüncü yüzyıl boyunca, İngiltere'deki Yahudiler ekonomik çöküntü içindeydiler. Gazeteci Matthew Paris'e krala 30.000 markı aşkın para ödediğini söyleyen York'lu Aaron, 1268'te fakirlik içinde ölmüştür.

I. Edward'ın hakimiyetinde çöküş hızlanmıştır. Yahudilerin borç para verme faaliyetleri büyük ölçüde, ilk Hıristiyan bankerleri olan Kudüs'teki Knights Templar ve Avrupa'daki cemiyetleri tarafından devralınmıştır. Yahudiler küçük çapta borç para vermekle, madeni para bozmakla ve rehin işleriyle sınırlandırılmışlardır. Yahudilerin sistematik bir şekilde sömürülmesi, Edward'a göre artık hiç kazançlı değildir, hatta bir ara, Yahudileri katlederek mallarına el koymayı düşünmüştür; 1275'te yayınladığı Yahudi aleyhtarı bir fermanla faizi yasadışı ilan edilmiştir.

¹⁸² [DavidHume,TheHistoryofEngland,Indianapolis-1983,c.1,s.417;](http://DavidHume.TheHistoryofEngland.Indianapolis-1983,c.1,s.417;)

www.heretical.com/British/jews1290.html#den_5_03. 2006 tarihinde alınmıştır.Ayrıca bkz. Sir W. J. Ashley, *An Introduction to English Economic History and Theory*, c.1,s.103 ve T. F. Tout, Litt. d. vd. *Chapters in the Administrative History of Medieval England*, Manchester – 1937, s.65.

¹⁸³ Johnson, *Yahudi Tarihi*, s268. Ayrıca bkz. Adams, *The History of England From The Norman Conquest to the Death of John (1066-1216)*, s. 430.

1278'de ÷lkedeki büt÷n Yahudiler tutuklanmıştır. Birçoğu Londra Kalesine götür÷lmüştür. Bir gazetecinin anlattıklarına göre, 300'ü asılarak idam edilmiştir. Kral mallarına el koyunca ortaya çıkan rakam, onu daha ileri gitmeye teşvik etmiştir. Bir sonraki fasıl Yahudilerin madeni para sahtekarlığı yapmakla suçlanmalarıdır. Bu suçtan dolayı Norwich'de on kişi asılmıştır. Sonunda, 1280'lerin sonlarına doğru, Edward, kuzeni Salerno'yu Charles'a rüşvet vermek için yüksek meblağ'da nakit paraya ihtiyaç duymuştur. Gascony Yahudilerinin büt÷n mallarına el koyarak, 1289'da onları tamamen kovmuştur. Bir sonraki yılda, tefeciliğin kanun dışı yollarla devam ettiğini iddia ederek Yahudileri İngiltere'den tamamen kovarak, hepsinin mallarını ele geçirmiştir. Norwich'deki en zengin Yahudi'nin getirisi 300 sterlindi. Diğer şehirlerin toplamı 9.100 sterlindi ki, on sekiz aile yaklaşık 6.000 sterlin temin etmekteydi.. Bu akıl almaz bir düşüştür, fakat Yahudi toplumu da yarı yarıya azalmıştır (÷lkede sadece 2.500 Yahudi kalmıştı).¹⁸⁴ Kısacası Yahudilerin ekonomik açıdan faydalarının azalması kovulmalarını da beraberinde getirmiştir.

¹⁸⁴ Capgrave, *The Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During the Middle Ages*, London-1858, s. 167, 186; Johnson , *Yahudi Tarihi* , s268-269; Ayrıca bkz. Adams, *The History of England From the Norman Conquest to the Death of John (1066-1216)*, s. 417. Ayrıca bkz. Jeudwine, *The Foundations of Society And The Land A Review of the Social Systems of the Middle Ages* , s. 416 ve James E. Thorold Rogers, *Six Centuries of Work and Wages The History of English Labour* , Canada -2001, s. 187.

ORTAÇAĞ'DA PORTEKİZ'DE YAHUDİLER

A. PORTEKİZ TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Ülkeye ilk olarak Fenikeliler, Kartacalılar ve Yunanlılar'la akrabalıkları olan kabileler yerleşmiştir. Bunların direnişini kırmak için Romalılar uzun seferler düzenlemek zorunda kalmıştır. M.Ö. II. yüzyılda yarımada'nın batısı fethedilmiş. Roma imparatoru Augustus, Lusitania eyaletini kurmuştur. V. yüzyılda bu eyalet Alenler ve Süevler, daha sonra Vizigotlar tarafından istila edilmiştir. 711'de başlayan İslam egemenliği, Porto bölgesini fetheden Asturias kralı III. Alfonso (869-910), ardından Duero ve Mondego arasındaki bölgeyi kurtaran (1064) Castilla Kralı I. Fernando tarafından düzenlenen seferle sarsılmıştır.

Tajo'ya kadar savaşan Leon Karlı VI. Alfonso, Portekiz kontluğunu (Porto bölgesi) evlilik dışı kızı Teresa'nın kocası Bourgognelu Henrique'e vermiş; böylece bu bölge, aynı lehçenin konuşulduğu Galicia'dan ve yarımada'nın geri kalan bölümünden yapay olarak, ama kesinlikle ayrılmıştır. (1097) Braga'nın başpiskoposluk durumuna yükseltilmesini (1104) sağlayan Henrique, Portekiz'i dinsel bakımdan Castilla'dan kurtardıysa da Müslümanların Lizbon ve Santarem'i yeniden ele geçirmelerini önleyememiştir. Ölümünü (1114) izleyen karışıklıklar döneminden sonra Oğlu Afonso Henriques (1128-1185) Portekiz'in bağımsızlığını benimsemiştir. Soyluluğun desteği ile Portekiz'i Castilla'ya bağlayan her türlü ilişkiye son vermiştir. Urik'te Mağribiler'e karşı kazandığı zaferin (1139) sağladığı saygınlık, Kral unvanını almasına yol açtı ve 1143'de Castilla, bu unvanı kabul etmiştir.

Portekiz, Müslümanlık aleyhine güneye doğru yayılmasını sürdürmüştür. Coimbra'yı başkent yapan Templierler ve Hayırseverler'i Mondego ve Tajo arasına yerleştiren I. Alfonso Henriques, 1147'de Santarem ve Lizbon'u ve ardından Sintra'yı almış ve Alentejo'nun bir bölümünü işgal etmiştir. Ardılları, kısa sürede Portekizlileşen İspanyol Santiago ve Calatrava tarikatlarına dayanarak ve güneydeki Müslümanları daha kolay yenebilmek üzere kutsal toprağa yönelik Haçlı seferlerinin yönünü değiştirmekten çekinmeyerek, I. Alfonso'nun fetih seferlerini sürdürmüşlerdir. Gerçekte fetih hareketi, ancak II. Alfonso'nun (1211- 1223) Portekizli birliklerinin katıldıkları Las Navas'de Tolosa Savaşı'nda (1212) Muvahhidler'in uğradığı bozgunundan sonra hızlandı ve Alfonso III döneminde (1248-

1279) Algarve'nin alınmasıyla tamamlanmıştır (1249). Fethedilen ve Müslümanlarla Yahudilerin 1497'ye kadar yaşamaya devam ettikleri bölgeler, yalnız kuzeyden gelen ve oralarda Porto lehçesini yayan kolonlar tarafından değil, ayrıca Alcobaça'lı Citaux tarikatı üyeleri ve Aziz Augustinus piskoposluk kurulu üyeleri gibi laik ya da kilise mensubu yabancılar tarafından da hemen ekime açıldılar. Özellikle I. Sancho döneminde (1185-1211) büyük sayıda gelen ve daha önceki senyörlüklerden bağımsız merkezlerde toplanan göçmenler, Hükümdardan ayrıcalık fermanı aldılar. XIII. Yüzyıl ortasında Portekiz'in ülke sınırları kesinlik kazanırken kurumları da kısmen kesinlik kazandı. Daha XI. yüzyıldan beri babadan oğula geçmeye başlayan Krallık, gerçekte tüm yetkileri kendi elinde tutuyordu. Ancak Vizigotlar döneminde Kralların seçilerek tahta çıkmalarını anımsatan halk onayı yönteminin uygulanması, Cortes'erin kurulmasına yol açtı. Bilinen ilk Cortes henüz ancak din adamları sınıfıyla soyluluğun temsil edilmelerine (1211) rağmen, Portekiz yasalarının ilk öğelerini de hazırlayan Coimra Cortes'idir. Bu tarihe kadar Krallık otoritesi ancak çok zengin bir din sınıfının ve kendi toprakları üzerinde adaleti uygulama ve vergileri toplama hakkını ele geçirerek etkili bir feodalitenin kadrolarına katılan bir soyluluğun ayrıcalıklarıyla sınırlıydı. Ancak feodalite ile din adamları sınıfının gösterdikleri gelişmeden rahatsızlık duymaya başlayan II. Afonso, babasının şansölyesi Juliao'nun da yardımıyla, bütün mülkiyet senetlerini denetleyip Amortizaçao yoluyla din adamlarının taşınmaz mal sahibi olmalarını yasaklayarak bunlara ilk önleyici darbeyi indirdi. Çatışma II. Sanncho döneminde (1223-1248)'de sürdü. Ancak Papa onu tahttan indirerek yerine küçük kardeşi Afonso'yu geçirdi (1245) ve buna karşılık yeni kral, Kilise haklarına saygı göstereceğine söz vermek zorunda kaldı (Paris Paktı 1245).

Ülkenin kuzeyine çekilen Sancho, Castilla'nın desteğine rağmen, sonunda Toledo'ya sığınmaktan başka bir yol bulamadı (1248). Bunun üzerine III. Afonso, Portekiz Kralı olarak tanındı. Bu galibiyetten sonra, Paris Paktının hükümlerini uygulamayı reddetti ve din adamları sınıfının haklarını daha da kısıtlamakla yetinmeyerek Leiria Cortes'ine kentlerin temsilcilerinin de katılmalarını ilk kez olarak kabul etti (1254). Böylece feodalitenin XIII. yüzyılın başında gösterdiği gelişmeyi engellemek için burjuvaziye dayandı. Bu da, burjuva sınıfına Krallık hizmetine girmek olanağını sağladı. Görevleri uzmanlık isteyen bu hizmetlilerin en

kültürlü üyeleri olan hukukçular, hükümdarın ayrıcalıklılara karşı *ordenaçoez* yazmasına ve uygulatmasına yardımcı oluyordu. Dionisio döneminde (1279-1325) krallık otoritesini güçlendirme siyaseti kent burjuvazisinin desteği ile sürdürüldü. Bu desteğe karşılık kent burjuvazisinin iktisadi etkinlikleri desteklendi. Daha XII. yüzyılda balıkçılık ve denizciliği geliştirmiştir. Çok geçmeden Portekizli tüccarlar Vurugge ve Londra'ya sık sık giderek buralara balık, tuz, şarap, sıvı yağ ve deri satmaya başladılar.

Dionisio'nun ardılları Afonso IV. (1325-1357) de I. Pedro (1357-1367)'da onun izinden gittiler ve ülkenin deniz aşırı yayılması yolunda etkinlik gösterdiler. Ancak 1348'deki Veba Salgını sırasında nüfusu yarı yarıya azalan Portekiz XIV. yüzyılda ağır bir iktisadi bunalımla karşılaştı. Bu bunalımı sona erdirmek için I. Fernando (1367-1383), yabancıların güçlü rekabetiyle savaştan Portekizli armatörleri destekledi ve bir tür sigorta şirketi kurdu. Ayrıca mülk sahiplerini topraklarını işlemeye zorlamak için ekilmeyen topraklara krallık yararına el konulacağını bildirmiştir (1375). Ancak bu çabalar yetersiz kaldı ve hükümdarın Castilla'da izlediği serüvenci siyaset, durumu daha da ağırlaştırmaktan başka bir sonuç vermedi.

Fernando'nun öldüğünde, Fransa'nın müttefiki Castillalı I. Juan ile nişanlı olan kızı Beatriz'den başka varis bırakmaması, tehlikeli bir veraset bunalımına yol açtı. Castillalı adaylıktan yana olan soyluluk ve Portekiz'in bağımsızlığını Portekizli bir prensesin egemenliği altında korumaya kararlı olan burjuvazi, bu bunalım sırasında açık bir çatışmaya girdiler (1383-1385). Aviz tarikatının başkanı I. Pedro'nun evlilik dışı oğlu ve Fernando'nun üvey kardeşi olan Joao, İngiliz desteğiyle iktidara getirildi ve Coimbra Cortesi de bu adaylığı onayladı (1385). I. Joao (1385-1443) ve başkomutanı Nuno Alvares Pereira, Aljubarrota'da Castillalıları İngiliz paralı askerlerin desteği ile yenerek (1385), Portekiz'in bağımsızlığını sağladılar. 1411'de Castilla ile yapılan barış ve daha sonra 1387'de I. Joao'nun Lancaster'lı Philippa ile evlenmesi sonucu güçlenen İngiliz ittifakı, Portekiz'in bu bağımsızlığını pekiştirdi. Bunalım yeni krala, Corteslerde egemen bir rol oynamaya başlayan burjuvaziye dayanarak soyluluğun hak iddialarını daha küçük boyutlara indirme olanağını sağladı.

XV. yüzyılda Portekiz yayılcılığı gelişme gösterdi. Bilimsel araştırmalar (Bilge Alfonso X ve İber Yahudileri'nin gökbilim cetvelleri) ve gemi yapımındaki ilerlemeler, tehlikeli yolculukları mümkün kıldı. Bu yolculukların, Portekiz'in izafı kalabalıklığı, güçlü Castilla zararına kıtasal bir yayılma siyaseti uygulama olanaksızlığı, buğday kıtlığı, artan balık, deri ve boya maddeleri talebi, şeker kamışı yetiştirilmesine uygun yeni topraklar arayışı, Algarve'de kurulmaya başlanan şeker kamışı cendereleri için köle bulma zorunluluğu ve Batı'da ki ticareti zorlaştıran altın sıkıntısı gibi çeşitli nedenleri vardı. İktisadi bunalımın yıkıma uğrattığı şövalyeler, Fas'taki Ceuta (Septe) limanını ele geçirdiler (1415). Burjuvalar 1418'den başlayarak Madeira ve 1432'den başlayarak Asor takımadalarının sömürgeleştirilmesini ve altın ülkesine erişmek amacıyla Afrika kıyısının keşfini örgütlediler; Bojador burnu aşıldı (1434) ve Rio de Oro'ya ulaşıldı (1436). Kral Duarte'nin (1433-1438) güçsüzlüğünden yararlanan soyluluk, Fas'a savaş açılmasını kabul ettirdi. Tanca önündeki yenilgi (1437) ve Afrikalı V. Alfonso'nun (1438-1481) küçüklüğü, Coimbra dükü İnfante Pedro'yu birinci plana getirdi; yengesi kraliçe Argonlu Leonor aleyhine Cortes, naipliğı ona verdi (1440); hukuku derleyip standartlaştırmak amacıyla "Alfonso buyrukları" çıkarıldı. Burjuvalarca yeğlenen barışçıl yayılma gelişti; Madeira'yı ve Asor adalarını buğday tarlaları, ardından kamış plantasyonları kapladı; kaşifler sahra sınırını aşılar ve zencilerin ülkesine ulaşarak onlarla daha elverişli ticaret ilişkileri kurdular. İlk Portekiz altın parası olan *cruzado*, 1457'de basıldı. Ancak büyük senyörler tarafından teşvik edilen genç kral, naibin ayaklanmasına yol açtı. Alfarrobeira'da öldürülen (1449) naibin yaptığı olumlu işler de, bu kavgaya karışmamak ihtiyatlığını gösteren ve "Gemici" denilen kardeşi Henrique'e mal edildi. Faslılara karşı yeniden başlayan savaşta Faslılar Alcacer Ceguer (bugün Kasrussagir) (1458) Tanca ve Arzila (1471), Safi (1508) ve Mazagan (bugün El- Cedide) (1514) gibi yerleri kaybettiler, buna karşılık Mağrip yönündeki Castilla ilerlemesi Doğı'ya doğıru (Oran ve Tlemsen bölgesi) yön değıştirdi. Ancak Gine'deki ticaret, salt özel girşimle yürütülebilecek kadar verimliydi (altın, köle, fildişi, cennetbiberi ve zamk). 1469'da bu ticaret, yıllık 200.000 reislik bir ödeme ve her yıl Sierra Leone ötesinde 100 fersahlık bir kıyı şeridi keşfetmek yükümlülüğü karşılığında Fernao Gomes'e kiralandı ve 1474'te bu imtiyaz, tahtın varisi prens Joao'ya geçti. Krallığın artık iki amacı vardı: Batı'daki adaları ve toprakları

keşfetmek, Afrika'nın güneyinden Hindistan deniz yolunu bulmak. Batı'da, 1460'ta bulunan Cabo Verde ve Asor adaları, Portekizlileri Kolomb'dan önce Newfoundland kıyılarına ulaştıran yolculuklar için üs olarak kullanıldılar ve bu yolculuklardan Kolomb da yararlandı. Afrika'da 1471 seferi Sao Tome ve Annabon'un bulunmasına ekvatorun aşılmasına yol açtı. Castilla'nın artan gücünden önceleri gibi korkan Kral V. Alfonso, hükümdarlığının son yıllarında IV. Enrique'in (öl.1474) veliahtı Castilla infantası Juana ile bağlaşılarak bu krallık içinde söz sahibi olmaya çalıştıysa da başaramadı.

Soyluları yola getirmeye karar veren II. Joao (1481-1495), Bragança (1483) ve Viseu (1484) duklerini öldürttü. Düzenli olarak keşif seferleri düzenledi ve yeni bulunan ülkelerin işletmeye açılmalarını sağladı. Diogo de Azambuja'nın Gine'de kurduğu Sao Jorge da Mina kalesi (1482), daha sonraki seferlerin uğrak yeri durumuna geldi. 1482'den başlayarak Diogo Cao, Zaire'ye ve Angola'da ki Santa Maria burnuna Portekizli padrao'ları (buraların sömürgeleştirildiğini gösteren kolonlar) yerleştirdi. Pero da Covilha Hindistan'ı keşfetmeye ve Etopya'yı denetlemeye giderken, Bartelomeu Dias Fırtınalar burnunu (bugün Ümit Burnunu) aştı ve Hint Okyanusunu buldu (1487). 1484'te Portekiz kralının gemi vermeyi kabul etmediği Kolomb, Castilla hesabına yaptığı ilk yolculuğundan (1492-1493) dönerek Hindistan'a batıdan ulaştığını açıkladı. II. Joao, Doğu yolunun üstünlüğüne inanmayı sürdürürken Papa VI. Alexander, 1493'de yayınladığı Calixtus III. Bullasıyla Portekiz'e tanınan denizcilik bölgesini, Cabo Verde adalarından 100 fersah uzaklıktaki bir meridyenin doğusuyla sınırlandırdı. Gizemli Batı adalarına çok önem veren Lizbon sarayı, sınırı Cabo Verde takımadalarının 370 fersah batısından geçirtmiştir (Tordesillas Antlaşması, 1494).

I. Manuel döneminde (1495-1521) Vasco de Gama, Uzakdoğu ürünlerini İskenderiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırma tekelini o zamana kadar ellerinde tutan Müslüman tüccarların düşmanlığıyla da karşılaşmasına rağmen, Hindistan'a ilk deniz yolculuğunu başardı. Gemilerinin ve topçu kuvvetlerinin üstünlüğünden yararlanan Portekizliler, küçük devletleri cezalandırdılar, Müslümanların ticaretini bozdular ve boğazlardaki kaleleri ele geçirerek birkaç yıl içinde Hint okyanusu'na egemen oldular: Vasco de Gama, Kaliküt'ü topa tuttu (1502); Koçin, Cannanore ve Quiloa genel valiliğine getirilen Francisco de Almeida, Afrika kıyısında tabyalar kurdu

(1505) ve Diu'da Mısır donanmasını yok etti (1509); Albuquerque, 1507-1515 arasında Socotora, Maskat, Goa, Malakka ve Hürmüz'ü aldı. Malakka'ya 1509'da gelen Portekizliler, baharatın daha doğudaki Molük adaların geldiğini öğrenince, 1512'ye doğru orada bir ticaret kolonisi (Ambon) kurdular. Macellan'ın geçişine (1521) rağmen takımda, Zaragoza Antlaşması'ndan sonra (1529) Portekiz'in malı oldu. Siyam'a, Kampuçya'ya, Dai Viet'e, Makao imtiyazını ele geçirdikleri (1557) Kanton bölgesinde Çin'e (1514 ya da 1517) ve Japonya'ya (1542) çıkan Portekizliler, böylece Asya pazarlarının keşfini tamamladılar.

Bunun üzerine "denizin bu ve öteki kıyısında Portekiz ve Algarveler kralı; Afrika'da Gine'nin Etiyopya, Arabistan ve İran'ın fetih, denizcilik ve ticaretinin senyörü " unvanını alan Goa'da bir genel vali tarafından temsil edilen bu hükümdar, bu keşiflerin kazancını kendi tekeline almak isteğiyle uzak ülkeler ticaretini Casa de Guine adlı bir rejiye emanet etti; 1482-83'te Casa da Guiné e Mina adını alan bu reji, daha sonra Casa de India e da Guina'ya katıldı (1499). Filolar halinde bir araya gelen gemiler, Paskalya'da Lizbon'dan ayrılıyor ve muson rüzgarları sayesinde eylülde Kaliküt, Koçin ya da Goa'ya varıyorlardı. Bu limanlardan yola çıkan başka gemiler, baharat pazarları olan Malakka ya da Ternate'ye gidiyor, başka Portekizliler de bu baharatı, ayrıca Lizbon'da daha yeni kurulan metalürji sanayisinin ürünleri olan Avrupa tekniğinin son buluşlarını (saat, arkebüz, top)'da ona ekleyerek, Japonya, Çin ve İran'a satıyorlardı. Geri dönen filoda Portekiz kralının, Avrupa'daki Asya baharatı, adalar şekeri ve zenci köle piyasalarında egemenlik kurmasını sağlıyordu. Tabyaları dışında Portekiz'in denizaşırı bölgelerde geniş toprakları yoktu. Ancak Portekizlilerin etkinlikleri de yalnız etkinlikleri de yalnız ticari amaçlı değildi; Cizvitlerin misyonerlik girişimleri, zorla Hıristiyanlaştırma çabaları, tüm uzak doğuda yer yer küçük Hıristiyan topluluklarının oluşmasına yol açıyor, Japonya ve Çin'in Hıristiyanlaştırılmasına zemin hazırlıyordu. Portekizliler aracılığı ile Avrupa uygarlığı, Kongo Krallığı ve Japon İmparatorluğu gibi birbirinden çok farklı çevrelere girdi.

Kar sağlamlasını geciktiren uzun yolculuklar, masraflar ve özellikle baharat ticareti tekeline korumanın olanaksızlığı, Portekiz kralının kazancını çok kısıtlıyordu. Bunun üzerine Lizbon sarayı, Uzakdoğu'daki çabasını azaltmaya, Fas'taki topraklarını bırakmaya (Tanca, Septe, Azemmmur ve Mazagan dışında) ve Atlas

okyanusundaki topraklarına yönelmeye başladı. Hemen hemen Portekiz'in tekelinde olan ve Madeira, Asor, Cabo Verde ve Sao Tome adalarında yeterince üretilmeyen şeker kamışı, 1500'de Pedro Alvares Cabral tarafından Portekiz mülkü ilan edilen "Brezilya Ormanı" bölgesinde neredeyse sınırsız bir yayılma alanı buldu. Brezilya'yı Fransız korsanlardan kurtarmak isteyen III. Joao'nun buyruğuyla Martim Alfonso de Sousa, Sao Vicente'den başlayarak bu ülkeyi sömürgeleştirmeye girişti (1532). XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Brezilya plantasyonları, Gine ve Angola'daki köle ticareti acentalarının gelişmesine yol açtı. Köle ticareti tekelini hemen hemen tümüyle ellerinde tutan Portekizliler, sömürgelerine ve İspanyol Amerika'na da köle satarak, Uzakdoğu ticaretine gerekli olan parayı sağladılar.

Tıpkı iktisat gibi, düşünce ve sanat kültürü de bir gelişme gösterdi ve altın çağına III. Joao döneminde (1521-1557) yaşadı. Papa III. Paulus'dan Portekiz'e yerleşmeleri iznini aldığı (1547) Cizvitler Evora'da kendi üniversitelerini kurarlarken kral, Lizbon Üniversitesi'ni kesin olarak Coimbra'ya nakletti (1537). Portekiz, Katolik Reformu'nun kalelerinden biri durumuna geldi. Büyük Yahudi topluluğu ise, kendisine yönelik düşmanlığa rağmen, hem düşünsel hem de iktisadi alanda çok önemli bir rol oynadı.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Charles Julian Bishko, *The Spanish And Porteguese Reconquest 1095–1492*, ed. Harry W. Hazard, A History of the Crusades The Fourteenth And Fifteenth Centuries , Madison-1975, c.3, s. 407; *Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul-1993, s. 9518.

B. ORTAÇAĞ'DA PORTEKİZ'DE YAHUDİLERİN DURUMU

1492'de İspanya'yı terk eden birçok Yahudi Güney'deki ve Doğu'daki Müslüman topraklarının limanlarına ve İtalya'ya doğru açılırken, bazıları da en mantıklı gözüken yolun sınırı geçmek olduğu inancı ile Portekiz'i seçtiler. Bu ülke Roma döneminden beri küçük bir Yahudi cemaati barındırmaktaydı. 1492 yılında, buradaki Yahudilere karşı zulüm yoktu ve 1391 şiddet olaylarına benzer olaylar yaşanmamıştı. 1492 yılında Kral II. Joao (1481-1495), ödenecek bir tutar karşılığında, zengin İspanyol Yahudi ailelerine Portekiz'de sürekli oturma hakkı verdi. Ülke ekonomisine yararlı olacak kimi esnafa da ayrıcalık tanındı. Göçmenlerin kalan bölümüne de sekiz aylık oturma izni verildi. Bu sürenin sonunda başka ülkelere doğru yelken açmaları gerekiyordu. Yine de, bu sürenin sonunda hareket için gerekli gemiler toparlanamadığından pek çoğu ülkede kaldı. Kralın ve yöneticilerin tavırları gitgide sertleşti. İlk erteleme tarihinin geçmesinden sonra Yahudiler esir ilan edildiler. II. Joao'nun hükümdarlığının son günleri Yahudiler için çok zorlu geçti. Büyük ekonomik sıkıntılarla, sürekli tahrik ve zulümle karşı karşıya kaldılar. Ailelerinden koparılan birçok Yahudi çocuk, Hıristiyan olarak yetiştirilmek üzere Sao Tome Adaları'na gönderildi.¹⁸⁶

Yahudilerin esaretine son veren I. Manuel'in (1495-1521) tahta çıkması ile şartlar bir süre için iyileşti. Artık yeni ülkelerinde barış içinde ve daha anlayışlı bir yönetim altında yaşayabileceklerdi. Öte yandan, Kral'ın İspanyol hükümdarlarından bir kız alması ile işler biraz karıştı. Bu evliliğin hazırlayıcısı kimi gizli görüşmelerin bir bölümü de İspanyol tahtının Yahudilerin Portekiz sınırları dışına sürülüşünü görme emellerinden kaynaklanıyordu. Biraz kararsızlıktan sonra Manuel baskılara boyun eğerek Yahudilerin birkaç ay içinde ülkeyi terk etmelerini öngören fermanı imzalar (5 Aralık 1496). Yine de, Kralın, toplumu bu yeni ve faydalı cemaatten yoksun bırakmaktan memnun olmadığı bellidir. Portekiz'de bir orta sınıf yoktu ve Yahudilerin kazandırdığı uzmanlıkların yararı önemliydi. İşte böylece 1497 yılında

¹⁸⁶ Esther Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. yüzyıllar)*, İstanbul-2001, s. 47'den naklen Aynı konudaki en son çalışmalar arasında bkz. Yosef Hayim Yerushalmi, *A Jewish Classic in the Portuguese Language*, Fondation Calouste Gulbenkian, Lizbon-1989, s.11-12.

ülkenin tüm Yahudileri başka seçenek verilmeden zorla vaftiz edilirler ve Hıristiyan yapılırlar.¹⁸⁷

Bu sebeple "*Marrano*" meselesi, Portekiz'de İspanya'dan daha yoğun bir şekilde ortaya çıktı. Geleneksel Yahudi cemaati kendini dininden dönmeye mahkum edilmiş buldu. Bu açıdan bakıldığında, gizli Yahudiliğe en çok Portekiz'de rastlanması hiç de şaşırtıcı değildir. Yine de Yahudilerin birçoğu dinlerine dönebilmek için ilk fırsatta ülkeyi terk ettiler. Gidenlerin farkına varan Kral, yine din değiştirme fermanını imzalamasına neden olan sebeplerle; bu kez de 1499'da yurtdışına göçü yasakladı. Amacı bu cemaati Portekiz'de tutabilmektir. 16. yüzyılda Yeni Hıristiyanların krallık topraklarını terk etmelerini engelleyecek bir dizi tedbirler alınmasına devam edildi. İlk şaşkınlık atlatıldıktan sonra, Yeni Hıristiyanlar günlük hayatta etkin roller almaya başladılar. İspanya'daki gibi, kamunun ve ekonominin her dalında görev aldılar. Portekizli eski Hıristiyanlar İspanya eski Hıristiyanları gibi davranıyorlardı: bu başarıları iyi gözle bakmıyorlardı. Kıskançlık ve kin duyguları 1506 yılında patlak verdi. Lizbon'daki katliamda 2.000 Yeni Hıristiyan öldürüldü.¹⁸⁸

1507'de göç serbest bırakılınca binlerce insan ülkeden ayrılmayı başardı. Bu izin kısa bir süre sonra askıya alınması sonucunda durum yine eskiye döndü. Portekiz'de *Marrano* olayı tedirgin edici boyutlara varınca, kısa süre içinde Engizisyon'un kurulmasının kaçınılmaz çözüm olduğuna karar verildi. Sınırın öteki tarafında Engizisyon'un gücü sürekli sergileniyordu ve amacına ulaşmış gözüküyordu. Bu sebeple Engizisyon kurulması yönünde başlayan hareketler gitgide yoğunluk kazanıyordu. Artık mali refaha erişmiş ve ülke yönetiminde saygın görevler almış olan Yeni Hıristiyanların önde gelenleri, bazen Papalığa doğrudan başvurularla rahatsızlık yaratarak, bazen de zekice dağıttıkları rüşvetlerle bu kurumun işleyiş geçmesini geciktirmeyi başardılar. Tahtın nice girişiminden sonra, Papalık 1535 yılında Portekiz Engizisyonu'nun kurulmasına izin verdi. Deneme amacıyla ve üç senelik bir süre için kurulmasından kısa süre sonra ilk yakarak öldürme cezası ifa

¹⁸⁷ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 47'den naklen Aynı konudaki en son çalışmalar arasında bkz. Yosef Hayim Yerushalmi, *A Jewish Classic in the Portuguese Language*, s.13-14.

¹⁸⁸ Steve Katz, *Jewish Life in Medieval Europa*, [www. Aitzhayim .com](http://www.Aitzhayim.com) adlı siteden 24.05. 2005'de alınmıştır. Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 48'den naklen Aynı konudaki en son çalışmalar arasında bkz. Yosef Hayim Yerushalmi, *The Lisbon Massacre of 1506 and Royal Image in the Shebet Yehudah*, Hebrew Union College, Jewish Institute of Religion, Cincinnati, 1976; Yosef Hayim Yerushalmi, *A Jewish Classic in the Portuguese Language*, Lizbon-1989.

edilmiştir. Yeni Hıristiyanlar Engizisyon'un tam verimle işlemlerini engellerler. Engizisyon'un tam olarak yerleşmesi 1547 yılını bulur. Bu tarihten itibaren Engizisyon mahkemelerinde yargılanan binlerce Yeni Hıristiyan öldürülür.¹⁸⁹

İspanya'da olduğu gibi, Portekiz'de de, Yeni Hıristiyanlar Yahudilerle aynı toplumsal görevleri üstleniyorlardı. Hükümdarların sınır dışına sürme kararında, her iki ülkede de, öncelikle dini kaygılar etkili oldu. Yine de, varlıklarının sağlayacağı kazançların farkına varan Portekiz, İspanya'nın tersine, Yahudilerden kolay vazgeçemezdi. İspanya'da 1391 yılından beri varolan Yeni Hıristiyan sınıf, eski Hıristiyanlarda yarattığı rahatsızlığa rağmen, toplumun ekonomik düzeninde kendine yer edinmişti. Bu durumda Portekiz kralının uygulayabileceği tek çözüm, Yahudileri ülkede kalmaya ve dinlerini değiştirmeye zorlayarak özlenen din birliğini sağlamaktı. *Marranoluk* adını alan gizli Yahudilik olayının çeşitli cepheleri vardı. Portekiz'de ki durum da İspanya'da baskın gelen duruma benziyordu. Dininden dönen bazıları samimiyetle Yahudilikle olan tüm bağlarını reddedip dindar Katolikler olurken, diğerleri her iki dine de yakın bir tavırla yaklaşarak Katolikliğe yüzeysel bir bağlılığı yeterli buluyorlardı. Portekizli Yeni Hıristiyanlar'ın çoğunluğunu oluşturan üçüncü bir grup için ise dinlerini değiştirmelerini izleyen ilk birkaç on yıl boyunca atalarının imanına sadık kalmak esastı. *Marranoluk*un gizli Yahudiliğinde geleneksel Yahudiliğe karşı sıkı bir itaat olduğu gözlemi yine de yanlış olur. İlerleyen zamanla klasik Yahudi bilgilerinin aktarımındaki kopukluklar ve İbranice bilenlerin sayısındaki azalmaya, düşmanca bir çevrede çeşitli dini kuralların uygulanmasındaki zorluklar da eklenince gizli Yahudilik artık farklı bir inanç, farklı bir kurallar bütününe uygulanması ve farklı ibadetler halini aldı. Gizli Yahudiliğe ilk başlarda uzun geleneksel Yahudiliğin rehberlik ettiği kesindir. Fakat 1492 öncesi İspanya'sındaki benzeri durumun tersine Yahudilerle doğrudan temas geçmeleri yasaklanınca; gizli-Yahudilik anılarından gelenek ve görenekler ve bir birliğe ait olma hisleri ile yaşamak zorunda kalmıştır. Böylelikle Yahudi dininin bazı uygulamaları sürdürülürken bazıları da kayboldu. Örneğin bazı beslenme kurallarına uymayı sürdürmek kolayken zor olan bazı emirler uygulanmadı. *Marranoluk*un erişme izni

¹⁸⁹ Bishko, *The Spanish And Porteguese Reconquest 1095–1492*, c.3, s. 450; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 49'dan naklen Alexandre Herculano, *History of The Origin Establishment of the Inquisition in Portugal*, Portekizceden çeviren J. C. Branner, Ktav, New York, 1972. Ayrıca Haim Beinart, *Conversos on Trial: The Inquisition in Ciudad Real*, Magnes Press, Kudüs-1992, s.118.

olan tek Yahudilik kaynağı Eski Ahit'ti. Onlarda, bu metinden hareketle kendi tören usullerini, ibadet kural ve sırasını, kendi ilkelerini geliştirdiler.¹⁹⁰ *Marranoların* Yahudiliği hakkındaki, hahamlık çevrelerini çalkalayan (ve genelde Yahudi olarak tanınmaları kabulü ile son bulan) birçok tartışmada cemaat içi yaşam açısından esas önemli nokta *Marranoların* kendilerini Yahudi halkından olarak tanımlamaları ve onlara göre aslına uygun, bozulmamış Yahudiliğin örneği olan töreleri, ibadet ve iman kurallarını uyguladıklarına dair inançlarıdır. İspanya'da olduğu gibi Portekiz'de de Engizisyon, Yahudilik eğilimi göstermeyen ama işkence ve öldürülme tehdidi nedeniyle işlememiş oldukları suçları işlemiş gibi itiraf etmek zorunda kalan pek çok Yeni Hıristiyan'ı mahkum eder; diğer yandan da birçoğu da Katolik Hıristiyanlığın bakış açısına göre sapkın Yahudilik eğilimleri göstermiş olarak değerlendirilmiş olabilirler. Engizisyon dinden sapanları sonuna kadar kovalıyordu, ama sadece varlığı ve Yeni Hıristiyanlar üzerinde oluşturduğu baskı bile, çelişkili bir şekilde, onların cemaat kimliklerinin devamına ve kendi içlerine kapanmalarına neden oluyordu. İspanya'da *limpieza de sangre* düzenlemeleri ile daha da açığa çıkan bu durum, 16. yüzyılın ortalarından itibaren, eski Hıristiyanlara siyasi ve ekonomik hayatta sektörler ayrılmasına kadar vardı.¹⁹¹

Böylesi bir ayrımcılık ve zulüm sorunu azaltacak yerde körüklüyordu. Özellikle Portekiz'de Yeni Hıristiyanlar "ulusun insanları" (*homens da na çao*) olarak adlandırılıyordu. Ulus içinde ulus olarak görüldükleri noktaya gelmişti. 1580 ve 1640 yıllarında Portekiz ve İspanya'nın birleşmesi sonucunda sınırların açılmasıyla zulümden kaçmak isteyenlere yeni kapılar açılır. İspanya'da artık yok olmaya başlayan *Marranoluğun* yerini, Portekiz kaynaklı ve daha canlı olana bırakması, Engizisyon için yeni bir çalışma alanı açarak en azından bir asır daha sürmesini sağlar. Topluca din değiştirmeye zorlanan Portekiz Yahudi cemaatinin ve 1492'de sınır dışına sürülen dinini değiştirmişlerin torunlarının kitleler halinde geri dönmesi, Kilise'yi ve Taht'ı 18. yüzyıl sonuna kadar meşgul edecek bir sorunu tekrar gündeme getirir. Hatta bu noktada Portekizli sıfatı, genelde *Marrano* ile eşanlamda olan Yeni

¹⁹⁰ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 50'den naklen Maranizm hakkında. bkz. I. S. Revah, *Les marranes, Revue des etudes juives* 1, (118), 1959-1960, s.29-7 ve Yosef Hayim Yerushalmi, *From Spanish Court to Italian Ghetto: Isaac Cadoso A Study in Seventeenth Century Maranism and Jewish Apologetics*, Columbia University Press, New York- 1971, birinci bölüm.

¹⁹¹ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 51'den naklen Albert A. Sicroff, *"Les Controverses des statuts de purete de sang en Espagne du XV au XVII siecle"*, Didier, Paris-1960.

Hıristiyan terimi ile ilintili hale gelir. Yahudi dünyasında dönemsel hareketlenmelere sebep olan sınır dışına sürme kararları ile *Marrano* meselesi iki yüzyıl boyunca Yarımada'nın gündeminde kalır.

Engizisyon İber Yarımadası'nın her köşesinde kurulunca birçok Yeni Hıristiyan yollara düşmek zorunda kaldı. Tahtın dönem dönem koyup kaldırdığı kısıtlamalara bağlı olarak değişen bu göç dalgaları XVI. yüzyıl boyunca devam etti. İlk göçler, Fransa'nın güneyine, Anvers'e, Osmanlı Devleti'ne ve Portekiz'in denizaşırı sömürgelerine doğru yapıldı. Köklü aileler kısa sürede dünya ticaretinin önemli merkezlerinde yer edindiler. İbadet özgürlüğü ve mali refah fırsatları arayışı, sürekli hale gelen Engizisyon tehdidi ile oluşan göç planlarını daha da kuvvetlendirdi. Yeni Hıristiyanlar dıştan gelen tahriklerle de toplumun geri kalanından ayrılan ve ticaret alanında güçlenen tam bir toplumsal sınıf oluşturmaya başladılar. Dünya ticaretinin Akdeniz'den Atlantik'e doğru kayma eğiliminde olduğu dönemlerde, tecrübeleri ile ve İber Yarımadası'ndaki bağlantıları sayesinde bu yeni dalgadan aslan payını alıyorlardı. Bu noktada aile ilişkilerinin de rolü çok büyüktür. Gelişmekte olan Atlantik ekonomisinin stratejik merkezlerine yayılan akrabaları, bu dönemde bu Yeni Hıristiyan ailelerin geniş çaplı ticaret faaliyetleri için gerekli olan ilişkiler ağını kuruyordu. Böylece Bordeaux, Amsterdam, Hamburg ve Londra gibi önemli limanlarda kendilerine yer edindiler. Tüccar (*homens de negocios*) kelimesi artık Yeni Hıristiyan (*cristaosnovos*) kelimesi ile eşanlamlı olarak kullanılmaya başlandı. İber Yarımadası'nı terk eden Yeni Hıristiyanlar gittikleri yerlerde kendileriyle aynı soydan olan ve yaklaşık yarım yüzyıl önce göçenlerden kurulu Yahudi cemaatleriyle beraber yaşama ve yerleşme eğilimindeydiler. Birçoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarındaki Yahudi merkezlerine yerleşir. Öte yandan ticari kaygılar ve akrabalık bağları nedeniyle, yerleşik İtalyan cemaatlerine katılmayı seçenler de az değildir. Papalığın, XVI. yüzyılın ortalarına kadar, Yahudilerin önemli destekçilerinden olması Yahudi tarihindeki çelişkilerden biridir. Papalık aslında İspanya ve Portekiz'deki yerel Engizisyonların aşırılığa kaçan tavırlarını her zaman onaylamıyordu. Örneğin III. Paul (1534-1549) 1547'de yaptığı liberal bir duyuru ile eski *Marranoların*

çoğunluğunu oluşturan Doğu Akdeniz Yahudilerini, Papalığa ait Ankona liman şehrine yerleşmeye çağırır.¹⁹²

İtalya'dan Osmanlı Devleti'ne kadar yayılan her türlü ticari harekette etkin olan Yahudilerin getirdiği canlılık ülkesinde ekonomik hayatı geliştirmek isteyen her yönetici için varlıklarını değerli kılıyordu. Papalık da bu kuralın dışında kalamazdı. 1552 yılında, Ankona'da 100'den fazla Portekizli aile yaşıyordu. Diğerleri Toskanya'nın çeşitli kentlerine, Mantua, Ferrara ve Urbino'a yerleştiler.¹⁹³ 1550 yılında Ferrara dükü II. Ercole bu sözde Portekizliler için izin belgesi yayınladı. Yahudi dünyasında olduğu kadar Yahudi olmayanlar arasında da sonradan Ferrara Tevrat'ı olarak tanınan, İbranice Tevrat'ın tercümesi de 1553 yılında yine bu şehirde Portekiz Yahudisi Abraham Usque'nin matbaasında basıldı.¹⁹⁴ Katolik İtalya'da Reform karşıtı hareketler Yahudiler için ciddi sorunlar yarattı. Papalığın tavrı, İber Yarımadası'ndaki Engizisyonlar ile paralel olarak sertleşti. Ankona'da yaşayan Portekizli aileleri Yahudileşmekle ve Hıristiyan inançlarının yoğunluğunu yitirmekle suçlayan Papalık, onları tutukladı. 1555 yılında birçoğu diri diri yakıldı. Papalık, artık açıkça Yahudi gibi yaşayan Yeni Hıristiyanlar'ın prensliklerden, dükalıklardan ve İtalyan şehirlerinden sınırdışı edilmeleri ve onlara karşı toprak kısıtlamalarına gidilmesi yolunda girişimlere başladı.¹⁹⁵

1536 yılında Portekiz'de Engizisyon'un kurulmasından sonra Pireneler'i geçen Yeni Hıristiyan aileler Fransa'nın güneybatısına varırlar. Kral II. Henri (1547-1559) Portekizli tüccarları kabul eder, himaye güvencesi verir ve özgürce ticaret yapabilme hakkı tanır. Bu karar 1574 yılında kesinleşerek ilan edilirken bir ekleme daha yapılır, bu gruba karşı her türlü kötü tavır cezalandırılacak ve özellikle yaşam biçimleri hakkında sorgulanmayacaklardır.¹⁹⁶

¹⁹² Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 53'den naklen I. Jonathan Israel, *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550-1750*, 2. baskı, Clarendon Press, Oxford-1989, s.17.

¹⁹³ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 53'den naklen I. Jonathan Israel, *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550-1750*, s.20-21.

¹⁹⁴ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 54'den naklen Yosef Hayim Yerushalmi, *A Jewish Classic in the Portuguese Language*, s.75-91.

¹⁹⁵ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s.54'den naklen Karşı-Reform ve Yahudiler hakkında genel bir fikir için bkz. W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, Columbia University Press ve The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1957-1983, cilt 4, s.59-60.

¹⁹⁶ Bishko, *The Spanish And Portegeuse Reconquest 1095– 1492*, c.3, s. 425; Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 56'dan naklen Gerard Nahon, *The Sephardim in France*, Richard D. Barnett ve Walter M. Schwab (der.), *The Sephardi Heritage : The Western Sephardim*, Gibraltar

Bu güvencelerden de anlaşıldığı gibi Taht Portekizli bu grubun gerçek kökenlerini ve barındırdıkları değerlerin Katolikliğe sadakatleriyle ölçülemeyeceğini biliyordu. 1580'de İspanya ve Portekiz birleşince Portekizli Yeni Hıristiyanlar'dan birçoğu İspanya'ya akın ederken, birçoğu da bu fırsatı kullanarak İber Yarımadası'nı terk eder. Bu göç dalgası güneybatı Fransa'da *Marranoları* yoğunlaştırır. Göç yalnızca Bordeaux'yu değil, Bayonne, Saint-Jean-de-Luz ve 1590'lı yıllardan sonra da Nantes, Rouen ve Paris'i etkiler. Tabii ki gelen Yeni Hıristiyanlar'ın hepsi Marrano değildir. Pek çoğu aslen gerçek *Converso* idi ve yeni dinlerine sadık kaldılar. Bazıları da bunu bir süre daha Yahudilik inançlarına kah gizli kah açıkça devam edebilmek için Engizisyon tehdidinden kaçabilme fırsatı olarak değerlendirmiştir. 1663 tarihli kaynaklara göre, Bordeaux 40, Bayonne 60, Labastide- Calairence 80, Peyrehorade 40, Dax 10, Rouen 20 ve Paris'de 12 Yeni Hıristiyan aileye ev sahipliği yapmaktadır.¹⁹⁷

Books, Grendon, Northants, 1989, cilt 2, içinde s.47-48. Keza bkz. G. Nahon, *"Les 'Nations' juives portugaises du sud-ouest de la France (1648-1791): Documents*, Fondation C. Gubenkian, Paris, 1981.

¹⁹⁷ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 56'dan naklen I. Jonathan Israel, *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550-1750*, s.116.

ORTAÇAĞ'DA FRANSA'DA YAHUDİLER

A. FRANSA TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Günümüzdeki Fransa'ya denk düşen Galya bölgesi, M.Ö. 58'de Julius Sezar'ın birlikleri tarafından işgal edildiğinde, Akdeniz'den Kuzey denizine, Pireneler ve Atlas okyanusundan Ren'e ve Alpler'e uzanmaktaydı. 10 milyon kadar olduğu sanılan nüfusu köken bakımından son derece karışıktır ve merkezden yönetim yoktur. Birkaç yüzyıl önce Tuna dolaylarındaki anayurtlarından yola çıkan Keltler, Re ve Rhone vadilerine yerleşmiş ve Alpler'in yerli halkı Ligurlarla, Pireneler'in yerli halkı İberlerle ve öbür kesimlerdeki genellikle Fenike, Yunan, Roma soyundan halklarla kaynaşmışlardır.

Galya'daki Keltler arasında merkezden yönetim sağlanamamış ve Galyalılar temelde klanlar halinde gruplaşmışlardır. Klanlar bazen birbirinden ayrı etkinlik gösterirken, bazen de birleşerek 400 klanı bulan topluluklar oluşmaktaydılar. Tek bir önderleri ya da yönetimleri bulunmadığı gibi, Marsilya ve Nice dışında, kentleri ya da kasabaları bile yoktur. Temel gereksinimlerini avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla sağlamaktaydılar. Dinsel yaşamları da yöreseldi ve çoktanrıçılığa dayanmaktadır.

M.Ö. 58'de Roma lejyonları, yalnızca Roma Cumhuriyeti'nin Akdeniz kıyısı topraklarını korumak için değil, Julius Sezar'ın kişisel tutkularını da gerçekleştirmek için Galya'ya yürürler: Gallia Cisalpina ve Gallia Transalpina *proconsüllüğüyle* yetinmeyen Sezar, Gallia Togata'ya da göz dikmiştir. Kendi kabileleri arasındaki çekişmelerden ötürü bütünleşemeyen ve Ren ötesinde yaşayan Germen halklarının akınlarını durdurmayı başaramayan Galyalılar, Roma egemenliğine boğun eğmek zorunda kaldılar. Sezar Germen akınlarını büyük bir hızla durdurma başarısını, bütün Galya'yı ele geçirmesi izledi. Roma zaferi askerlerinin sayıca üstünlüğünden değil, iyi eğitilmiş olması, disiplini, donatım farklılığı ve Galyalılar arasındaki anlaşmazlık sayesinde gerçekleştirmiştir. Galyalıların, Vercingetorix'in yönetimindeki ayaklanması da, Romalıları püskürtmeyi başaramamıştır.

Beş yüzyıl süren Roma yönetimi, Galya'da çarpıcı sonuçlara yol açmıştır. Siyasal açıdan, istikrarlı bir hukuk düzeniyle yönetilen ve tek bir vergi sistemine bağlı

büyük bir devletin yurttaşı olma düşüncesi benimsenmiştir. Uygulamada, vergiler eşit olarak toplanmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun Galya eyaletinden para, insan gücü ve ucuz tahıl elde etmesine karşılık, Galyalılar da bu ilişkiden ekonomik üstünlükler sağladılar. Germen halklarına ve haydut çetelerine karşı güvende olmak, Galyalıları ormanları açarak tarım yapmaya yöneltmiştir. Daha iyi yollar, köprüler ve ulaşım olanakları, ticaretin gün geçtikçe gelişmesi sonucunu doğurunca köylerin yerini kasabalar ve kentler almaya başlamıştır.

Kültür açısından, Latince ve Yunanca öğrenme hevesinin tohumları atılmış ve Marsilya, Bordeaux, Lyon gibi kentlerde, bu amaçla eğitim kurumları açılmıştır. Ama bu ilgi genellikle yüzeyseldir ve özellikle uzak bölgelerde, Latince yaygınlaşmamıştır. Hıristiyanlık hızla yayılırken, eski Kelt çoktanrıçılığı ve yasaklanan *druid* kültü de varlıklarını sürdürmüştür. Misyonerler Hıristiyanlığı yaymak ve kiliseyi örgütlemek için Galya'da dolaşmadık yer bırakmazken, kurulan birçok manastır, aynı zamanda birer kültür merkezine dönüşmüştür.

V. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun çökmesi, Galya'nın siyasal bütünlüğü, ekonomik gelişmesi ve kültür yaşamı üstünde yıkıcı bir etki oluşturmuştur. Franklar, Gotlar ve Burgondlar birbirinden kopuk topluluklar halinde Galya içlerine akınlar düzenleyerek, sonunda bölgeyi aralarında paylaşmışlar ama, Romalılar gibi onlar da, çok geçmeden yerli halkla büyük ölçüde kaynaşmışlardır. 1000 yıllarına doğru kurulacak Fransa Krallığı'nın halkını, Keltlerin, Romalılar'ın, Frankların, Tötonların, Vizigotlar'ın, Burgondların, Vandalların, Vikinglerin, vb. karışımı oluşturacaktır.¹⁹⁸

V. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar süren siyasal kargaşa ve toprak çekişmeleri boyunca, ayakta kalan iki kurum kilise ile birbirlerini izleyen Marovenjler (431-751) ve Karolenjler (747-987) sülalesi olmuştur. Frank Krallığı'nın kurucusu olan Marovenj sülalesinden Clovis (481-511) 486'da önce Soissons'da Galya-Roma kuvvetlerini bozguna uğratarak, Sali Franklarının önderi olan büyükbabası Marovenj'in başlattığı işi tamamlamıştır. Sonra Vizigotlar'ı yenerek, Frank egemenliğini Bourgogne'a ve Pireneler'in güney bölgesine yaymıştır. 496'da ise Hıristiyanlığı benimseyip kilisenin desteğini sağlayarak yönetimini güçlendirmeye ağırlık vermiştir.

¹⁹⁸ *Grolier International Americana Encyclopedia*, "Fransa" maddesi, İstanbul-1993, c.6, s.141.

Ancak 511'de Clovis ölünce, Frank Krallığı dört oğlu arasında bölüşüldü. Onların mirasçıları da, kendi topraklarını aralarında bölüşüp, sonra hem birbirleriyle, hem de dışarıdan saldıranlarla savaşmaya koyuldular. Hükümdarlıklarının son yüzyılında Marovenjlerin yetkileri, kendi krallıkları içinde bile büyük ölçüde azalmıştır. Soylu toprak sahipleri, yönetim, adalet, asker toplama, vergi toplama konularında büyük ölçüde bağımsız davranmaya başlamışlardır. Kentler ve kasabaların birbirine düşman kabile reisleri ile çeteler tarafından yağmalanması sonucu, tarım ve ticaret tam bir kargaşaya sürüklenmiştir. İçinde yaşayanlar ve kırsal sığınmacılar için hala biraz korunak sağlayan kasabalar ve köyler, ticaret geriledikçe dağılmaya yüz tuttular. Bu arada Kilise'nin güçlü etkisi sürmüştür. Ama Marovenj yönetiminin çürümesini kilise bile engelleyememiştir. Sonunda VIII. yüzyılın başlarında, parçalanmış Frank Krallığı'nın kalıntıları üzerinde uzun yıllar süren Marovenj egemenliğinden sonra, Marovenjlerin saray danışmanlığını yapmış olan Karolenj sülalesi iktidarı ele geçirmiştir.

Karolenj sülalesinden Charlemagne'in 768'de Frankların kralı, 800'de İmparator tacı giymesinden önce bile, büyükbabası Charles Martel, Tours'da (72) Müslüman Arapların akınlarını durdurmayı başarmıştı. Martel'in yeteneklerini ve askeri gücünü devralan Charlemagne'in babası "Kısa" Pepin, sonunda papalara, kendisini ve oğullarını Frank Krallığı'nın yasal hükümdar sülalesi olarak tanıtmayı başarmıştı. Böylece papadan aldığı destekle gücünü arttıran Pepin, komşularıyla sürekli savaşarak Pireneler'den Vistül'e kadar bütün Avrupa'yı egemenliği altına aldı.

Oğlu Charlemagne, Frank Devleti içinde krallık otoritesini ve parasal kaynakları genişletti. Büyük toprak bağışlarından ve yerel vergi toplama hakkından yararlanan toprak sahipleri, buna karşılık krala istediğinde asker sağlamak zorundaydılar. Onlara bağımlı halk da, toprağı işlemenin yanı sıra, yol yapımı vb. bayındırlık işlerinde çalışmakla yükümlüydü. Charlemagne'in gönderdiği, genellikle bir piskopos ve konttan oluşan denetçiler (*missi dominici*), imparatorluğun çeşitli bölgelerini denetleyerek, herhangi bir düzensizliği krala raporla bildiriyorlardı. Charlemagne döneminde kültür faaliyetleri de canlanmış, Yunanca ve özellikle Latince yapıtlar çoğaltılıp, kilise adamlarının kurdukları yeni okullarda incelenmiştir. Ancak Charlemagne'dan sonra Karolenj sülalesi hızla geriledi. Toprakların aynı biçimde bu kez, bu kez Verdun Antlaşması'yla (834) varisler arasında bölüşülmesi sonucunda,

aşağı yukarı Ortaçağ Fransa'sına eşit bir bölge, Frank İmparatoru II. Charles'ın payına düşmüştür. II. Charles ve soyundan gelenlerin yerel soylular üstündeki yetkileri azalırken Viking akınlarına karşı koyma güçleri de gün geçtikçe azalmıştır. Can çekişen Fransız toprakları üstünde 987'de Capet sülalesi egemenliği sağlamayı başarmış ve bu devlette feodal sistem hızla gelişti.

Bu dönemde feodal sistem, Fransa Krallığı kavramı ile birlikte gelişmiştir. Yeniden canlanan kentler ve kasabalar burjuvaların tarım ve imalat ürünleri ticareti yaptıkları merkezlere dönüştü. Ama Haçlı Seferleri kralların, soyluların, din adamları sınıfının ve sıradan insanların güçlerini emip tüketirken, İngiltere'nin Normandiya'yı ele geçirmesi, bu ada krallığı ile yüzyıllar boyu sürecek ilişkilere ve düşmanlıklara yol açtı.

Charlemagne'ın toprak bağışları ölümünden sonra imparatorluğunun parçalanması sonucunda kök salan feodalizm, IX. ve X. yüzyıllarda zayıf kralların Viking saldırılarını engellemeyi başaramamaları üstüne, kaçınılmaz bir yaşama biçimine dönüştü. Feodalizm kral ile soylular arasında sözleşmeye dayalı bir düzenleme olarak gelişirken, bir yandan da soylular ile köylüler arasındaki ilişkiler kesin kurallara bağlandı. Feodal beyler krala masrafları kendileri tarafından karşılanan askeri birlikler sağlamak zorundaydılar. Buna karşılık eyaletler kadar büyük toprak parçaları için babadan oğula geçen ünvanlar almakla kalmıyor, topraklarında yaşayanları vergilendirme, gözetim ve yargılama hakkı da kazanıyorlardı. Feodal beyler, topraklarında yaşayan halkın korunmasından ve düzenin sağlanmasından sorumluydular; buna karşılık halktan bağlılık, kira, ücret, askeri ve ekonomik yükümlülükler bekliyorlardı.

Feodal beyler ile kralların görelî güçleri, genel olarak ünvana değil, kişisel ilişkilere ve yeteneklere bağlıydı. Sahip olunan toprakların büyüklüğü, elverişli kaynakların miktarı, ittifak olasılıkları ve kilisenin desteği bu ilişkilerde önemli rol oynardı. Hugues Capet'in 987'de krallık tahtına çıkması, feodal beylerin gücünü ortaya koydu. Hugues Capet'in ataları, Anjou ve Blois kontlarıydı; tahta çıkışında başlıca destekçisi de Normandiya dükü olmuştu. Capet sülalesinden krallar ancak kendi aile toprakları olan Paris ile Orleans çevresinde yer alan orta Fransa'ya egemendiler. Normandiya, Akitanya, Bourgogne ve Flandres düklerinin ve ya da kontlarının topraklarında Fransa krallarının yetkilerinin ne olduğu sorunu, uzun tartışmalara yol

açtı. Normandiya düklerinin durumu, bunun çarpıcı bir örneğini oluşturdu. Normandiya dükü Guillaume'ın 1066'da İngiltere'yi ele geçirip, I. William ünvanıyla İngiltere tahtına çıkması, soyundan gelen Normandiya düklerinin de İngiltere tahtına çıkmalarını sağladı ve bunlar eskiden üstünlüğünü kabul etmiş oldukları Fransa krallarının amansız rakiplerine dönüştüler. Capet kralı “Genç” VII. Louis ile evliliği iptal edilen Akitanyalı Eleanor'un sonradan İngiltere tahtına çıkacak II. Henry ile evlenmesi (1152) sonucunda, İngiltere kralları, Fransa'daki topraklarını miras yoluyla daha genişlettiler.¹⁹⁹

XIV. yüzyılın başında Fransa da epeyce yol almıştır. Capet monarşisi zamanında daha yavaş, ama belki daha güvenli bir ilerleme kaydetmiştir. Hugues Capet'in kral seçilmesi (987) ile VII. Louis'in tahta çıkması (1137) arasındaki süreçte, Capet soyundan zayıf krallar ile Fransa'daki senyörler ile yaptıkları nedeni belirsiz, savaşlarda güçlerini yitirirler. Büyük vassallar karşısında, durumları pek parlak değildir, içlerinden en güçlüsü olan Normandiya Dükü 1066'ta İngiltere Krallığını, daha sonra XII. yüzyılın ortalarında, Plantegenetler'in geniş arazilerini dükalığına bağlar. Yine de, daha 1124'ten itibaren Fransa, Alman İmparatoru'nun tehdidi karşısında kalan kralıyla dayanışma içinde olduğunu göstermiş ve imparator geri çekilmek zorunda kalmıştır. Capet kralları, krallık mülkünün kışkırtıcı senyörlerden arındırılarak büyümesiyle giderek güçlenmiştir. VII. Louis döneminde (1137-1180) belirgin Philippe Auguste döneminde (1180-1223) çarpıcı olan gelişmeler, VIII. Louis (1223-1226), IX. Louis (Saint Louis) (1226-1270), Philippe le Hardi (Cesur Philippe) (1270-1285), Philippe le Bel (1285-1314) dönemlerinde yaygınlaşır ve sağlam bir temele oturur. Fransız krallığının ekonomik temeli hep zayıf kalır, kral kaynaklarının önemli bir bölümünü kendi mülkünden sağlamayı, "kendi yağıyla kavrulmayı" sürdürür, ama Philippe Auguste zamanında "*baillis*" ya da "*senechaux*" ve "*prevot*" adı verilen saraya bağımlı yargı memuriyetlerinin kurulması, 1303'te Philippe le Bel'in örgütlediği ve krala "temyiz ettirme" gibi başarılı bir çizgiye ulaşan ve sayısı sürekli artan davalara bakan Adalet Sarayı'nın Saray Kurulu'na eklenerek bu kurulun genişletilmesi ile maliye ve özellikle adalet alanında uzmanlaşmasından sonra kral yönetime egemen olur. İngiltere'de olduğu gibi, Philippe le Bel tarafından bir araya getirilmiş, gelişmiş kentlerin yüksek rahip, baron ve zengin kentsoylularından oluşan Genel Meclis, hem

¹⁹⁹ *Grolier International Americana Encyclopedia*, “Fransa” maddesi, c.6, s. 141.

kral için, hem de "kendi krallığında imparator" olan hükümdarların hizmetinde çalışan "legistes" adı verilen Roma hukukunu iyi bilen, üniversitelerde yetişmiş danışmanları için, yardımdan çok iyi bir yetki kısıtlaması anlamına gelmektedir.²⁰⁰

Philippe le Bel'in ölümünden sonra, 1315'te feodallerden bir tepki gelse de, 1328'de hanedanın değişip Capet'lerin yerine Valois'ların geçmesinde hiçbir zorlukla karşılaşılmaz. Üstelik yeni hanedan Paris'teki sarayda hala çok güçlü hissedilen feodalite etkisine daha açık görünmektedir. Merkezi krallık karşısında üçüncü başarı, Papalık tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu başarının, toprak temeline dayalı cismani yetkisiyle pek ilgisi yoktur. Papalık, XII. yüzyılda ve özellikle XIII. yüzyılda, piskoposlar üzerinde yetkisini kesinleştirerek, İngiltere ve Fransa'da ciddi tepkiler uyandırmak pahasına Kilisenin ekonomik kaynaklarını kendine yönlendirerek ve dinsel kuralları düzenleme işinde öncülük yaparak ulusların üstünde yer alan bir hükümdarlığa dönüşür. Avignon sürgüne direnmekte kalmayacak, orada Kilise'nin üzerindeki yetkisini de kanıtlayacaktır.²⁰¹

Bu dönemde Capet kralları, bozulan dengeyi kendilerinden yana çevirmek için sık sık, yeni ortaya çıkan orta sınıfla (burjuvalar) güçlü ilişkiler kurdular. Ticari çıkarları genel olarak feodal beylerin kırsal kesime yönelik savaş eğilimleriyle çatışan burjuvalar da, bu ilişkiler sonucunda krallardan özel ayrıcalıklar ve daha geniş pazarlar elde etmişlerdir. Kilise adamları da katedrallerin, okulların ve Haçlıların korunmasıyla, kralın yanına çekilmiştir. Fransızların Haçlı seferlerine katılmaları, ulusal bütünlük anlayışını geliştirip, kiliseyi saraya daha çok bağlarken, Fransız tüccarları ve bilim adamlarına da İtalya ve Ortadoğu'yla ilişki yollarını açtı.

Hugh Capet, II. Philip, IX. Louis ve IV. Philip gibi Capet sülalesi kralları, krallık yetkilerini güçlendirmeyi ve aile topraklarının ötesine yaymayı başardılarsa da, ailenin öbür üyeleri aynı başarıyı gösteremediler. Sonunda sülalenin Valois kolu (1328-1589), İngilizleri Fransa topraklarından çıkarıp, krallıkta bütünlüğü ve kralın otoritesini yeniden sağladı, İtalya'ya askeri seferler başlatıp, bir kültür Rönesansı'nın öncüsü oldu.

²⁰⁰ Jacques le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, İzmir-1999, s.74.

²⁰¹ Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s.74 -75.

İngilizlerin Fransa topraklarından çıkarılması, Fransızları Yüzyıl Savaşları'na (1338-1453) sürüklemiştir. Flandres bölgesine ve Normandiya, Akitanya, vb. eyaletlere egemen olmak için İngiliz ve Fransız kralları arasındaki amansız çekişme, bu savaşın başlıca nedenlerinden biri oldu. Başlangıçta İngilizlerin art arda büyük başarılar kazanmalarına karşın, Jean d'Arc'ın halkın direnme gücünü ateşlemesi sayesinde İngilizleri kesin olarak kıtadan püskürten Fransız hükümdarları, özellikle de XI. Louis (1461-1483), ülkede bütünlüğü yeniden sağladılar. Sonra güçlerini Fransa sınırlarının ötesine yaymanın yollarını aradılar. 1494'de İtalya'yı istila eden VIII. Charles, İtalya Savaşları'nı başlatarak, Avusturya ve İspanya Habsburgları ile uzun bir çekişmeye yol açmıştır.²⁰²

²⁰² *Grolier International Americana Encyclopedia*, "Fransa" maddesi, c.6, s. 141-143.

B. ORTAÇAĞ'DA FRANSA'DA YAHUDİLER

Fransa'da Yahudiler'in tarihi 2000 yıl öncesine dayanır. Avrupa'daki ilk Yahudi yerleşimleri bilinmemekle birlikte Roma'da M.Ö. 163'de Yahudiler'in yaşadığına ait deliller bulunmaktadır. Miladi 6 yılında Vienna ve Kelt Galya'sın da, Miladi 39 yılında Lugdunum'da Yahudiler bulunmaktaydı. Fransa'da 4. yüzyıldan önce Yahudiler'in bulunduğu dair başka kaynaklar da vardır. II. Theodosius ve III. Valentinian'ın emriyle Yahudiler ve putperestlerin merkezi memurlukları tutması yasaklanmıştır. Çünkü Hıristiyanlar, onlara bağımlı olmamalıydı.

Miladi 465'de Kilise Yahudilerin resmi yetkisini aldı. 6. yüzyılda Yahudiler Fransa'da Marseille, Arles, Uzes, Narbonne, Clermont-Ferrand, Orleans, Paris ve Bordeaux gibi şehirlerde yaşamaktaydılar. Büyük ticaret yolları üzerinde bulunan Roma hakimiyetinde ki bu şehirlerde Yahudi sinagogları bulunmaktaydı. İmparator Constantine'in Thedosian Yasası ile uyumlu bir fermanında Cologne şehrinde Yahudilerin iç organizasyonunun Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi olması dikkat çekicidir. Yahudiler burada, birçok sinagog memuruna sahiptiler. Bu dönemde Yahudiler, çoğunlukla tüccar, köle satıcısı, vergi tahsildarı, denizci ve doktor gibi mesleklerle uğraşmaktadırlar.²⁰³

Onlar muhtemelen Hıristiyanlığın zaferine kadar Roma Hukuku altında kalmışlardır. 629 yılına gelindiğinde Kral Dagobert, Hıristiyanlığı kabul etmeyen Yahudileri topraklarından sürmek istemiştir. Ancak, “*Septimania*” olarak bilinen ve İspanya'nın Vizigot krallarının bağımlı bir ülkesi olan Fransa'nın güneyinde, Yahudiler yaşamaya devam etmektedir. Bu dönemde (689) bilinen en eski Yahudi yazıtı Narbonne'da bulunmaktaydı. Genellikle tüccar olan Narbonne Yahudileri, çoğunlukla Vizigot krallarına isyan eden insanlar arasındaydılar.

Karolenjler döneminde Charlemagne yönetimi altında Fransa'da çok sayıda Yahudi yaşadığı bilinmektedir. Bu Yahudilerin konumu ise yasa ile düzenlenmiştir. Yahudi yemini için bir formül ayarlanmıştır. Buna göre Yahudiler, Hıristiyanlar ile birlikte mahkemelere girebilirdi. Ancak onlar Pazar günü çalışmazdı

²⁰³ “*History of the Jews in France*” adlı makale 14.08.2007 tarihinde www. Answers.com sitesinden alınmıştır.

ve revaçta olan şarap ve mısır ticareti yapamayacaklardı. Bunun üzerine Charlemagne Yahudileri ihracata yöneltti. Yahudilere katı koruma bahşeden Charlemagne'ın tüccarların konumuna özellikle dikkat ettiği açıktır. Mesela Charlemagne tarafından 797 yılında Abbasi Halifesi Harun Reşid'e gönderilen iki büyük elçinin yanında İsaac adında bir Yahudi tüccarında bulunduğu söylenmektedir.²⁰⁴

Fransa'da da, Yahudiler XI. ve XII. yüzyıllarda feodal prensliklerin oluşumu sırasında büyük bir gelişme göstermişlerdi. Yahudilerin en önemli hamilerinden biri, Hıristiyanlık konusunda ileri derecedeki dindarlığına rağmen çeşitli gerekçelerle bu desteği gerekli gören VII. Louis (1137-80) idi. Bu dönemde Fransa Yahudileri, kendilerini asilzadeler (ya da şövalyeler) olarak kabul ediyor ve Fransa'da bulunan Yahudi liderlerden biri olan Rabbenu Tam, diğer Yahudileri başka asilzadelere (ya da şövalyelere) verilmiş olanlara benzer ayrıcalıklar vermeyi kabul etmedikçe, herhangi bir feodal lordun kendi topraklarında yerleşme yönündeki isteği kabul etmemeleri konusunda uyarıyordu.

Yahudilerin sahip oldukları bu konumu yitirmeleri ilk defa, krallık ile kırsal kesimde gelişen yeni komün hareketi arasında siyasal ve askeri ittifakın kurucusu olan Philip II. Augustus ile başladı. Bu düşüş, Papa'ya karşı destek elde etmek için tüm Fransa çapında ilk defa Estates General'i toplayan IV. Philip'in yönetimi altında sürdü.²⁰⁵ Krallığın vergi toplama hakları ve monarşinin ulusal karakterinin sağlam biçimde yerleşmesi, Yahudilerin tüm Fransa'dan nihai sürgünlerini beraberinde getirdi

1010'da Aldvin'de, Limoges Piskoposu Yahudiler'in bu vaftiz ve kovulma arasında tercih yapmasını istedi. Din adamları bu dönemde bu konuyla ilgili bir ay süre ile tartışmada bulundular. Ancak sadece üç-dört Yahudi inancından vazgeçmiştir. Bir İbrani metni Normandiya Dükü Robert'in topraklarında vaftiz olmayan Yahudileri yok edeceklerini kararlaştırdığını yazmaktadır.

Bu dönemde birçok Yahudi öldürüldü. Dinsel önyargısıyla bilinen Dindar Robert döneminde ise kafirlere karşı nefret daha çok artmıştır. Çünkü 1010 yılında, Yahudilerin Saracenler'e karşı bir askeri harekette onları uyardıklarından şüphe edilmiştir.

²⁰⁴ "History of the Jews in France" adlı makale 14.08.2007 tarihinde www. Answers.com sitesinden alınmıştır.

²⁰⁵ İsrail Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, İstanbul-2003,s.105.

Başka bir şiddetli karmaşa da 1065 yılında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde papa olan II. Alexander, Yahudi katliamını önlemek için Narbonne Beronger kontuna ve şehrin piskoposuna Tanrı'nın kan dökülmesini onaylamadığını hatırlatmıştır. Ancak İspanya'daki Moor'lara karşı olan bir Haçlı Seferi'nde Haçlılar yolları üzerinde karşılaştıkları bütün Yahudileri öldürmüşlerdir.

Fransa'daki Yahudilerin 1096'daki Haçlı Seferi hariç diğer Haçlı Seferlerinde çok fazla eziyet çektikleri görülmez. Ancak 1096'da Haçlılar Rouen'de Yahudileri bir kiliseye hapsedip onları yaş ve cinsiyet ayrımı gözetmeden öldürmüşlerdir. Yahudilerden sadece vaftizi kabul edenler kurtulmuştur. Bir İbrani belgesine göre; bu dönemde Fransa boyunca tüm Yahudiler, büyük korku içindeydiler ve bu terörü Rhine ülkelerindeki kardeşlerine yazıp onlara dua ettiler. Rhineland'da binlerce Yahudi Haçlılar tarafından öldürülmüştür.²⁰⁶

Fransa'da ilk Haçlı Seferi'nde kan iftiralara maruz kalan Yahudiler çeşitli saldırılara uğrayıp yakılmışlardır. 14 Mart 1181'de Philip Augustus'un taç giyme töreninden hemen sonra Kral, sinagoglardaki bütün Yahudilerin tutuklanmasını ve mallarının yağmalanmasını emretmiştir. 1182 yılının Nisan ayında ise Yahudileri kovma fermanı yayımlanmış, onlara menkul mallarının satışı için üç ay izin verilmiştir. Ancak o, bu süreden sonra Yahudilerin ev, bağ, tarla ve ambarlarına el koymuştur. Temmuz ayına gelindiğinde Fransa'yı terke zorlanan Yahudilerin sinagogları da kiliseye çevrilmiştir. Tüm bunlar kraliyet hazinesinin dolması için yapılan hareketlerdir. Çünkü kralın el koyduğu tüm mallar hemen nakte çevrilebilecek niteliktedir. 1198 yılının Temmuz ayına gelindiğinde, Philip Augustus genel beklentinin aksine ve kendi fermanına rağmen Yahudileri Paris'e geri çağırmıştır. Bunun nedeni kralın Yahudileri para ödünç veren kimseler olarak bir gelir kaynağı gibi görmesidir. Philip Augustus, Yahudileri sadece topraklarına çağırmamış aynı zamanda bankacılık ve rehinecilik işlerinde çalışmalarını için aldığı kararlarla onlara resmi yaptırım sağlamıştır.

Yahudileri kontrolü altına alan kral, yasal faiz oranını kararlaştırıp Yahudilerin bütün işlerinde devlet mührü kullanmaları için onları zorlamıştır. Tabii

²⁰⁶ "History of the Jews in France" adlı makale 14.08.2007 tarihinde www. Answers.com sitesinden alınmıştır. Rebecca Weiner, "France" adlı makale www.jewishvirtuallibrary.org adlı siteden 25.12.2006 tarihinde alınmıştır; Steve Katz, "Jewish Life In Medieval Europe", www.aithayim.org adlı siteden 14.08.2007 tarihinde alınmıştır.

olarak Yahudilerin yaptığı ticarete devlet vergisi eklenmiştir. Bundan sonra hazinede “*Produit des Juifs*” adıyla özel bir hesap oluşturulmuştur. Bu dönemde Yahudiler adeta krallar ve lordların serfleri haline gelip onların koruması altında yaşamışlardır. 1223-1226 yıllarına gelindiğinde, VIII. Louis, Yahudilere ait borçların lordlar tarafından yazılmasını kararlaştırıp Yahudileri lordların kontrolüne yerleştirmiştir. Tüm krallıkta hiç kimse başka birine ait olan bir Yahudiyi alıkoyamayacaktır. Ayrıca bu dönemde tefeciliği engellemek için çalışmalarda bulunulmuştur.

1326 yılına gelindiğinde Fransa hazinesi nerdeyse tamamen boştur. Bunun üzerine kral, Yahudileri sürgüne mahkum etmiş ve Yahudilerin tüm malları açık arttırma ile satılmıştır. Aslında 1306 yılındaki bu Yahudi sürgünü ile dürüst Philip krallığının mali, ticari ve endüstriyel tüm kaynaklarını kurutmuştur.

1306 sürgününden 1315'de X. Louis'in Yahudileri geri çağırdığı tarihe kadar geçen dokuz yıl Yahudiler için zorlukla geçmiştir. X. Louis 28 Temmuz 1315'de çıkarttığı bir fermanla Yahudileri oniki yıl için ülkesine geri çağırmıştır. Kralın bu kararı muhtemelen Fransa hazinesinin durumu ile bağlantılıdır. Ayrıca bu dönemde Yahudilere sarı bir rozet takma zorunluluğu getirilip toplumdan ayırt edilebilirlikleri sağlanmış ve rehinecilik yapan Yahudilerin haftada sadece iki libre almaları şartı ile gelirleri sınırlandırılmıştır.

17 Eylül 1394'de, Yahudilerin birçok konuda yasaları ihlal ettiğini öne süren VI. Charles Yahudileri Fransa topraklarından kovup bunu değiştirilemez bir kanun olarak yayımlamıştır. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde Yahudiler tekrar Fransa'ya gelmeye başlayacaktır.²⁰⁷

²⁰⁷ “*History of the Jews in France*” adlı makale 14.08.2007 tarihinde www. Answers.com sitesinden alınmıştır. Rebecca Weiner, “*France*” adlı makale www.jewishvirtuallibrary.org adlı siteden 25.12.2006 tarihinde alınmıştır. Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, İstanbul-2000, s. 80.

ORTAÇAĞ'DA ALMANYA'DA YAHUDİLER

A. ALMANYA TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Almanya topraklarına ilk olarak Yontmataş devrinde yerleşilmiştir. Önce Dördüncü zaman'daki buzullaşmalardan etkilenmeyen bölgelere yerleşen insanlar, daha sonra buzullar arası dönemler boyunca ve Cilalitaş devrinde, aşağı yukarı ülkenin her yanına yayıldılar; yarattıkları uygarlığın tarımla uğraşan kesimine, daha sonra doğrudan gelen halklar (önce Keltler, sonra Germenler) katıldı. Germenler, İskandinavya ve Kuzey Almanya'yı ele geçirirken, Keltler Hersiyen topraklar bölgesinde toplandılar. M.Ö. VIII. yüzyılda Keltler Galya'yı ele geçirdiler. Germenler de onları izleyerek Galya'nın Almanya kesimini işgal ettiler; M.Ö. 51'de, o tarihte Galya'nın fethini tamamlayan Romalıların yayılmasına karşı çarpışmaya başladılar ve M. 6'da Varus'un lejyonları, Teutoburg ormanında Arminius'un Cherusci'lerine yenildiler; bu öylesine büyük bir bozgun oldu ki, Romalılar, imparatorluğun sınırlarını Ren ve Tuna'ya kadar geriletmek zorunda kaldılar. M. III. ve IV. yüzyıllarda Germenler Roma ile barış içinde yaşadılar; V. yüzyılda, Asya'dan gelen Hunlar'dan kaçan Gotlar, kendileriyle birlikte başka halkları da Batı'ya sürüklediler ve onları durduracak gücü olmayan Romalılar, kitleler halinde Batı Roma İmparatorluğu'na girmelerine göz yumdular; kısa süre sonra Batı Roma İmparatorluğu yıkıldı ve toprakları üzerinde işgalciler tarafından birçok "barbar" krallık kuruldu. Çok geçmeden Franklar, öbür krallıklara egemenliklerini kabul ettirmeyi başardılar. Galya'nın bütününe, Germania'nın da bir bölümüne egemen olan ve krallığını Westfalen'den Thüringen'e kadar genişleten Clovis döneminde başlayan hareket, Charlemagne döneminde (768-814) genişledi. Frieslandlılara ve Saksonlara saldıran Charlemagne, çok geçmeden egemenliğini kabul ettirmeyi başardı; Hıristiyanlığı zorla yayarak Elbe'nin batısında kentler ve piskoposluklar kurdu; böylece Hıristiyan Germania'yı batıdaki Hıristiyan olmayan halklardan, özellikle de Slavlardan ayırdı. 888'den sonra Fransa ve İtalya'dan kopan Germania Krallığı, Hıristiyan olmayan halklara karşı bir kale görevi üstlenmiştir.

Bu arada bir Roma-Germen uygarlığı ortamı oluşmuş, Hıristiyanlık gelişmiş, krallardan Büyük Otto, imparatorluk geleneğini yeniden canlandırarak ve

962'de Roma'da taç giyerek Kutsal Roma Germen İmparatoru ünvanını almıştır.²⁰⁸ Böylece hem papalığı güçlü bir müttefik olarak kazandı; hem de Kuzey İtalya'da yeni vergi kaynakları elde etti. Ama ondan sonra gelen krallar bu çıkarları korumak için çoğu zaman, ülkenin işleriyle uğraşacaklarına, İtalya'nın işleriyle uğraşmak zorunda kaldılar.

XI. yüzyılın başlarında Sakson hanedanı sona erdi ve Alman prensleri bir dizi Sali kral seçtiler. Bunlardan III. Heinrich (1039-1056), 1046'da üç rakip papayı görevden alıp, yerlerine birbiri ardına dört papa atayarak, kilisenin üst yönetimini denetim altına aldı. Ama yerine geçen IV. Heinrich, yalnızca Kilise'nin gelirlerinin denetiminde direnmekle kalmayıp, aynı zamanda kralların ellerinden almış oldukları yetkileri yeniden kazanmak isteyen Alman prensleriyle ittifak yapan papalıkla karşı karşıya kaldılar. “Yetki Çatışması” diye adlandırılan bu savaş 1122'ye kadar sürdü ve papalık ile Alman soylularının büyük ölçüde zaferiyle sona erdi. Alman krallarının Kilise ve büyük Alman prensleri üstündeki yetkileri ciddi bir biçimde zayıfladı ve Almanya'da feodalleşme süreci hızlandı.

Hohenstaufen sülalesiyle monarşinin gücü kısa bir süre için arttı. Tahta ilk olarak 1138'de çıkan Hohenstaufenler, Welf ailesinin ciddi meydan okumalarına karşın, 1254'e kadar tahta kaldılar. Bu sülalenin en önemli hükümdarı Kızıl Sakal I. Friedrich (1152-90), feodal yapının içinde büyük prenslerle işbirliği yaparak çalışmayı tercih etti. Değerli Bourgogne bölgesini evlilik yoluyla elde etmeyi ve İtalya'nın büyük bölümünü silah zoruyla kendine bağlamayı başardıysa da ondan sonra gelenler başkaldıran bir papa-aristokrasi ittifakı ve Fransız, İngiliz müdahaleleri karşısında bunaldılar; yalnızca II. Friedrich (1212-1250), düzeni yeniden bir ölçüde sağlayabildi; ama o da, İtalya'nın işlerine dalarak Almanya'yı ihmal etti.

Bunun sonucunda İngiltere ve Fransa kendi içlerinde bütünlüklerini sağlayıp, modern ulus-devletlere dönüşürlerken Almanya bir kez daha yerel prenslikler arasında parçalandı. Bu karmaşık dönemde, bazı ekonomik ilerlemeler ve kültürel başarılar elde edilmesini sağlayan ara dönemin sonunda Almanya'da en az 1600 kadar farklı büyüklükte kent ve kasaba vardı.

²⁰⁸ *Gelişim Hachette*, “Almanya” makalesi, İstanbul-1993, s.111.

II. Friedrich'den sonraki kralların hiçbirisi, Alman prenslerinin ele geçirmiş oldukları imparatorluk yetkilerini geri alamadı. Friedrich'in ölümünden hemen sonraki dönem özellikle bir kargaşa dönemi oldu. Bu dönem sırasında Hohenstaufen sülalesi yıkıldı ve yabancı prensler imparator ünvanını ele geçirmeye çalıştılar. Alman prensleri Habsburglar'ın topraklarını genişleme emellerinden kuşkulandıklarından, bu sülaleden Rudolf'dan sonra, başka sülalelerden bir dizi kral seçtiler. Bu krallardan Ludwig (1314-1346) Bavyera'daki Wittelsbach sülalesinden Habsburglar'ın tahtı ele geçirme çabalarına karşı savaşmak zorunda kaldı. Papaplığın kesin muhalefeti ile karşılaşmasına karşın, prenslerin papanın onayı olmaksızın imparatoru seçme hakkını ilan eden 1338 kararnamesi ile, Alman prenslerinin desteğini sağladı.

Lüxemburg sülalesinden IV. Karl (1347-1378), Mainz, Trier ve Köln başpiskoposlarını, Saksonya dükünü, Brandenburgh markisini, Rheinland kontunu ve Bohemya kralını seçici prens ilan ederek, seçimleri düzenleyen 1356 Altın Fermanı'yla seçimle tahta çıkma ilkesini biçimsel olarak yasallaştırdı. Düzensizliği onaylamaktan ya da açık olarak desteklemekten uzak olan Altın Ferman, Almanya'da bütünlüğü sağlamanın olanaksız duruma geldiği bir dönemde, siyasal gerçeklerin kabulü anlamına geliyordu. Gerçek güç, seçici prenslerin, dinsel bölgelerin, özerk kentlerin ve imparatorluk şövalyelerinin elindeydi.

İmparator ünvanı anlamından çok şey yitirmesine karşın, Habsburglar için bir egemenlik simgesi olarak geçerliliğini sürdürüyordu.1438'den başlayarak Avusturya sülalesi üyeleri Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na seçildiler (yalnızca 1740-1745 arasında kısa bir kesinti oldu); bu durum imparatorluğun 1806'da ortadan kalkmasına kadar sürdü.

Bourgogne bölgesini, "Aşağı bölgeleri", İspanya'yı ve İtalya'nın büyük bölümünü evlilik yoluyla ele geçiren Habsburglar, imparatorluk tahtına saygınlığını yeniden sağlamak için büyük çaba harcadılar. İlk Habsburglar'ın en yeteneklisi olan I. Max Milian (1493-1519); yola gelmeyen imparatorluk şövalyelerini denetim altına alabilmek ve bölünmüş krallığında düzeni yeniden sağlayabilmek amacıyla, 1495'de "Ebedi Barış" kararnamesini yayınladı. Buna dayanarak, yönergelerinin

uygulanmasını sağlamak için, imparatorluk mahkemesini (*Kammergericht*) kurmuştur.

Yetkilerini korumak isteyen ve Habsburgların emellerinden kaygılanan Alman prensleri ise buna yanıt olarak imparatorluğun siyasetini denetleyecek bir imparatorluk yönetim konseyi (*Reichsrat*) kurulmasını istediler. 1500'de kurulan bu konseyde çok sayıda seçici prens ve özerk kent temsilcisi yer alıyordu. Ama bu konsey, temsili yönetimin etkili bir organı olamamış ve Almanya'nın bölünmüşlüğü sürmüştür.²⁰⁹

²⁰⁹ *Grolier International Americana*, "Almanya" maddesi, İstanbul-1993, s.288-289.

B. ORTAÇAĞ'DA ALMANYA'DA YAHUDİLER

“*Germania Superior*”, “*Germania Inferior*” ve “*Germania Magna*” olarak adlandırılan bölgelere Yahudiler'in ilk yerleşim tarihi bilinmemektedir. İlk gerçek döküman M. 321'de Rhine ve Cologne'de büyük ve organize bir Yahudi toplumunun olduğunu bildirir. Orada Yahudilerin yasal durumu aynen Roma İmparatorluğu'ndaki gibidir. Ancak bu dönemde Yahudilerin Hristiyan kölelere sahip olması ve devlet memurluklarında görev alması gibi konular sınırlandırılmıştır.²¹⁰ Tarım, ticaret ve sanayi ile uğraşan Yahudiler aynı zamanda para ödünç verme işi ile de ilgileniyorlardı. Burgond'lar ve Franklar'ın yönetimi altında kurulan Alman krallıkları yönetiminde de bu koşullar devam etmiştir. Burgond imparatorları fanatizmden yoksunlardı. Onlar Yahudilerin sosyal durumunu sınırlandırmak isteyen Kilise'nin gayretlerine cevap vermemişlerdir. Charlemagne döneminde Yahudiler'in durumu aşamalı olarak değişmiştir. Askeri hizmetten muaf olan Yahudiler, ticaretle uğraşıyorlardı. Ayrıca Kilise, Hristiyanlara tefeciliği yasakladığından para ödünç verme işi de Yahudilerin eline geçmiştir. Bu dönemde ülkenin doğusuna yerleşen Yahudiler'in varlığına Cologne dışında Worms ve Mainz'de de rastlanmıştır.

Alman Yahudiler'in bu durumu Charlemagne'dan sonra iktidara gelen Dindar Louis döneminde de değişmemiştir. Bu dönemde “*Judenmeister*” olarak adlandırılan bir memur, hükümet tarafından Yahudiler'in ayrıcalıklarını korumak için görevlendirilmiştir. Karolenjler döneminde ise Kilise ve piskoposlar tarafından Yahudi karşıtı emirler çıkarılması talep edilmiştir.

1096-1349 yılları arasında ise Yahudiler bu topraklarda şiddete maruz kalmıştır. Treves, Speyer, Worms, Mayence ve Cologne'de bulunan Yahudi toplulukları katledilmiş 1096'da Mayıs ve Temmuz ayları arasında Rhine şehirlerinde 12 bin Yahudi can vermiştir. Hristiyanlar bu katliamların nedeni olarak da Yahudiler'e kaşı çeşitli suçlamalarda bulunmuşlardır.

1348-1349 yılında Kara Veba'nın Avrupa üzerine çökmesinin nedeni olarak da Yahudiler gösterilmiştir. Avrupa'da başlayan bu katliamla birlikte Yahudiler, Polonya'ya göç etmişlerdir. Kutsal Roma İmparatorluğu döneminde ise

²¹⁰ “*History of the Jews in Germany*” adlı makale 14.08.2007 tarihinde www.answers.com adlı siteden alınmıştır. Ayrıca bkz. Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, İzmir-1999, s.75.

Yahudiler'in şehirlerdeki durumu yasallaşmıştır. Bunda devletin, Yahudilerin finansal etkisine olan ihtiyacı gözardı edilmemelidir. Bu nedenle Yahudiler bu dönemde ülkeye davet edilmişlerdir. Ancak uygulanan ağır vergilerle dolaylı yoldan yağmalanmışlardır. Bu durum özellikle İmparator Wenceslaus döneminde artmıştır. Bunun sonucunda Yahudiler zamanla yoksullaşmıştır. Ayrıca iftiralara maruz kalan Yahudiler, Avusturya, Bohemya, Moravia ve Silesia'da ölüm ya da vaftizi seçme konusunda zorlanmışlardır. Bu dönemde Trent, Ratisbon ve Breslav'da çok sayıda Yahudi öldürülmüştür.²¹¹

²¹¹ “*History of the Jews in Germany*” adlı makale 14.08.2007 tarihinde www.answers.com adlı siteden alınmıştır. Ayrıca bkz. William Rempletn Waugh, *A History of Europe From 1378 to 1494*, London-1932, s. 365.

ORTAÇAĞ'DA İTALYA'DA YAHUDİLER

A. ORTAÇAĞ İTALYA TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Ortaçağ'ın başlarında İtalya'nın Bizans'la bağları, batıdan ve kuzeyden gelen halklar tarafından ilk önce tehlikeye sokuldu, sonra da bütünüyle koparıldı. Doğu Roma'yla bağların kopmasının hemen ardından, Papalık Devletleri ve bağımsız İtalyan kent-devletleri ortaya çıkmıştır.

Ostrogotların ardından, yine Germen halklarından olan Lombardlar 568'de İtalya'ya girerek, çok geçmeden kuzeyden Toscana ve Umbria'ya kadar uzanan bölgeyi egemenlikleri altına alırlar (İtalya'nın güney ve doğu bölgelerinin büyük bölümüyse, Bizanslılarda kaldı). Lombardlara öncelikle, fiilen hem siyasal, hem askeri, hem de dinsel yönetici işlevi gören ve daha sonra Papalık Devleti'ni oluşturarak bütün yarımada boyunca uzanan bir toprak şeridini ellerinde tutan papalar (özellikle de I. Gregorius), karşı koydular. VIII. yüzyılın sonlarında papaların direnişinin, Lombardları İtalya'nın kuzey ve orta kesimlerinde güçlerini pekiştirmeye yöneltmesiyle, bölgede sağlam bir siyasal bütünlük sağlanmıştır. Bu arada güneydeki Bizans'a bağlı kentlerde patlak veren huzursuzluklar (Bizans'ın kendi içindeki dinsel karışıklıkların bölgeye yansımasydı) Roma, Napoli, Venedik, vb. kentlerde halk ayaklanmalarına yol açmıştır. Bundan yararlanan Liutprand (712-744) yönetimindeki Lombardlar, papalığın direnme çabalarını sürdürmesine karşın, etki alanlarını genişletmeyi sürdürmüşlerdir. Liutprand döneminde Lombardların çoğu, Ariusçuluğu bırakıp Katolikliği benimserken, Roma kültürünün başka birçok öğesini de (Latince, vb.) kabul ettiler. Yasaları ve yönetimleriyle, hem Roma'dan, hem de Germen halklarından etkilenmiştir.¹

Ancak Lombardların bu başarısı uzun sürmemiştir. Papalık Devleti'ni yeniden kurma çabaları sırasında toprak yitirilmesi üstüne, Papa II. Stephanus'dan yardım istemiştir. 774'te Franklar, Lombardları ülkeden püskürterek topraklarını ele geçirmişler ve Frank hükümdarı Charlemagne, 25 Aralık 800'de, imparator olarak Roma'da taç giymiştir.

¹*Grolier International Americana Encyclopedia*, "İtalya" maddesi, İstanbul-1993, c.8, s.86-87.

Bundan sonraki yüzyılın temel özelliği, Franklar ile Bizanslılar arasında anlaşmazlıklar çıkması ve bundan, Kuzey Afrika'dan gelmiş Müslümanların yararlanması olmuştur. Aslında Bizans İmparatorluğu'na karşı ayaklanmaya katılmak amacıyla gelmiş olan Araplar, Sicilya'yı ele geçirip (827-78), Güney İtalya'da ileri karakollar kurdular; 846'da Roma'ya saldırdılar. Karolenj İmparatorluğu'nun IX. yüzyılda parçalanması, aynı dönemde de Bizans'ta Makedonya sülalesinin iktidara gelmesi, kısa bir süre için İtalya'da Bizans etkisinin yeniden ağır basmasına yol açmıştır.

Germen kralı I. Otto'nun papalığın çağrısıyla İtalya'ya gelmesi ve 962'de Kutsal Roma-Germen imparatoru tacı giymesi, ülkede iktidarın sürekli el değiştirmesine bir süre için ara vermiştir. Ama Otto sülalesi, 1000 yılından kısa bir süre sonra iktidarı yitirmiş ve bunun kuzeyde doğurduğu boşluktan, yerel küçük toprak sahipleri ile kasaba tüccarları yararlanmışlardır. Bu arada yerel ayaklanmalar güney kıyısında Müslüman Arapların gücünü sarstıysa da, Araplar Sicilya'yı ellerinde tutmayı sürdürmüşlerdir.

Bu siyasal ve toplumsal bölünmüşlük ortamında, tek tek İtalyan kentleri özerkliklerini ilan etmeye başladılar. XI. yüzyılda ticaretle, bankacılıkla ve yünlü kumaş gibi sanayi dallarıyla zenginleşen burjuva sınıfının önderliğinde, ileri bir yerel yönetim yapısı gelişmeye başlamıştır. Pek çok kent (özellikle Floransa, Cenova, Piza, Milano ve Venedik) güçlü ve bağımsız kent devletleri haline gelmiştir. Gerek eski toprak sahibi soyluların, gerek imparatorların egemenlik çabalarına karşı koyan bu kentler, Kuzey İtalya'da feodalitenin sonunun gelmesini hızlandırdılar ve kentin, büyük bölgelerin ya da kırların karşısı bir kimlik kazanmasının yolunu açmışlardır. Gerçi kentlerde de sık sık yurttaşlar arasında şiddetli, bölünmelere yol açan çıkar çalışmaları patlak verdiyse (başlıcası papaları destekleyen Guelfolar ile imparatorları destekleyen Ghibellinolar arasında) de, kentler bu bölünmelere karşın, İtalya'nın ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımlardan canlılık kazanmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır.

İyice bağımsız bir kent devletleri ağının oluştuğu Kuzey'in tersine, Güney İtalya, Normanlar tarafından istila edildikten sonra, önemli bir siyasal bütünlük dönemi yaşamıştır. İlk Norman istilacıların XI. yüzyılın başlarında

geldikleri Güney İtalya'da, yaklaşık 1046'dan başlayarak Roberto Guiscardo ile sonraki hükümdarlar, Arapları ve Bizanslıları bölgeden çıkararak, Apulia, Calabria, Campania ve Sicilya'yı egemenlikleri altına aldılar. Norman toprakları, kağıt üstünde papalığa bağımlı olmakla birlikte, XII. yüzyılda, özellikle de II. Ruggero'nun 1127'de yarımadanın güneyini Sicilya'yla birleştirmesinden sonra, papalığın üstünlüğü kağıt üstünde de olsa ortadan kalkmış ve II. Ruggero'nun 1130'da Sicilya kralı ünvanını almıştır.

Normanlar Güney İtalya'da egemenliklerini güçlendirirken, Papalık Devleti ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, İtalya'nın orta ve kuzey kesimlerine egemen olma savaşımını sürdürmüşlerdir. 1077'de Papa VII. Gregorius Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Henrich'i Canossa'da bağışlanmasını istemek zorunda bırakmıştır. Daha sonra, Papa VI. Alexander, Kuzey İtalya kentlerinin Lombardia Birliği adı altında kurdukları ittifakı, Hohenstaufen sülalesinden imparator I. Friedrich Barbarossa'nın (1152'den 1190'a) saldırısına karşı başarıyla destekledi. XIII. yüzyıl. başında Hohenstaufen sülalesinden II. Friedrich (Sicilya Krallığı'nda I Federico), Almanya ve Norman Sicilyası tahtlarını birleştirip ve Papa III. Innocentius'un (1198-1216) papaların siyasal ve dinsel üstünlüğü konusundaki savlarına karşın, Avrupa'nın en zengin ve en güçlü devletlerinden birini kurarak, merkezi Palermo'yu, büyük bir kültür merkezine dönüştürmüştür.

Papalık ile imparator arasındaki anlaşmazlık, 1262'de, papanın Fransa kralı IX. Louis'in kardeşi Anjoulu Charles'ı Sicilya'yı almaya çağırmasıyla, iyice şiddetlenmiştir. Napoli'de Anjou sülalesini kuran Charles, 1266'da Napoli ve Sicilya kralı (I. Carlo adıyla) ilan edilmiştir. Feodalitenin Avrupa'nın her yanında zayıfladığı sırada Güney İtalya'ya feodal düzeni getiren Fransız egemenliği, 1282'de patlak veren ayaklanma ile Anjou sülalesi devrilip, Sicilya'nın kıtaya bağlantısı kesilerek, Aragon kralı III. Pedro Sicilya tahtına çıkarılmıştır. Kıtadaki eski Norman topraklarıysa, Anjou sülalesinden hükümdarların (artık ünvanları yalnızca Napoli kralıydı) yönetiminde kalmayı sürdürmüştür. XV. yüzyılda her iki krallık da İspanya'ya bağlanıp, daha sonra İki Sicilya Krallığı adı altında yeniden birleşmişlerdir.²

B. ORTAÇAĞ'DA İTALYA'DA YAHUDİLER

² *Grolier International Americana Encyclopedia*, "İtalya" maddesi, İstanbul-1993, c.8, s.86-87; Ayrıca bkz. Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, İzmir-1999, s.75.

İtalya tarihinde bilinen ilk Yahudilerin, M.Ö.161'de Simon Maccabee tarafından Helenistik Selucid Krallığı'na karşı, Romalılarla işbirliğini kuvvetlendirmek için gönderilen elçiler olduğu bilinmektedir. Hatta Roma'da Roma Cumhuriyeti döneminde çok sayıda Yahudi yaşamıştır. Onlar çoğunlukla Yunanca konuşan fakirlerdi. Doğu Akdeniz ve Roma'nın M.Ö. İlk ve II. yüzyılda askeri ve ticaret bağlantılarını arttırmak için gelen birçok Yunan tüccarla birlikte tüccarlar veya köleler olarak buraya geldiler. Romalılar Yahudileri küçümseselerde, onların eski bir dine sahip olduklarını bildi ve onların tapınağının ününe saygı duydu. Örneğin, Julius Caesar'ın Yahudiler'e büyük bir arkadaş olduğu bilinir. Roma'da toplum büyük ölçüde organizeydi ve yöneticileri *archontes* veya *gerousiarchoi* olarak adlandırılmıştır.

Roma'daki çeşitli sinagoglarda Yahudiler korunuyordu ve onların ruhani liderleri *archisunagogos* olarak adlandırılmıştı. Onların mezar taşlarında çoğunlukla İbranice, Arapça ve Latince metinlerle, *menorah* bulunuyordu. Roma'da Hıristiyanlığın kabulünden önce Yahudiler, onları kendi inançlarına çevirme konusunda oldukça aktiftirler. İtalya ve Roma'da İmparatorlar Tiberius ve Claudius'un yönetimi altında kısmi kovulmalarla Yahudiler'in kaderi biraz dalgalanmıştır.

M.Ö. 66 ve 132'de olan Yahudi ayaklanmalarıyla çok sayıda Yahudi köle olarak Roma'ya getirilmiştir. Bu isyanlar ilerde Vespasian'ın hükümdarlığı sırasında Yahudilere karşı resmi düşmanlığın artmasına sebep olacaktır.313'de İmparator Constantine döneminde Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olması ile birlikte Yahudilerin durumu hızla dramatik bir rol aldı. İmparator Constantine, Yahudiler için zalim yasalar oluşturmuştur, ve bu zulüm zamanla büyümüş ve Roma İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar sürmüştür.

Ostrogot hükümetinde Theodoric yönetimi altında Roma'daki Yahudi toplulukları Milan, Genoa, Palermo, Messina, Agrigentum ve Sardinia'da gelişti. Dönemin papaları Yahudiler'e karşıt değillerdi. Lombardlar hakimiyetinde de Yahudiler barış içinde yaşamışlardır. Hatta Lombardlar Katolikliği kabul ettikten sonra bile Yahudilerin durumları olumludur. Papaların bazen Yahudileri korumasının nedeni onların getirdikleri ekonomik avantajı emniyette tutmaktı.³

³ "History of the Jews in Italy" adlı makale 12.06.2007 tarihinde www.answers.com adlı siteden alınmıştır; "Italy 70-1300" adlı makale 18.07.2006 tarihinde www.jewishgatesheritage.com adlı siteden

1172 yılında Yahudiler Bologna'dan kovulsa da bu kısa süreli bir durumdur. 1198 yılına gelindiğinde Papa III. Innocent, Yahudilerin merkez memurluklarını tutmalarını engellemek istemiş ve Yahudilerin dikkat çekici bir biçimde giyinip özel bir rozet takmalarını istemiştir. 1235'de Papa IX. Gregory törensel öldürülmelerine karşın ilk Papalık Buyruğu'nu yayımladı. Diğer papalar özellikle 1247'de IV. Innocent, 1272'de X.Gregory, 1348'de VI. Clement, 1371'de XI. Gregory, 1422'de V.Martin, 1447'de V. Nicholas, 1475'de V.Sixtus, 1540'da III. Paul ve daha sonra VII. Alexander, XIII. Clement ve XIV. Clement onu örnek almışlardır.

Yahudiler özellikle Avignon temelli, Antipope XIII. Benedict'in acımasız eziyetlerine maruz kaldı. Papa V.Martin'den sonra Papa olan IV. Eugenius ise Papa XIII. Benedict tarafından çıkarılan yasaları kanunlaştırmıştır. Ancak bu dönemde Venedik, Florance, Genoa ve Paris gibi şehirlerde ticaret yapmaya ve bankacılık işleriyle uğraşmaya devam etmişlerdir. Örneğin Tuscony'de bütün bankacılık işleri Yahudilerin elindedir.

İtalya, 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudiler için önemli bir barınak oldu. Ancak Roma ve Genoa'da Yahudiler açlık ve yoksullukla karşı karşıya kalıp, bu durumdan kurtulmak için vaftize zorlandılar.

Papa VI. Alexander'dan VIII. Clement'e kadar papalar, Yahudilere karşı daha hoşgörülüydü. Bu dönemde papalar ve etkili olan çok sayıda kardinal, Basel Konsili'nin en sert kanunlaştırmalarından birini bozdu. Bunun sonucu olarak; artık Hıristiyanlar Yahudi doktorları çalıştırabilecek ve papalık mahkemelerinde yer alabileceklerdir.

Bu dönemde Ancona, Venedik ve Padva'dan gelen çok sayıda Yahudi, Naples'deki Yahudi topluluklarına katılmıştır. Çünkü bu dönemde Venedik'te Alman şehirlerinin ölçülerini örnek alan bir Yahudi gettosu oluşturulmuştur.

V.Charles dönemine gelindiğinde O, Afrika seferinden dönüşte Yahudileri Naples'den kovmayı istese de, bu kararı bir süre ertelemiştir. Ancak 1533 yılında bir kovma emri ilan edilmiştir. Finansal açıdan dönemin etkin gücü İsaac Abravanel'in etkisiyle bu karar ancak birkaç yıl önlenebilmiştir. Birkaç yıl sonra, çok sayıda Yahudi Türkiye'ye giderken, bazıları da Ancona ve Ferrara'ya gitmişlerdir.

Papa III. Paul'un ölümünden birkaç yıl sonra, Yahudiler Genoa'dan sürülmüşlerdir. 9 Eylül 1533 tarihinde ise başlıca İtalya şehirlerinde, Venedik'te ve Candia adasında toplanan tüm Talmud kopyaları yakılmıştır.

Papa II. Marcellus'dan sonra papalık tahtına Papa IV. Paul'un geçmesi Yahudiler için büyük bir talihsizlik olmuştur. Bu dönemde Roma ve Ancona'yı bırakan çok sayıda Yahudi Ferrara ve Pesaro'ya gitmişlerdir. Urbino dükü, Ancona'da Yahudilerin ellerinde bulunan geniş ticareti, Pesaro Limanı'na yöneltmek amacıyla Yahudileri karşılamıştır.

Papa V. Plus Dönemi'nden sonra gelen halefleri birçok Yahudi karşıtı emirler çıkarmışlardır. Lombardiya'ya kovulmakla tehdit edilen Yahudilerin, Cremona ve Lodi'de kitaplarına el konulmuştur. Aynı yıl papa, Bologna'da, toplumu zengin Yahudileri yağmalamaya yöneltmiştir. Zengin Yahudilerin birçoğu hapsedilmiştir. Şehirden çıkması yasaklanan Yahudiler, bekçilere rüşvet vererek şehirden kaçmışlardır. Kaçan bu Yahudi aileler, Ferrara'ya ve Türkiye'ye gitmişlerdir.⁴

Papa IV. Paul ve Pius dönemlerinde horgörülen neredeyse hiç Yahudi kalmamıştır. Bütün Lombardy'de Yahudilerin sayısı zorlukla 1000'i bulurken, Venedik ve Montua'da 2000 Yahudi yaşıyordu. Yahudi karşıtı Papa XIII. Gregory döneminde ise Hıristiyanların, Yahudi doktorları çalıştırması yasaklanmış bunun ihlal edilmesi durumunda Hıristiyanlar aforozla tehdit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Talmud kopyaları toplanıp yakılırken, Yahudilere kendi sinagoglarında Hıristiyanlığa dönmeleri için zorla vaazlar dinletilmiştir.

Papa V. Sixtus döneminde ise Yahudilerin durumu biraz daha iyileşir. Papa V.Sixtus, selefleri tarafından kurulan düzenlemelerin birçoğunu yürürlükten kaldırıp Yahudilerin bu topraklarda oturmasına ve mesleklerini yapmasına izin verdi. Montua, Milan ve Ferrara'daki Yahudiler ise papanın bu olumlu eğiliminden faydalanmak için ona bir elçi gönderip Talmud'u basmak için izin istemişlerdir. Onların bu isteklerine Papa V.Sixtus olumlu cevap vermiştir. Papa V.Sixtus'un halefi olan XIV. Gregory döneminde de Yahudilerin durumu iyidir. Ancak Papa VII. Clement Dönemi'de durum değişmiştir. Roma, Ancona ve Avignon'dan Yahudileri

⁴ Steve Katz, "Jewish Life In Medieval Europe" adlı makale www.aitzhayim.com adlı siteden 24.05.2005 tarihinde alınmıştır.

sürgüne gönderen Papa VII. Clement sadece doğu ile ticareti kaybetmemek için Türkçe konuşan Yahudiler'e kesin ayrıcalıklar sağlamıştır.⁵

⁵ “*History of the Jews in Italy*” adlı makale 12.06.2007 tarihinde www.answers.com adlı siteden alınmıştır.

II. BÖLÜM

DOĞU DÜNYASINDA YAHUDİLER

A. ESKİÇAĞ'DA KÜÇÜK ASYA'DA YAHUDİLER

Anadolu'ya Yahudi yerleşimi M.Ö. IV. yüzyıla dek uzanmaktadır.²¹² Yahudi tarihini ayrıntılı olarak yazmış olan Josephus Flavius, bir eserinde Aristoteles'in talebesi Karlkhos'un Anadolu'da M.Ö. IV yüzyılda Yahudilere rastladığını belirtir. M.Ö. III. yüzyılda Selevkos Kralı III. Antiokhos, 2.000 Yahudi ailesinin Babil'den (bugünkü Irak) Frigya ve Lidya'ya yollanmasını emretmiştir. M.Ö. I. yüzyılda Yehuda Devleti'nin Roma himayesindeki kralı, Anadolu'daki Yahudiler için haklar talep etmiştir. Cicero; Anadolu'nun Dinar, Edremit ve Bergama bölgelerinde Yahudi cemaatlerinden bahsetmiştir. Josephus, Karadeniz ve Marmara bölgelerinde Yahudi varlığından bahseder.²¹³

Galante'ye göre ise eski Yahudi Cematleri arasında yer alanlar şunlardır:

1. İzmir (M.Ö. 325'te Büyük İskender Filistin'den İzmir'e bir Yahudi topluluğunu nakletmişti).
2. Efes.
3. Dinar ("*Apamee*").
4. Rodos.
5. Antalya.
6. Bergama.
7. Bursa.
8. Ankara.
9. Edremit ("*Adramittus*").
10. "Laudice".
11. Sardes.

²¹² Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, İstanbul -1977, c.II. s.699-701.

²¹³ William Whiston, *The Works of Favius Josephus, Antiquities of the Jews*, London-1879; Moşe Sevilla Shoran, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul-1992, s.11-13.

12. Urfa.
13. Mersin.
14. Selanik.
15. İstanbul.
16. Edirne.
17. Kayseri.
18. Bandırma ("*Panoramus*").
19. Eskişehir ("*Dorylee*").
20. Konya ("*Iconium*").
21. Antalya.
22. Alaiya.
23. Adana.
24. Nusaybin.
25. Sakız Adası.
26. Bodrum ("*Halicarnassos*").
27. Diyarbakır.
28. İstanköy.
29. Ödemiş.
30. Foça ("*Phocae*").
31. Manisa.
32. Akhisar ("*Thyatera*").
33. Balat ("*Plateia*", "*Miletos*").
34. Aydın ("*Tralles*").
35. İasos Adası ("*Asimkale*").

36. Çankırı ("*Gangra*").²¹⁴

Yahudiler, Selçuklular ve Osmanlı Devleti öncesinde Anadolu'ya gelmişler ve bazı bölgelere antik çağdan itibaren yerleşmeye başlamışlardı. Yahudilerin Filistin dışındaki topraklara götürülmesi konusunda ilk örneği, Büyük İskender vermiş ve buradaki Yahudileri İzmir'e naklettirmişti. İzmir'deki bir Yahudi ibadethanesiyle ilgili, miladın ikinci ve üçüncü yüzyılında Yunanca yazılmış bir kitabe, bu yerleşimi doğrulamaktadır.²¹⁵ Fakat Türkler ile Yahudiler'in ilk teması ise muhtemelen Mezopotamya'da Irak Türkleri ile olmuştur. Küfe, anbar, küpe gibi Türkçe sözcüklerin Irak Türkleri tarafından İbranice'ye geçtiği düşünülmektedir.²¹⁶

B. SELÇUKLULAR VE BEYLİKLER DÖNEMİNDE ANADOLU'DA YAHUDİLER

Türkler ile Yahudilerin en belirgin temasları Selçuklular döneminde olmuştur. 26 Ağustos 1071'de Malazgirt Savaşı ile Anadolu'ya giren Türkler, burada Bizans hakimiyetinde yaşayan Yahudilerle karşılaşmışlardır. Anadolu'da Bizans İmparatorluğu ile mücadeleye giren Türkler, Anadolu'ya anavatan olarak yerleşmeye başlamıştı. Anadolu'ya yerleşen Türklerin hakimiyetinde ki topraklar üzerinde bulunan Yahudilerin birçoğu Bizans hakimiyeti yerine Türklerin hakimiyetini tercih edip topraklarını terk etmemişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti zamanında da durum bu şekilde sürmüştür. Selçuklular gerek fethettikleri şehirlerde buldukları Yahudi topluluklarına, gerek Anadolu'da kurdukları düzenli, dengeli ve özgürlükçü yönetime Bizans baskısından kaçarak sığınan Yahudiler bir vergi karşılığında din ve vicdan özgürlüğü tanıyıp Selçuklu saraylarında hekimlik gibi görevlere getirilmişlerdir. Anadolu Türk Beylikleri döneminde de Yahudi nüfusu Anadolu'da devam etmiştir. Örneğin Milas'ta, Musalla diye anılan yerde bulunan silindirik bir mezar taşı üzerine İbranice harflerle "Samuel Behar Yitzhak-1356" ibaresi okunmuştur.²¹⁷ 1160-1171

²¹⁴ Yusuf Besalel, *Osmanlı Ve Türk Yahudileri Tarihi*, İstanbul-2003, s.19-20'den naklen Avram Galante, *Türkler ve Yahudiler*, -1995, s.16-21. Yusuf Besalel'in Avram Galante'den aldığı şehir isimleri orjinalleriyle farklılıklar göstermektedir.

²¹⁵ Ergun Hiçyılmaz, Meral Altındal, *Büyük Sığınak, Türk Yahudilerinin 500 Yıllık Serüveninden Sayfalar*, İstanbul-1992, s. 7.

²¹⁶ Naim Güleriyüz, *Türk Yahudileri Tarihi-I*, Gözlem yay. , İstanbul-1993, s.43.

²¹⁷ Güleriyüz, *Türk Yahudileri Tarihi-I*, s.43; Ayrıca bkz. İbni Battuta, Ebu Abdullah Muhammed bin Abdullah el-Levati et-Tanci, *İbni Battuta Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve'l-*

yılları arasındaki seyahatin izlenimlerini yazan Benjamin de Tudela Anadolu'da ki Yahudi topluluklarının varlığının uzun bir geçmişe sahip olduğundan söz eder.²¹⁸

C. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLER

Ortaçağ'da Yahudi halkının çoğunluğu Batı'da İspanya'dan Doğu'da Irak, İran ve Orta Asya'ya kadar İslam egemenlik alanında yaşıyordu, Avrupa'da yerleşmiş Yahudiler ise kültürel açıdan birincilere bağımlı bir azınlık oluşturuyorlardı. Ortaçağ'ın sonlarına doğru Yahudi dünyasının ağırlık noktası Doğu'dan Batı'ya, Asya'dan Avrupa'ya, İslam topraklarından Avrupa'ya doğru kaydı. Sonunda İslam dünyasındaki Yahudiler azınlık ve Hıristiyan dünyasındaki Yahudiler çoğunluk durumuna geldi. 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudi yerleşim merkezleri iki büyük krallıkta toplanmıştı: Polonya-Litvanya krallığı ve Osmanlı Devleti. 1516'da Osmanlı İmparatorluğu Filistin'i de egemenliği altına almıştır.

Önceleri Bizans'ın Anadolu sınırlarında bir uç beyliği olan Osmanlılar, 14. ve 15. yüzyıllar boyunca sürekli büyümüştür. Balkanlar'ın büyük bir bölümünü egemenliği altına alan Osmanlı Devleti, sonunda 1453 yılında Konstantiniye'yi de fethetti. Kısa zamanda Kutsal Topraklar ve Mısır'da ki Memlük egemenliğine son verdi (1516-1517). 16. yüzyılın ortalarında ise, Osmanlılar Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın çoğunluğuna egemen oldular. O dönemde dünyanın geri kalanı, Osmanlıları yenilmez bir güç, bir tehdit olarak görüyordu. Sınır beyliğinden bürokratik ve gelişmiş bir devlet konumuna geçen, yasallığını İslama ve İslam öncesi Ortadoğu hükümdarlık törelerine dayandıran Osmanlı Devleti yönettiği toplulukların dinamik kuvvetlerini asırlar boyunca yönlendirmeyi başarmıştır. İmparatorluk yönetiminde din ve devlet işleri birbirinden ayrılmıyordu. Aynı zamanda Halife olan Padişah şeriat hukukunun uygulanmasından, adaletin buna uygun dağıtılmasından sorumluydu. İmparatorluğun tüm toprakları ve vatandaşları onun tebaasıydı. Seçkinler sacayağında, merkezi bürokrasi, yeniçerilerden oluşan ordu ile din adamları sınıfı vardı. Yalnızca bu üç sınıf vergiden muaftı. Toplumun geri kalanı, vergi mükellefleri ya da reaya, yönetici sınıftan kesin hatlarla ayrılıyordu. Yine de, yönetici sınıfına katılım sınırlı değildi. Bilgileri ve askeri becerileri ile parlayanlar için kapılar açıktı.

Acaibi'l-Esfar, haz. Mümin Çevik, İstanbul-1983, s.208.

²¹⁸ *Tudela'lı Benjamin ile Ratisbon'lu Petachia, Ortaçağ'da (12.yy.) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul- 2001, s.32.

Osmanlı Devleti'nde çok yönlü ilim, teknik ve birden fazla dinî grubu içeren toplum yapısı mükemmel bir şekilde işlemiştir. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler, kendi dinlerinin gerektirdiği ayin ve ibadetleri yerine getirirken diğer yandan da kendilerine özgü kültürlerini geliştirdiler. Osmanlı Devleti, her topluluğun hukukî gelenekleri ve uygulamalarına, özellikle fertlerin toplumda kişisel statülerini belirleyen (meselâ ölüm, evlenme ve veraset gibi) meselelere büyük saygı gösterdi ve her birinin kendi kültür ve anlayışlarının gereklerine göre yaşayabilmeleri konusuna özel bir itina gösterdi. Pek çok yazı çeşidinin devlet içerisinde kullanılması çeşitli dil ve edebiyatların da fevkalade gelişmesini sağladı. Devlet, hakimiyeti altında yaşayan her derece ve kademedeki halka gelişme ve ilerleme imkânlarını tanıdı. Osmanlı Devleti, iyi bir ekonomiye, askeri güce sahip olduğu parlak dönemlerinde, gerçekten hakimiyeti altındaki halklara geniş bir özerklik tanıyan bir toplum yapısı meydana getirdi.

Osmanlı Devleti çoğulcu toplum yapısının klasik bir örneğiydi. Güney Asya'daki benzer toplumsal yapıları tanıyan keskin zekaya sahip gözlemciler buradaki yapıya benzer bir durumu Osmanlı dünyasında da kolayca görerek aynı tanımlamanın geçerli olacağını kolayca belirtebileceklerdir: "... Burayı ziyaret eden bir insanın gözüne çarpan ilk şey karışık insanlardır. Gerçekten kelimenin tam karşılığı ile bu topluluk karışmıştır, bir arada yaşamaktadır, fakat bunlar arasında bir bağ oluşmamıştır. Her bir grup kendi dinini devam ettirip, kendi kültür ve dilini kullanır; kendilerine has fikir ve yöntemlere sahiptir. Bu, farklı özelliklere sahip grupları birarada yaşayan fakat aynı zamanda, siyasî yapı içerisinde birbirinden ayrı olan çoğulcu bir toplumdur. Ekonomik alanda bile, işçiler arasında ırkî farklar göze çarpmaktadır".²¹⁹

²¹⁹ [Suraiya Faroqhi, The Ottoman Empire And the World Around It, NewYork-2004,s.33](#); Esther Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.- 20. Yüzyıllar)*, Çev. Ayşe Atasoy, İstanbul-2001, s.75-76'dan naklen Osmanlı İmparatorluğu'nun genel tarihi için bkz. Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 1+2, Adam Yayınları, İstanbul-1999; Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, E Yayınları, İstanbul-1994.İmparatorluğun ilk dönemleri hakkında : Halil İnalcık, "*The Ottoman Empire : The Classical Age, 1300-1600*", Türkçeden çeviren N. Itkowitz ve C. Imber, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1973 ; Akademik Araştırmalar Dergisi Özel Osmanlı Sayısından naklen Benjamin Braude ve Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (London 1982) (adlı kitaptan sayfa 1-34 arasında bulunan giriş kısmından alınmıştır).Çev. Halil Erdemir, Hatice Erdemir, naklen J. S. Furnivall, *Colonial Policy and Practice*, New York -956, s. 304-305.

Osmanlı Türk toplumunun temelini asker ve köylüler oluştururken, özellikle ticaret gibi diğer faaliyet alanları azınlıktaki Hıristiyanlara ve yabancılara bırakılmıştı. Becerileri ile yararlı olacağı kesin olan ve Osmanlı karşıtı duygular beslemesinden ya da Devlet'in tasarladığının dışına çıkmasından pek de kuşulanılmayan Yahudiler bu alanlara girebilir ve yararlı bir güç oluşturabilirlerdi. İmparatorluğun daha ilk dönemlerinden itibaren, *Sefaradların İber Yarımadası'ndan göçmesinden yıllar önce*, Osmanlı'nın Yahudilere karşı hoşgörü ve himayeye dayalı bu politikası şekillenmiş ve bir gelenek olarak yerleşmişti. 15. ve 16. yüzyıllarda Yahudilerin Osmanlı'nın gözündeki yeri ve önemi zanaat, ticaret ve yöneticilikte gösterecekleri yararlılıklarla doğru orantılıydı. Yahudilere karşı Osmanlıların tutumu, Müslüman ülkelerdeki klasik modele, yani zımmiliğe uyuyordu.²²⁰ Yeni ve muzaffer bir güç olarak güvenli sığınma hakları veren Osmanlı Devleti, İber Yarımadası ve Avrupa'nın diğer bölgelerinden sınır dışına sürülme olaylarından önce de revaçtaydı. Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde, orada eskiden beri yaşayan Yahudilerle karşılaşmışlardır. Anadolu'da Yahudi sayısı çok az olduğundan veya Türklerle Bizanslılar arasındaki savaşlar esnasında kaçmış olmalarından dolayı²²¹ Yahudilerin o dönemde fazla etkileri olmamıştır. Osmanlı padişahları yeni fethettikleri toprakları Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapmaksızın savaş esnasında tamamen boşalmış olan Bursa'ya, Orhan Bey'in çıkardığı davet üzerine, özellikle Şam Yahudileri ve Bizans İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudilerden birçoğu göç ederek yerleşmişlerdir.²²²

Bursa'da Yahudi nüfusu çoğalınca, onların ibadet etmeleri için bir sinagog ihtiyacı hasıl olmuştur. Orhan Bey, bir fermanla, sinagog yapılmasına izin vermiş ve bunun üzerine Bursa'da bir sinagog inşa edilmiştir. Etz Hayim adı verilen

²²⁰ Faroqi, *The Ottoman Empire And the World Around It*, s. 138; Benbassa , Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s.77'den naklen Bu konu hk. yaygın eserler arasında bkz. Antoine Fattal, *"Le Status legal des non-musulmans en pays d'islam , Imprimerie catholique"*, Beyrut-1958; Bat Ye'or, *The Dhimmi: Jews and Christians under Islam* , Fransızcadan çeviren David Maisel , Paul Fenton ve David Littman, Fairleigh Dickinson University Press ,Londra, Toronto, 1985 ; Bernard Lewis , *The Jews of Islam*, Princeton University Press, Princeton-1984; Esther Benbassa, *"Comment etre non-musulman en terre d'islam"*, *L'Histoire (134)*, Haziran-1990,s.86-91.

²²¹ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara-2000, s. 110'dan naklen Moshe Sevilla Sharon, *Türkiye Yahudileri Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul-1992, s.31.

²²² Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 110'dan naklen M. Franco, *Essai sur L'Histoire des Israelites de L'Empire Ottoman depuis les Origines Jusqu'a nos Jours*, Librairie A. Durclacher , Paris-1897, s. 27.

bu sinagog, Türkiye Yahudilerinin en antik, en önemli sinagoğudur ve bugün hala ayaktadır. Bursa Yahudileri, adet ve geleneklerini daha iyi koruyabilmek ve dini hayatlarını rahatça yaşayabilmek için, kendilerine özel bir mahalle tahsis edilmesini istemiş; onların bu istekleri padişah tarafından kabul edilmiştir. Yahudi mahallesi adıyla bir mahalle kurulmuş ve Yahudiler bu mahalleye yerleşmiştir.²²³ Orhan Bey zamanında Bursa ve çevresine hakim olan Osmanlı Devleti'nin sınırları, I. Murat (1362-1389) zamanında genişlemeye devam etmiştir. Özellikle Trakya'da birçok yer fethedilmiştir. Bu fetihler neticesinde ele geçen yerlerde yaşayan Yahudiler de tabii olarak Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiştir. II. Murat zamanında (1421-1451) Sultan "garaba" adında gayrimüslimlerden oluşan birlikler kurdu. Bu birliklere katılan Yahudiler, birçok sefere Osmanlılar'la beraber katıldılar. II. Murat'ın doktoru tıp bilgini İshak Paşa da bir Yahudi idi. II. Murat Yahudiler'e ilk kez değişik giysiler giymelerini emreden padişah'tır. Diğer gayrimüslimler gibi uzun esvaplar giyecekler ve başlıkları sarı olacaktı.²²⁴ II. Murat zamanında, 1394'te, Fransa Kralı II. Charles tarafından kovulan Yahudiler Osmanlı Devleti'ne sığınan ilk göçmenler olmuştur. Bu göçmenleri, Orta Avrupa Yahudileri izlemiştir.²²⁵

II. Mehmet, etnik gruplara hayli lütfekar davranmış ve kentte onlara ev vererek, vergi muafiyeti de tanımıştı. İzmir ve Mora ile Trabzon'dan Rumları, Selanik'ten de Yahudileri getirerek İstanbul'a yerleşmelerini sağlamıştı. Gönüllü yerleştirmeden yeterince sonuç alınmaması üzerine, yerleştirilecek kişilerde belli nitelikler aranmasına gidilmişti. Bu nitelikler daha çok zanaatkarlara ve ticari özelliklere dönüktür. Bu tür çabalar XVI. yüzyılda I. Selim'in Tebriz, Şam ve Kahire, I.Süleyman'ın ise, Balkanlar ile Orta Avrupa fetihlerinde görülmüştü.²²⁶ Konstantiniye'yi fetheden Sultan II. Mehmet (1451-1481), Yunanlıların terk ettiği şehri yeniden nüfuslandırmak ve eskiden Venedikliler ve Cenovalıların elinde olan

²²³ Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World*, Cambridge -2001, s. 174- 175; Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 110'dan naklen M. Franco, *Essai sur L'Histoire des Israélites de L'Empire Ottoman depuis les Origines Jusqu'a nos Jours*, s.28; Sharon, *Türkiye Yahudileri Tarihi*, s.32.

²²⁴ Besalel, *Osmanlı Ve Türk Yahudileri Tarihi*, İstanbul-2003, s.23'den naklen Judaica C. 17, Supplement : " Ottoman Empire".

²²⁵ Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, s.65'den naklen Gilles Veinstein, *L'Empire Ottoman Depuis 1492 Jusqua la Fin du XIX e Siecle, Les Juifs d'Espagne*, Drige par Henry Mehoulan, Paris-1992, s. 363.

²²⁶ Hiçyılmaz, Meral Altındal, *Büyük Sığınak, Türk Yahudilerinin 500 Yıllık Serüveninden Sayfalar*, s. 12'den naklen Lütfü Barkan, *Bir İskan Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*, İ.Ü.İ.F. Mecmuası, 13 Cilt, 1951-1952, İstanbul.

ticareti canlandırmak için Yahudileri kullanmıştır. Gönüllü göçmenlerin azlığı nedeniyle II. Mehmet çareyi sürgün işleminde buldu. Öncelikle ekonomik sebeplerle yapılan, toplulukların transfer edilmesi işlemi, yani sürgün, yerleşim stratejisi için de bir araç oluşturuyordu. 15. ve 16. yüzyıllarda devam eden bu sürgün politikasından ilk etkilenenler, Müslümanlar da dahil olmak üzere, dini ve etnik gruplar ve Yahudi cemaatleri olmuştur.²²⁷

Yahudilerin özellikle Avrupa'da gördükleri zulüm, onların Osmanlı Devleti'ne akışını hızlandırdı. 1376 yılında Macaristan'dan ve 1394 yılında Fransa'dan kovulan Yahudilerin bir kısmı II. Murat döneminde Osmanlı'ya sığındı. 15. yüzyıl başlarında Sicilya'yı terke zorlanan Yahudiler de çareyi Osmanlı'ya sığınmakta buldu. 1420'de kenti işgal eden Venedikliler tarafından satın alınan Yahudiler, selameti Edirne'ye kaçırmakta buldular. Ludwig'in 1470'de Bavyera'dan sınır dışı ettiği Yahudiler de Osmanlı Devleti'ne sığındılar.²²⁸

Göçenlerin çoğunluğu Osmanlı yönetimindeki Balkan topraklarına, Edirne'ye günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan bölgelere yerleşirler. Bu nedenledir ki, 15. yüzyılda, Sofya'da bir sinagog Nürnberg Hahamı Benjamin Meir Halevi'ye bağlanmıştır. Sofya'da ki La Bavyera adlı Yahudi mahallesinde yaşayan ve Osmanlı'nın Balkan topraklarında rastlanan Zalman, Calman, Aciman, Tacer (Deutscher-Taytscer), Eskenazi ve Zvi (Hirsch) soyadları bu bölgede Alman Yahudileri'nin yaşadığını kanıtlar.²²⁹ Slav Yahudileri ve İtalyan Yahudileri de genişlemekte olan İmparatorluk topraklarına yerleşmeyi seçerler. Kentlerdeki sinagogların isimlerinin ve özel adların incelenmesi de bu göç dalgalarına tanıklık eder.²³⁰ Osman Çetin'in verdiği mukâyeseli bilgilerden Yahudi nüfusunun artışının değişik tarihlerdeki kayıtlarda açıkça görüldüğü söylenebilir. 1492'de İspanya'dan Yahudilerin kovulmaları sonucu, II. Bayezid ile Kanunî zamanlarında Osmanlı topraklarına yoğun bir Yahudi göçünün olduğunu biliyoruz. İşte 1487 yılı Tahrir

²²⁷ Benbassa , Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s.82'den naklen konu hakkında oldukça çok kaynak bulunmaktadır. Yahudilere uygulanan sürgün hakkında en kapsamlı inceleme için Joseph Hacker, *The Sürgün System and Jewish Society in the Ottoman Empire during the 15 th-17 th Centuries*, Aron Rodrigue (der.) , *Ottoman and Turkish Jewry :Community and Leadership*, Indiana University Turkish Studies Series, Bloomington, 1992, içinde s. 1-65.

²²⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Ankara-2000, s.65.

²²⁹ Benbassa , Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s.81'den naklen Isaac Moscona, *Sovre algunos momentos istoricos del djudaismo en Bulgaria i en las tierras balcanicas* , basılmamış yazılar, Sofya, 1980 (Yahudi İspanyolcası).

²³⁰ Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s.81.

Defterinde hiç Yahudi nüfus kaydedilmediği halde, 1521 yılında yüz on yedi (117), 1573'de üç yüz sekiz (308) avâruz hânesi kaydedilmiş olması Bursa'da Yahudi nüfusunun artışı açıkça göstermektedir. İşte Bursa'da teşekkül eden Yahudi mahallelerinin 1492'den sonraki göçlerden sonra arttığını söylemek mümkündür. Bursa şeriyeye sicillerinde rastlanan Yahudi cemaatine âit isimler, büyük bir ihtimalle bu göçler sonucu değişik yerlerden gelen ve kendilerini diğer Yahudilerden ayrı gören Yahudilere âittir. 1573 tarihi Tahrir Defterinde Kuruçeşme Yahudilerinden 121 hânenin Bâber (?), 7 hânenin de Gıruz cemaatine mensup oldukları ve bunların en az yirmi yıl önce Balıkesir'den gelmiş oldukları belirtilmiştir.²³¹

Değişik ülkelerden Osmanlılara sığınmak üzere gelen Yahudi göçleri uzun yıllar sürmüştür. Yahudiler zaten Sultanların demografik ve ekonomik politikalarına uyum sağladıklarını göstermişlerdi ve 1492 sonrası göçmenlere ev sahipliği yapmakla devlet karlı çıkacaktı. Bazıları geldikleri liman şehirlerine yerleşirken diğerleri de belli kimi yörelere yönlendiler. İspanya'daki *Reconquista*'nın ilk dönemlerindeki gibi, yeni cemaatler kimi vergilerden muaf tutuldukları da, kelle vergisi (cizye, ya da sonraları kullanılan adı ile haraç) hep geçerli oldu.²³²

II. Mehmet İstanbul önlerine geldiğinde, kent Yahudileri daha çok Galata kesiminde oturmaktaydı. Bizans İmparatorluğu tamamen çöküp İstanbul'un alınması an meselesi haline geldiğinde, durumlarından memnun olmaktan çok uzak olan kent Yahudileri, muhtemelen Osmanlıların zaferini çabuklaştırmayı düşündüler. Anlaşıldığı kadarıyla bu cemaat, surların içindeki kenti muhasara eden Osmanlı kuvvetlerine fiilen yardım etmenin imkansızlığı karşısında, Bizans yönetimiyle işbirliği yapmaktan kaçınma yoluyla, Türklerin savaş çabasını dolaylı olarak desteklediler. Fatih'in Yahudiler lehinde bir tutum takınmış olmasının yegane nedeni, bu cemaatin yerli Rum unsurlara karşı dengeleyici bir rol oynayacağı düşüncesidir. Hatta II. Mehmet, buraya yerleşecek Yahudilere "evler, tarlalar, bağlar..." vaatetmiştir. Bunun üzerine de birçok Yahudi ("binlerce aile ") İstanbul'a geçmiştir.²³³

²³¹ Mehmet Şeker, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi*, İzmir-2000, s.9'dan naklen Osman Çetin, *Sicillere göre Bursa'da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara-1994, s.29.

²³² [Faroqhi, *The Ottoman Empire And the World Around It*, s. 107.](#) Benbassa, Aron Rodrigue, *Türkiye Ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s.84, Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World*, s. 17, 19-21.

²³³ Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s.36'dan naklen Franco, *Revue des Etudes Juives*, Paris-1905.

Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne bir defada toptan göç etmemişlerdir. Osmanlı Devleti, uzun yıllar zulüm ve işkenceye maruz kalan Yahudiler için daima bir sığınma adası olmuştur. Yahudi göçü yılı olarak bilinen 1492 tarihi, sembolik bir tarihtir ve Yahudi göçünün en yoğun olduğu yıldır. 1492'de doruk noktasına ulaşan *Sefarad* göçüne paralel olarak, 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'ne *Eşkenaz* göçü de devam etmiştir.²³⁴ Eşkenaz Yahudilerin göç dalgalarından birisi de 1470'te meydana gelmiştir. 1470'te, Kral Ludwig tarafından Bavyera'dan kovulan Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir.²³⁵ Bavyera Yahudilerinin çoğunluğu Selanik'e yerleşmiş ve orada bir sinagog kurmuştur.²³⁶

Bu göçmenlerden sonra, Avrupa'dan Yahudi sürgününün en önemlisi olan 1492 İspanya sürgününün muhatabı Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Bayezid, 1490 ile 1497 yılları arasında, İtalya, İspanya ve Portekiz'den; 1501'de ise Fransa'dan sürülmüş Yahudileri Osmanlı topraklarına kabul etmişti. İspanya Kralı Ferdinand ve Kraliçe İsabella, kilisenin baskısı sonucunda 31 Mart 1492'de Yahudilere karşı imzalanan sürgün emri yüzünden, İspanya'da yerleşmiş bulunan yaklaşık 600.000 Yahudi, Hıristiyanlığı kabul etmekle gitmek arasında bir tercih yapmak zorunda bırakılmış, bunların yarısı vaftiz olmak zorunda kalmıştır. Gidenlerin 100.000'i Portekiz'e, kimisi Hollanda'ya, İtalya'ya, Kuzey Afrika'ya ve Yeni Dünya'ya göç etmişlerdir. Fakat asıl nüfusu teşkil eden 150.000 kadarı Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı. Portekiz'e gidenlerin 1497'de oradan da sürülmeleri sonucunda, bunların büyük bir kısmı Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdir. Zorla Hıristiyanlaştırılmış olanların Osmanlı topraklarına göçü ise, tedrici olarak uzun seneler sürmüştür. Daha ileri tarihlerde, Brezilya'ya yerleşen İspanyol ve Portekiz kökenli Museviler, Engizisyon tarafından orada da zulme uğradıklarından o zaman ismi New Amsterdam olan New York'a kaçmak zorunda bırakıldılar. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen bu göçmenler evvelce Bizans'ta olan 50.000 kadar *Romaniot*, *Karait* ve *Aşkenaz* kökenli Museviler tarafından karşılandılar.²³⁷

²³⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler* s.65'den naklen Abraham Galante, *Turcs et Juifs (Turcs)*, İstanbul-1932, s. 11.

²³⁵ Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, s.65'den naklen Galante, *Turcs et Juifs (Turcs)*, s. 11.

²³⁶ Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, s.65'den naklen İ. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique*, Librairie Lipschutz, Paris-1936, s.47.

²³⁷ *Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebalarına İlişkin Kısa Tarihçe*, Yayınlayan 500. Yıl Vakfı, İstanbul-1999, s.54, 55.

Dünyanın her yerinden kovulmuş olmalarına rağmen sâdece Osmanlılar tarafından kabul gören Musevîler, dünyanın hiçbir yerinde Osmanlılardan gördükleri himâyeyi görmemişlerdir. Bu himâyeyi anlatan bir Yahudi yazar şu ifâdelerle himâyenin boyutlarına dâir de bir örnek vermiş olmaktadır: “Osmanlılar, memleket dahilinde Yahudileri Hıristiyan unsurlara karşı da himâye etmişlerdir. Eskiden beri Hıristiyanlar Yahudilerin, hamursuz bayramlarında Hıristiyan kanı akıtıldığı kanaatiyle, Yahudiler aleyhine ayaklanırlardı. Osmanlı hükümeti bu iftirânın aslı olmadığını ilân ederek, aynı zamanda Yahudilere karşı ayaklanmalara izin vermeyerek, Yahudileri de himâyesi altına almıştır”.²³⁸

Yahudileri devletine alan ve bu kişilerin yeteneklerinin farkında olan II. Bayezid (1481-1512), bu konuya değinerek şunları söylemiştir: "Böyle bir kralın (İspanya kralı Fernando) akıllı olduğunu kim söyleyebilir? Kendi ülkesini sefaletle sürerken benimkini zenginleştiriyor"²³⁹ II. Bayezid Yahudilerin iyi karşılanmaları için bütün illere haber gönderdi hatta bunlara zarar verenlerin idamla cezalandırılacağı şeklinde bir emir çıkardı. Gibbons; “Yahudiler’in toptan öldürüldüğü ve Engizisyon mahkemelerinin ölüm saçtığı bir devirde Osmanlılar, idareleri altında bulunan çeşitli dinlere bağlı kimseleri, barış ve ahenk içerisinde yaşatıyorlardı. Onların müsamahakarlığı; ister siyaset, ister halis insaniyet duygusu, isterse lakaydi neticesi meydana gelmiş olsun, şu vak’aya itiraz edilemez ki, Osmanlılar, yeni zaman tarihinde milliyetlerini tesis ederken, dini hürriyet umdesini temel taşı olmak üzere vaaz etmiş ilk millettir. Ardı arkası kesilmeyen Yahudi ta’zibatı ve Engizisyona resmen yardım mesuliyeti lekesini taşıyan asırlar esnasında Hıristiyan ve Müslümanlar, Osmanlıların idaresi altında ahenk ve barış içinde yaşıyorlardı” demektedir.²⁴⁰

Sonuç olarak aynı dönemde Avrupa'da azınlık statüsünde bulunup, din değiştirmeleri için zorlanan ve sürgüne uğrayan Yahudiler için Osmanlı Devleti sakin ve huzurlu bir liman olmuştur.

²³⁸ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul-1928, s.19.

²³⁹ Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World*, Cambridge-2001, s. 143; Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul-1992, s.41'den naklen İmmanuel Aboab, *Nomologia o Discursos Legales*.

²⁴⁰ Said Öztürk, *Osmanlı Hoşgörüsü*, www.osmanli.org.tr adlı adresten 12.06.2007'de alınmıştır.

III. BÖLÜM

ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA YAHUDİLERİN SOSYO- EKONOMİK DURUMLARI

Yahudiler, Karanlık Çağlarda neredeyse münhasıran kent sakini olmuştur. Avrupa'daki yerleşim bölgelerinin kentleri çok eskidir. Maccabee'lerin Birinci Kitabı, Akdeniz boyunca dağılmış Yahudi kolonilerinin listesini vermektedir. Tarihçi Cecil Roth'un ifade ettiği gibi, kültür açısından Yahudilere "İlk Avrupalılar" denilebilir. Roma İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde, kuzeyde Lyon, Bonn ve Köln'de ve Batı'da Cadiz'de ve Toledo'da seçkin Yahudi toplulukları yaşamaktadır. Karanlık Çağlarda bu Yahudiler kuzeye ve Batı'ya doğru ilerleyerek Baltık ülkelerine, Polonya'ya ve Aşağı Ukranya'ya yerleşmişlerdir. Yahudiler geniş bir alana dağılmış olmalarına rağmen sayısal olarak kalabalık değillerdir. Roma İmparatorluğu'nun %10'luk payı dahil, İsa'nın zamanında sekiz milyon kadardılar; onuncu yüzyılda ise sayıları bir-bir buçuk milyona düşmüştür. Bu dönemde, eski Roma Bölgelerinin tümünde yaşayan halkın sayısı azalmıştır, ancak nüfusun bütününe oranla Yahudilerin kayıpları çok daha fazladır. Örneğin, Tiberius'un zamanında, İtalya'da bulunan kırk Yahudi yerleşim bölgesine ilaveten, bir milyonluk toplam nüfusa karşın Yahudilerin sayısı 50.000-60.000 civarındadır. İmparatorluğun sonlarına doğru, İtalyan Yahudilerin sayısı azalmış, hatta 1538'de toplam nüfus (Genel nüfusun %0.2'si) 25.000'e düşmüştür. Bu düşüşlerdeki genel demografik ve ekonomik faktörlerin payı fazla değildir. Bütün bölgelerde ve bütün dönemlerde Yahudiler her zaman asimilasyona ve çevrelerindeki toplumla birleşmeye mecbur tutulmuşlardır.

Bununla beraber özellikle Karanlık Çağda, Yahudilerin sosyal önemi, kısıtlı sayılarından dolayı sanıldığından çok üstündedir. Yahudiler nerede ayakta kalmış veya kurulmakta olan kent varsa, er ya da geç oraya yerleşmektedir. M. İkinci yüzyılda Filistin'de ki Yahudi halkının neredeyse tamamen yok edilmesi kalanları marjinal kent sakini olarak yaşamaya teşvik etmiştir. Yedinci yüzyıldaki Arap fethinden sonra Babil'deki kalabalık Yahudi toplumlarına uygulanan ağır vergiler,

kademeli olarak dağılmalarına yol açmış ve şehirlere yerleşen Yahudiler, esnaflık, ticaret ve alım-satım ile uğraşmaya başlamışlardır.²⁴¹ Çoğunluğu tahsilli insanlardan oluşan bu toplum, ceza kanunlarının veya fiziksel şiddet tehlikesinin engellemediği her yere yerleşmeyi başarmaktadır.

Karanlık Çağlarda, Yahudiler Avrupa'nın kent yaşamında ciddi olarak önemli bir rol oynamışlardır. "*Responsa*" (yazılı cevaplar) edebiyatı bu konuda hayli aydınlatıcıdır. Birçok ahvalde, antik Roma kentleri ile Ortaçağ'ın başında ortaya çıkan şehir komünlerinin arasındaki tek gerçek bağ Yahudiler'dir (komün sözcüğünün İbranice ' *kahal*' kelimesinin tercümesi olduğu iddia edildi). Yahudiler gittikleri yerlere tabii bazı temel yeteneklerini de taşımaktaydılar: kambiyo kurlarının hesaplanması, iş mektuplarının yazılması ve en önemlisi, bu mektupların dört bir yana dağılmış, dini ve ailevi ağlarının üyelerine teslim edilmesinin sağlanması gibi; pratik olmayan birtakım yasağı içermesine rağmen, dinlerinin ekonomik yaşamlarına çok yardımcı olmuştur.²⁴²

Hem İslam topraklarından hem Avrupa'da bazı Yahudiler, tarımla uğraştıkları kırsal alanlarda yaşıyorlardı. Ne var ki, büyük çoğunluk kentlerdeydi. Hıristiyanlıktaki kentli olarak Yahudi ile İslamdaki kentli olarak Yahudinin karşılaştırılması, Yahudi-Müslüman ilişkilerinin, neden Hıristiyan-Yahudi ilişkilerinde olduğundan daha az nefrete ve zulme yol açtığı konusunda aydınlatıcı olur.

Bilim insanları, barbar istilalarının Roma İmparatorluğu'nun kent yaşamını yok ettiğine artık inanmamaktadırlar. İmparatorluğun dağılmasıyla birlikte bir gerilemenin gerçekten de başlamış olmasına karşın, kentler zayıflamış biçimde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Roma kentçiliğinin mirası, ortaçağdaki kentsel büyümenin temel bir ögesidir. Bir bütün olarak yaşam, esas itibarıyla kırsal ve tarımsaldır. Erken Ortaçağda "eski Roma merkezleri, esas itibarıyla kırsallaşan bir dünyanın ortasındaki adalara dönüştüler". "Bir yerleşim merkezi olarak kent, Rhine, Meuse ve Moselle vadilerinin önemli alanlarına kabile göçleri çağında hayatta kalmış olmasına karşın "uygarlığa özgül katkısıyla ayrık kent yaşam tarzı, varlığını

²⁴¹ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, Çev. Filiz Orman, İstanbul-2000, s. 215; Ayrıca bkz. Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara-1994, c.2, s.185.

²⁴² Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 216.

sürdürmemiştir". Marovenj ve Karolenj dönemlerinde iki yüzyıl süreyle ortalıkta görünen ticaret merkezleri (*wiks* denilen) "özünde Karolenj dünyaya ait olmaktan çok, onun içindeki yabancı oyukları oluşturmuşlardır".²⁴³

5.yüzyılda Batı Avrupa topraklarında kurulan Barbar Krallıkları Akdeniz karakterini hala korumaktadır.²⁴⁴ Eski dünyanın bütün uygarlıkları, karalarla kuşatılmış bu büyük denizin çevresinde doğmuştur. Bu eski uygarlıklar onun aracılığıyla iletişimde bulunmuşlar, fikir ve ticaretlerini onun aracılığıyla geniş alanlara yaymışlardır ki bu durum, Akdeniz'i, Britanya'dan Fırat'a tüm eyaletlerin etkinliklerini biraraya getiren Roma İmparatorluğu'nun gerçek anlamda merkezi haline getirmiştir.²⁴⁵

Ancak büyük deniz, Germen istilalarından sonra bu büyük rolünü sürdürmüştür. Özellikle Vizigotlar döneminde, bu bölgedeki ticaret Yahudilerin elindedir. İtalya, Afrika, İspanya ve Galya'da yerleşen barbarlar için, Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerin aracısı olmaya devam etmiş ve böylelikle sürdürülen ilişkilerin, kısaca eski dünyanın devamı olan ekonomik hayatın desteklenmesini olanaklı kılmıştır. İslamiyetin 7. yüzyıl içinde yükselişi ve büyük Avrupa gölünün doğu, güney ve batı kıyılarının fethiyle durum, tarihin bundan sonraki tüm akışını etkileyecek olan sonuçlarıyla değişmiştir.²⁴⁶

²⁴³ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı* , çev. Hanife– Uğur Güven , İzmir – 1999, s.56-57; Mark R. Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler* , çev. Ahmet Fethi, İstanbul-1997, s.167-168'den naklen Edith Ennen, *The Medieval Town*, çv.Natalie Fryde, Amsterdam-1979, s.33,45.

²⁴⁴ Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu , İletişim Yayınları, İstanbul-2005, s.9'dan naklen Bu gerçek, günümüzde, beşinci yüzyıldaki istilaların Avrupa uygarlığını yıktığını ve dönüştürdüğünü ileri süren tarihçilerce bile genellikle kabul edilmektedir. Bkz. F. Lot, *Histoire du Moyen Age* , (Histoire Generale , Ed. G. Glotz), s.347. A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der Europaeischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen* , 2. baskı (Viyana 1923-4, 2. cilt) adlı yapıtı, İmparatorlukta Almanların yerleştirilmesinden önce ve sonraki dönemlerde iktisat tarihi açısından bir kopmanın olmadığını göstermesi açısından değerlidir.

²⁴⁵ Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, s.9; Thomas F. Glick, *Islamic And Christian Spain In The Early Middle Ages*, Princeton University Press, 1979, -syf.31'den naklen Leopoldo Torres Balbás, *Instituciones y vida social e intelectual*, by Lévi-Provençal -- an updated Henri Terrasse, ed., 2 vols. (Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores, n.d.), Henri Terrasse, *Islam d'Espagne: Une rencontre de l'Orient et de l'Occident* (Paris, 1958) I: 27 n. 38, 32-34. version of L'Espagne musulmane au Xème siècle (Paris, 1932) - and "Arte califal" .

²⁴⁶Glick, *Islamic and Christian Spain in the early Middle Ages* , s.32, Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul-2005, s.10'dan naklen Henri Pirenne, *Mohamet et Charlemagne, ve Un contraste economique: Merovingiens et Carolingiens* *Revue belge de philologie et d'histoire*. Aynı yazar, *Les Villes du Moyen Age*, s. 7 ve dev. (Brüksel 1927). Bu görüş burada yanıtlanması mümkün olmayan itirazlara yol açmıştır. Bu konudaki bir değerlendirme H. Laurent'in, *Les Travaux de Henri Pirenne sur la fin du monde antique et les debuts du Moyen Age* adıyla Byzantion, c. VII, s. 495 ve devamında görülebilir.

Bundan böyle Akdeniz, o zamana kadar Doğu ve Batı arasında yüzyıllar boyu sürdürdüğü bağlantı olma işlevini yitirmiş, bir engel olmuştur. Her ne kadar Bizans İmparatorluğu, donanması sayesinde, İslam saldırılarını Ege Denizi, Adriyatik ve İtalya'nın güney sınırlarından püskürtmeyi başarmışsa da, Tiran Denizi bütünüyle Sarazen'lerin egemenliği altına girmiştir.²⁴⁷ Balear Adaları, Korsika, Sardinya ve Sicilya, bu denizi, güneyden ve batıdan kuşatan Araplara, bölgedeki egemenliklerini tamamlayan deniz üsleri sağlamıştır. 8. Yüzyılın başından itibaren bu büyük deniz içindeki Akdeniz ticareti mahvolmuş ve tüm ekonomik hareket şimdi Bağdat'a yönelmiştir. Kısacası Hilal ve Haç Dünyası yani iki yabancı ve düşman dünya karşı karşıya gelmiştir. Karolenjler, Arapların Pireneler'in kuzeyine yayılmasını önlemişler ama denizi yeniden ele geçirememişlerdir. Şarlıman İmparatorluğu, Roma ve Marovenj Galya'sının tam tersine, esasen bir kara imparatorluğudur. Ve bu temele ilişkin olgudan, zorunlu olarak, erken Ortaçağlara özgü yeni bir ekonomik düzen doğmuştur.²⁴⁸

11. yüzyıldan önce bu yörelerle İspanya ve Afrika'daki Arap limanları arasında herhangi bir iletişimin olduğunu gösteren en küçük bir iz bile yoktur. Akdeniz büyük bir ticaret yolu olmuş olmasına karşın, ticari faaliyet de varlığını sürdürememiştir. Ticaretin canlı olduğu sürece, İtalya, İspanya, Afrika ve Galya limanlarıyla bunların hinterlandında ticareti, denizciliğin sürdürdüğünü göstermek kolaydır. Elimizdeki, maalesef pek nadir olan belgeler, Arap istilasına kadar, tüm bu ülkelerde bir profesyonel tüccar sınıfının, varlığı inkar edilemez ama önemi belki söz götürür bir ihracat ve ithalat ticaretini sürdürdüklerini kuşkuyla yer vermeyecek şekilde göstermektedir. Böylelikle Roma Kentleri, deniz kıyısından kuzeye doğru, en azından Ren Vadisi'ne kadar uzanan bir trafiğin toplanma noktaları ve iş merkezleri olarak kalmışlardır.²⁴⁹

Yedinci yüzyılda Müslümanlığın yayılmasıyla Akdeniz limanlarının kapanması, zorunlu olarak, bu faaliyetin çok hızlı bir biçimde gerilemesine yol

²⁴⁷ Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, s.10; Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 59 ve S. D. Goitein, *A Mediterranean Society*, London-1999, s. 211; Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, çev.Bilgi Altınok, İstanbul-1998, s.158.

²⁴⁸ Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, s.11'den naklen Henri Pirenne, *Mohamet et Charlemagne, ve Un contraste economique: Merovingiens et Carolingiens Revue belge de philologie et d'histoire*. Aynı yazar, *Les Villes du Moyen Age*, s. 7 ve dev. (Brüksel 1927).

²⁴⁹ Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, s.12.

açmıştır.²⁵⁰ Sekizinci yüzyıl boyunca ticaretin durması, tacirlerin ortadan kalkışını doğurmuş ve onlarca ayakta tutulan kent hayatı da aynı zamanda yok olmuştur. Roma kentleri, piskoposlukların yönetsel merkezleri oldukları ve bu nedenle piskoposların yaşadığı kalabalık ruhban heyetlerinin toplandığı yerler olmaları nedeniyle varlıklarını sürdürmüşler ama hem ekonomik önlemlerini hem de beledi yönetimlerini yitirmişlerdir. Genel bir fakirleşme ortadadır.²⁵¹ Sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupa, tamamen tarımsal bir duruma geri dönmüştür. Toprak tek yaşama kaynağı ve zenginliğin tek koşulu olmuştur.²⁵² Aslında Batı Avrupa'da dokuzuncu yüzyıl boyunca feodalizmin ortaya çıkışı, toplumun tamamıyla kırsal bir medeniyete geri dönüşünün siyasal plandaki yansımasından başka bir şey değildir.²⁵³ Özel ve profesyonel anlamda, ticari faaliyet olarak nitelenebilecek bir şey yoktur. Tacir, koşulların emrettiği biçimde ve geçici olarak varlığını korumaktadır. Alım ve satım, hiç kimsenin normal işi değildir; bunlar ihtiyaçlar zorladığında insanların başvurduğu çarelerdir. İlk bakışta, çok sayıda pazarın varlığı, çağın ticari açıdan felçli durumuyla çelişiyor gibi görünebilir. Çünkü 9. yüzyılın başından itibaren bunların sayıları hızla artmış ve sürekli olarak yenileri ortaya çıkmıştır. Ancak bunların sayısı önemsiz oluşlarının delilidir. Dolayısıyla profesyonel taciri bulmaya boşuna uğraşırız. Böyle birisi yoktur ya da daha doğrusu, Karolenj döneminin başından beri düzenli bir ticareti sürdüren Yahudilerden başka kimse yoktur. O kadar ki, Judaeus (Yahudi) ve *mercator* (tüccar) kelimeleri neredeyse eş anlamlıdır. Bunların bir kısmı güneye yerleşmiştir; ancak çoğunluk, Akdeniz'in Müslüman ülkelerinden gelmiş ve İspanya üzerinden Batı ve Kuzey Avrupa'ya dağılmışlardır. Bunlar Doğu ülkeleriyle yüzeysel bir ilişkiyi hala sürdüren sürekli seyahat eden Radanite'lerdir.²⁵⁴

Ancak onuncu yüzyılda ticaret yeniden canlanmaya başlayınca ve onbirinci yüzyılda ticari devrim üstünlük sağlayınca, ticari kent merkezleri yeniden

²⁵⁰ Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, s.13'den naklen yalnızca bu noktada E. Sabbe'nin Revue belg. De philol. Et d'hist. 1934-35'teki iki makalesine bakınız.

²⁵¹ Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, s.13.

²⁵² Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, s.15.

²⁵³ Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, s.16; Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 59.

²⁵⁴ Norman J. Pounds, *An Economic History of Medieval Europa*, London and New York-1994, s.72; Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, s.18-20'den naklen Yahudiler konusunda Barbier de Maynard tarafından çevrilen (*Journal Asiatique*, 1865), İbn Hurrudabih'in (850 yıllarında) *Livres des routes et des pays* adlı eserine bakınız.

türemiştir. Bu yerleşim yerlerinde oturan Hıristiyanların çoğunluğu, meslekleri bakımından temel olan özgürlüğe epeyce alışık tüccarlardır. Bir ananeler kümesiyle de "Tüccar Hukuku" donanmışlardır. Bu nedenle, pek çok yerde tüccarlar, monarktan ya da feodal senyörden, toplumun diğer kesimlerine tanınan özgürlükleri aşan kentsel özgürlükler talep etmişlerdir. Daha sonra, örgütlü burgher'ler (kentliler) öz-yönetim beratlar biçiminde resmileştirilmesini talep etmişlerdir. Birçok merkezi otorite kentlerin bağımsız "korporasyon"lara, kendi yasaları ve ananeleriyle ve efendinin mahkemesinden ayrı bir yargı sistemiyle hukuksal bütünlüklere evrilmelerine karşı çıkmıştır.²⁵⁵

Avrupa'nın yeni ortaya çıkan ve kuşku duyulan kentlerinde yerleşik Yahudilerin varlığı, Yahudi karşıtı duygunun dinsel ve ekonomik arka planına eklenmiştir. Dahası, bizzat kentsel yerleşimin içinde Yahudiler bir anomaliydiler. Diğer kentliler kentin lordundan bağımsız olmaya çalışırken ve bundan onur duyarken, Yahudiler kendi lordlarından beratlar almaya ve bazı yerlerde beledi yargı hakkından dışlanmaya devam etmişlerdir.²⁵⁶ Krala, bir barona, bir düke ya da başka bir otoriteye doğrudan bağımlılık, yabancı olarak Yahudi imgesini pekiştirmiştir. Dahası aldıkları beratlar öz-yönetim ödünlerini içermektedir ve bu durum, kentli Hıristiyan burjuvazi ile bunların ortasındaki yarı-özerk Yahudiler arasındaki farklılıkları arttırmıştır. Bazı kentlerdeki Yahudiler, Hıristiyan kentlilerin haklarına kabaca eşdeğer haklar elde etmişlerdir. Ancak, Yahudiler teknik "vatandaşlığa" sahipmiş gibi göründükleri yerlerde bile, beledi görevlerden dışlanmışlar ve özel vergilere tabi tutulmuşlardır.

Ayrıca başka bir anomali de, Yahudilerin normal toplumsal düzenden dışlanmasına katkıda bulunmuştur. Genel olarak Avrupa kentlerindeki Yahudiler, çoğunlukla "Jewry", "Wüden-gasse" ya da "rue des Juifs" denilen bir sokak ya da kesimde Hıristiyanlardan ayrı yaşamaktaydılar. Özellikle onüçüncü yüzyıldan sonra Hıristiyanlarla Yahudilerin ilişki kurmasını engellemek isteyen kilise Yahudilerin yaşamasına izin verilen yerleri saptayan yasalar çıkarınca, ikametgah inzivası

²⁵⁵ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.168'den naklen Kathryn L. Reyerson, bu bölgedeki kent tarihinin bugüne kadarki kısa bir özetini verir: *Urbanism, Western European*, DMA,12:311-320.

²⁵⁶ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.169'den naklen Salo W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, 2. basım, New York ve Philadelphia 1952-1983, 11:206.

Hıristiyan-Yahudi ilişkilerini etkilemeye başlamıştır.²⁵⁷ Özellikle Yahudilerle ilgili popüler korku ve nefretin yoğunlaştığı ve popüler antisemitik düşüncelerin arttığı Ortaçağda, Yahudi mahalleri antisemitik Hıristiyan kalabalıkların hedefi haline gelmiştir. Ortaçağda Yahudilerin Hıristiyan kentlilerden yabancılaşmasının bir işareti olarak, bazı kentler kendi derebeylerinden Yahudileri hoş görmeme ayrıcalığı almaya çalışmışlardır. Kısaca, Hıristiyan kentlilere Yahudilere dışlama ya da sürme izni verilmiştir.

Buna karşın, Güney Avrupa ile, özellikle Midi'deki (Languedoc ve Provence) Yahudiler, kuzeydeki kent ortamında olduğundan daha iyi muamele görmüşlerdir. Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz eyaletlerinde kentsel toplum hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamıştır. Kuzey Avrupa'daki benzerlerinden farklı olarak Güney Avrupa soyluluğu, kent yaşamından kopmamadır.²⁵⁸ Kentsel yaşamın sürekliliği, kent ile kırsal arasında katı toplumsal sınırların olmayışı ve kent ananelerinde duyarlı bir aristokrasi, güneyde Yahudilere yönelik daha büyük bir açıklıkla bağıntılı görünmektedir. Burada, kentçilik toplumsal düzene daha uygundur. Kentin geleneksel toplumsal yaşam kalıbında ve örgütlenmesinde bir kesintiye temsil ettiği kuzeyde Yahudi kentli ideal örneği daha fazla tehdit edici görünmüş olabilir.

Akdeniz Roma İmparatorluğu'ndaki kent toplumu, kuzeyin başına gelen süreklilikte radikal bir kesintiye maruz kalmadığı için, erken Roma İmparatorluk döneminden beri güneye kök salmış olan Yahudiler kent ortamının daha organik bir parçasını oluşturmuşlardır. Toulouse'daki evlerin bitişikliğiyle ilgili kanıtlar, Yahudilerin yoğun olarak bir tek bölgede yaşadıklarını, fakat Hıristiyanların dışlanmadığını gösterir; bu durum bölgedeki diğer kentlerin de tipik özelliğidir.²⁵⁹ Noel Coulet'in göstermiş olduğu gibi, Provence kentlerindeki Yahudiler, Hıristiyanlara uygun görülen özgürlükleri, onurları, ayrıcalıkları ve ananeleri de

²⁵⁷ Leon Ardzrooni, *Commerce and Industry in Spain During Ancient and Medieval Times*, www.isfsp.org'dan 8.06.2005 tarihinde alınmıştır. Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.170'den naklen Dahan, *Les intellectuel chretiens*, s.176-178; Shlomo Simonsohn, *The apostolic See and the Jews: History*, Toronto-1991, s.139-141.

²⁵⁸ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.171'den naklen Susan Reynolds, *An Introduction to the History of English Medieval Towns*, Oxford-1977, Introduction, 87.

²⁵⁹ Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 235; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.172'den naklen Y. Dossat, *Les Juifs a Toulouse: un demisiecle d'histoire communautaire, Juifs at judaisme de Languedoc xiii siecle*, ed. Marie-Humbert Vicaire ve Bernhard Blumenkranz, Toulouse-1977, s.127-128.

kapsayan sahici vatandaşlığa sahiptir.²⁶⁰ Aynı yerleşim yerlerine karşın, Ortaçağ Yahudileri ile Yahudi olmayanları, hem Hıristiyan dünyasında hem İslam dünyasında sosyal ilişkilere girmişlerdir. Erken Ortaçağda Yahudiler ile Hıristiyanlar Avrupa'da oldukça özgür bir şekilde birbirlerine karışmaktaydılar. Ortaçağ Hıristiyan Avrupa'sında Müslümanlar ve Yahudiler baskın nüfusla ortak bir dili paylaşıp ticaret, vergi idaresi, diplomasi, tıbbi hizmette ev sahibi ülkesiyle daha dinamik bir etkileşim içindedirler. Daha onbirinci yüzyılda kilise konseyleri, Yahudilerle yeme içmeyi, ya da onlarla aynı evde kalmayı şiddetle eleştirmektedir.²⁶¹ Kral Dindar Louis'in hükümdarlığı döneminde yazılan mektuplarda Lyons'lu Piskopoz Agobard, Yahudi-Hıristiyan arkadaşlığındaki aşırılıklardan yakınır.

Yahudilerle sosyalleşmeye duyulan Hıristiyan nefret, onüçüncü yüzyıl Castile Kralı X. Alfonso'nun yedi bölümlük yasa *Siete Partidas*'ın Yahudiler üzerine bölümünde belirgindir. Yasa hemen yürürlüğe konulmamış ve ondördüncü yüzyıl ortalarına kadar bütünüyle uygulanmamıştır. Büyük ölçüde Roma ve düstur hukukuna dayanan Yahudiler üzerine oniki kural, "Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki dalgalı ilişkiyi yansıtır".²⁶² Kuzey Avrupa krallıklarında Ortaçağ yasalarının yokluğu karşısında, Ortaçağın zirvesinde eğitilmiş bir Hıristiyan monark tarafından tasarlandığı şekliyle sağlamlaştırılmış Yahudiler hukukunu en iyi görüntüsünü *Siete Partidas* sunar.²⁶³ Yahudi evlerinde oturmaktan kaynaklanan sosyallik sorunu konusunda *Siete Partidas*, erken kilise konseylerini andırır: "Hiçbir Yahudi'nin evinde Hıristiyan hizmetçi buldurmaya kalkışmamasını emrediyoruz. Dahası, erkek ya da kadın herhangi bir Hıristiyan'ın, ister kadın olsun ister erkek bir Yahudiyi birlikte yemek yemeye ve içki içmeye davet etmesini, ya da Yahudi'nin davetini kabul etmesini ve Yahudilerin yaptığı şaraptan içmesini yasaklıyoruz. Ayrıca hiçbir Yahudi'nin Hıristiyanlarla birlikte banyo yapmaya kalkışmamasını

²⁶⁰ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.172'den naklen Noel Coulet, *Les Juifs en Provence au bas moyen-age: Les limites d'une marginalite*, basım yeri ve yılı bilinmiyor, s.203-206.

²⁶¹ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.177'den naklen 888'deki Metz Konseyi, Karolenj Döneminden kalma bir örnektir; bkz. Aronius, *Regesten*, 51-52 (no.119); Robert Burns, *Jews in the Notarial Culture: Latin Wills in Mediterranean Spain, 1250-1350*, Berkeley: University of California Press, c1996, s. 6.

²⁶² Alan Harding, *Medieval Law and the Foundations of the State*, New York-2001, s.223; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.178- 179'dan naklen Dwayne E. Carpenter, *Alfonso X and the Jews: An Edition of and Commentary on Siete Partidas 7. 24 "De los Judios"* (Berkeley ve Los Angeles, 1986), 104.

²⁶³ Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 75; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.179'dan naklen Kenneth Pennington'ın makalesi : *Law Codes : 1000-1500*, DMA, 7: 430.

emrediyoruz".²⁶⁴ Bu sınırsız yasaklama, resmi Hıristiyanlığın Yahudilerin Hıristiyanları kendi dinlerine ayartabileceği, ya da Hıristiyanlarla cinsel ilişkiye girebileceğine dair kaygısını yansıtmaktadır. Siete Partidas, kazayla cinsel ilişkiye karşı bir güvence olarak Yahudilerin ayırt edici işaretler takmaları koşulunu tekrarlar.²⁶⁵ Kilise ve devlet Yahudilerin Hıristiyanların arasında "sonsuz kadar esaret içinde ve efendimiz Hazreti İsa'yı çarmıha gerenlerin torunları olduklarını insanoğluna hatırlatanlar olarak yaşamaları"na izin verir.²⁶⁶

İlk kez Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Yahudiler için bir beratında görünen Latince "*servi camerae nostrae*" (kraliyet sarayımızın serfleri) ya da "*servi camerae regis*" (kraliyet sarayının serfleri) ifadelerle bağlantılı hukuksal kavram hakkında çok şey yazılmıştır. Servi sözcüğü, "özgürlükten yoksunluğu" ima etmektedir. Yahudilerin barbar krallıklarda özgür olmayan yabancılar olduklarına inanan bilginlere göre, onüçüncü yüzyıldan sonra Yahudilerini tarif etmek için servi sözcüğünün kullanılması, semantik bir değişiklikten başka bir şey değildir. Bilginler, örneğin servi sözcüğünün feodal bir lorda topyekün ve küçültücü köleliğin işareti olarak alınmaması gerektiğini ileri sürerler. Ortaçağda birçok kişi, daha yüksek bir otoriteye tabi ve bağımlı olmaları anlamında "özgür değil"dir.²⁶⁷

Dahası Yahudiler feodal sistemden dışlandıkları için, Yahudilere uygulandığı şekliyle servi statüsünün, serfliğe özgü olmayan özellikleri bulunduğunu sanmak doğaldır. R. W. Southern'e göre serf iki önemli şeyden yoksundur: Özgürlük ve yasanın koruyuculuğu. "Ne kadar çok özgürlüğe yaklaşırsa, yasa o kadar çok eylem alanını kapsardı, o kadar az iradeye tabi olurdu. Toplumun en alt tabakasında, kendi efendisinin keyfiliği karşısında yasaya hemen hemen hiç başvuramayan serf vardı".²⁶⁸ Ayrıca, Yahudiler üzerindeki laik otoritelerin iyelik hakları ilkesi, Yahudileri son sınırına kadar vergilendirme hakkını da kapsamaktaydı. Savunmasız

²⁶⁴ S. P. Scott, *The Visigothic Code (Forum Judicum)*, Boston Book Company – 1910, Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s. 179'dan naklen Dwayne E. Carpenter, *Alfonso X and the Jews: An Edition of and Commentary on Siete Partidas 7. 24 De los Judios* (Berkeley ve Los Angeles, 1986), s.34.

²⁶⁵ Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 113; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s. 179'dan naklen Dwayne E. Carpenter, *Alfonso X and the Jews: An Edition of and Commentary on Siete Partidas 7. 24 De los Judios*, s.36.

²⁶⁶ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s. 179'dan naklen Dwayne E. Carpenter, *Alfonso X and the Jews: An Edition of and Commentary on Siete Partidas 7. 24 De los Judios*, s.28.

²⁶⁷ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.78-79 naklen March Bloch, *Feudal Society*, çv. L. A. Manyon (Chicago-1961), 1:s.56; Goff, *Medieval Civilization 400-1500*, s.288-289.

²⁶⁸ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.79-80'den naklen aynı eser, 108.

olmalarından ötürü, Yahudiler, kraliyet ya da baronların vergi memurları için önemli bir kaynaktılar. Yerden yere farklılık göstermekle birlikte Yahudilerin vergi yükümlülükleri, ailelere ya da cemaatlere koyulan yıllık vergileri, borç ve rüsumlarla bağlantılı ödemeleri ve bir lordun çeşitli mali gereksinimlerini karşılamak üzere "önceden saptanmamış" keyfi vergileri ve zor alımları kapsamaktadır.²⁶⁹

Korumaya gereksinim duydukları için Yahudilerin istenileni ödemekten başka çareleri yoktur. Langmuir'e göre, "14. yüzyılla birlikte din adamlarının, kralların ve baronların kendi çıkarları doğrultusunda Yahudilerden yararlanma çabalarının bir sonucu olarak, Yahudilere, onları Avrupa toplumundaki herkesten ayıran aşağı bir hukuksal statü verildi ve onları, genelde serflere layık görülen korumadan bile yoksun bıraktı".²⁷⁰Geç Ortaçağda Yahudilerin sırtına yüklenen bir çok keyfi, ağır vergi ve çok daha baskıcı olmak üzere kovulmaları (İngiltere'den 1290'da, Fransa'da 1306'da, 1322 ve 1394'te; İspanya'dan 1492'de ve düzinelerce Alman prensliğinden ve kentinden geç Ortaçağ boyunca) Yahudiler için "serfleşme"nin Hıristiyan serflerin yaşadığından çok daha acı bir sonucunu, yani yüzyıllardır yaşadıkları topraklardan fiilen kovulmalarını meydana getirmiştir.

Aslında Ortaçağ Yahudiliği esasen, ekonomik felaketler, veba, keyfi hakimiyet ve herşeyin ötesinde iki büyük din karşısındaki çeşitli facialara karşı Yahudi toplumunu birlik içinde tutmak için düzenlenmiş bir sistem olarak algılanabilir. Hıristiyan olsun, İslam olsun kural olarak devlet başlıca düşman değildir. Bazen gerçekten en iyi dost ta olabilmektedir. Yahudiler hem dini nedenlerle hem de kendi menfaatlerini göz ettiklerinde, kanuni otoriteye karşı son derece sadıktılar: Korunmak üzere hükmedene bağlı küçük bir azınlıktılar.²⁷¹ Ortaçağ Hıristiyan dünyasında Yahudilerin konumunu belirlemede ve onların Yahudi olmayan çoğunlukla ilişkilerini biçimlendirmede ekonomik etkenlerin öne çıktığı

²⁶⁹ Klein, *A Study In Spanish Economic History 1273 -1836*, s. 208; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.83'den naklen Kraliyet Fransa'sında kralın Yahudiler'den elde ettiği "gelirler" için bkz. William C. Jordan, *The French Monarchy and the Jews: From Philip Augustus to the Last Capetians* (Philadelphia-1989), indeks. Feodal Champagne bölgesindeki (onüçüncü yüzyıl sonuna kadar kraliyet Fransa'sına katılmadı.) Yahudilerin vergi rejimi için bkz. Emily Taitz, *The Jews of Champagne from the First Settlement until the Expulsion of 1306*, (Doktora tezi, Jewish Theological Seminary of America,-1992), s.149, 201-210, 227.

²⁷⁰ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.83'den naklen Gavin I. Langmuir, *History, Religion and Antisemitism*, Berkeley ve Los Angeles -1990, s.295.

²⁷¹ William Rempleton Waugh, *A History of Europa From 1378 to 1494*, London -1932, s. 383; Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 250; Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 254.

yadsınamaz; zira başka şekilde Yahudileri Yahudi olmayanlardan ayıran sınırları ekonomik alan birleştirmektedir.

Erken Hıristiyanlık, servet birikimini özellikle ticaretten kazanılan karla yapılan servet birikimini onaylamıyordu. Bu yeni bir durum değildir; pagan Grek toplumunda kökleri vardır. John W. Baldwin'ın açıkladığı gibi, Plato "ticari işlemlerden kar edinmeye yönelik karakteristik dürtüyü verdi. (ve) birçok insanın ticarete ılımlı bir çizgiyi sürdürme olasılığı konusunda iyimserdi". Öğrencisi Aristo, "servet uğruna bu iş'in hiçbir sınırının olmadığını ve daha sonra formüle edildiği gibi, bir *appetitus divitiarum infinitis* (sonu gelmez zengin olma iştahı)" olduğunu savunuyordu. Böyle bir aşırılık, Aristo'nun temel etik ilkesi ılımlılığına aykırıydı.²⁷² Kutsal Kitap tarafından yönlendirilen kilise babalarının ekonomik düşüncesi üzerine Aristo'nun doğrudan bir etkisinin bulunmaması olası görünmemektedir.²⁷³

Kilise adamları, aristokratlar ve köylüler arasında yaygın olan bu olumsuz inançlar Batı Avrupa'ya en erken yerleşen Yahudiler için bir talihsizliktir. Latin Hıristiyan dünyasında ki bu ilk Yahudiler, çoğunlukla uzak mesafe tüccarlarıdır. İslam öncesi ve daha sonra İslamlaşan Doğu'yu İtalya, güney Fransa ve doğu Germanik bölgelere bağlayan ticaret yollarıyla kuzey Avrupa topraklarına ulaşan Yakın Doğu kökenlilerdir. Bazıları, Verdun'daki köle pazarında alışveriş yapıp Müslüman İspanya'da satmak için pagan köle topladıkları Slav toprakları ile İspanya arasındaki Latin Hıristiyanlığını boydan boya geçmiştir. Erken Ortaçağ Avrupa'da gezgin (dolayısıyla, yabancı) Yahudi tüccarı amblemi, Radhanit Yahudi tüccarlardır. Dokuzuncu yüzyıla ait Arap kaynakları, bunları, Avrupa ile Yakın ve Uzak Doğu arasında mal mübadelesi yapan uluslararası tüccarlar olarak tarif eder. Doğudan, Hıristiyan asiller ve kraliyet çevrelerindeki tüketiciler için baharat satın almaktaydılar. Uzun süreden beri Avrupa'ya yerleşmiş oldukları düşünülmektedir.

²⁷² Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s.113; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.117-118'den naklen Baldwin, *The Medieval Theories of the Just Price : Romantics, Canonists, and Aheologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, Transactions of the American Philosophical Society, Philadelphia-1959, s.12,13; monografin yeniden basımı, *The Evolution of Capitalism. Pre-Capitalist Economic thought: Three Modern Interpretations*, New York-1972'nin içinde.

²⁷³ Alan Harding , *Medieval Law and the Foundations of the State*, Oxford Universty Press, New York-2001, s.222; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.118'den naklen Baldwin, *The Medieval Theories of the Just Price: Romantics, Canonists, and Aheologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, s.13 "Kilise babalarının yazılarında sık sık rastlanan büyük zenginlerin mallarına karşı patlamalar, kuşkusuz, öncelikle servetle ilgili Yeni Ahit öğretileri tarafından, özellikle genç zengin yöneticini anlatımıyla ateşleniyordu".

Ne var ki Moshe Gil, Radhanitlerin Irak'ta, Dicle Irmağı'nın doğusunda kalan ve Arapça "Radhan ülkesi" denilen bölgeden geldiklerini göstermiştir.²⁷⁴ Bu Radhanitler üç nedenle Hıristiyanlara yabancı görüneceklerdir: Yahudi dinleri, uğraşları ve yabancı kaynaklı olmaları. Böylece, Hıristiyanlıkta derin kökleri bulunan teolojik aşağılamaya tüccar olarak Yahudiyle ilgili genel kuşkuda eklenmiştir.

Tüccar, diye yazar Norman Zacour; "daha yüksek fiyata satmak üzere bir şeyler satın almaktan başka hiç bir şey yetiştirmiyor, genel stoğa hiç bir şey katmıyordu. Kar arzusu, taham günahının (*sin of avarice*) belirtisiydi. Bütün kötülüklerin kaynağı paraydı. Alım ve satım işi, kendi başına ne iyi ne kötü olmasına karşın, tüccarın meşguliyetini ruha son derece zararlı hale getirecek kadar birçok dolandırıcılık dürtüsünü temsil ediyordu. Öyle ki, hiçbir tüccar Tanrı'yı memnun edemezdi. Hiç kimse aldatmadan alım satım yapamazdı. Kısacası, tüccarlar melundu".²⁷⁵

Karolenj düşünürler, açgözlülüğün ekonomik uğraşta asli olarak varolduğuna ve kaçınılmaz olarak "ayıp kazanç"a (*turpe lucrūn*) yol açtığına dair Hıristiyan inancını onaylamışlardır.²⁷⁶ Bu durum, yöneticileri, uzun mesafe Yahudi tüccarları kendi bölgelerinde sürekli yerleşmeye teşvik etmekten alıkoymamıştır. Monarşinin, ilkel Frank ekonomisinin iyiliği için Yahudi tüccarların profesyonel becerilerinden yararlanma, ya da en azından aristokrasinin doğudan gelen baharat ve lüks mallara temin etme arzusu, dinsel kuruntulara üstün gelmiştir. Karolenj Kral Dindar Louis'in dokuzuncu yüzyıl beratları, Hıristiyan topraklarda kalıcı bir faaliyet alanı kurmak için gezgin tüccar Yahudi ailelere önemli ayrıcalıklar tanımıştır.

²⁷⁴ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.119 ve 120'den naklen Moshe Gil, *The Radhanite Merchants and the Land of Radhan*, Journal of the Economic and Socual History of the Orient 17, 1974, s.299-328 ayrıca bakınız Charlas Verlinden'in daha yakın zaman makalesi: "Le Radaniya et Verdun: a propos de la traite des esclaves slaves vers l' Espagne musulmane aux IX et X siecles, "Estudios en homenaje a Don Claudio Sanchez Albornoz en sus 90 anos, Buenos Aires-1983, 2, s.105-132 içinde; Maristella Botticini, *From Farmers To Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish History*, Boston University -Department of Economics - Working Papers Series - 2004, s. 20.

²⁷⁵ Botticini, Zvi Eckstein, *From Farmers to Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish Economic History* , s.23; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.118'den naklen Norman Zacour , *Introduction to Medieval Institutions*, s.54-55. Benzer bir görüş için bkz. Henri Pirenne, *Medieval Cities : Their Origins and the Revial of Trade*, çv. Frank D. Halsey, Garden City, N.Y. , 1956, s.86-87.

²⁷⁶ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.119 ve 120'den naklen Baldwin, *The Medieval Theories of the Just Price : Romantics, Canonists, and Aheologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, , s.31-34.

Ödünler, belli vergilerden ve ticari işlere müdahaleden nuafiyeti, kendi Yahudi yasalarına uygun yaşama mutlak hakkını, Hıristiyan bir mahkemede karışık davalarda ayrımcılığa karşı korunmayı kapsamaktadır. Uzun mesafe ticaretinde uzmanlaşmaya teşvik edilen Yahudiler, Karolenj döneminde ve sonrasında Kuzey Avrupa'ya sürekli yerleşmeye devam etmişlerdir.²⁷⁷

Yahudilerin ticarete baskın oldukları ortadadır ve bu nedenle, Hıristiyan komşuları onları tüccarlarla birarada düşünmektedir.²⁷⁸ Bu durum, kuşkusuz, gezgin yabancı-tüccara yönelik derin kuşkusu bulunan yerleşik, kırsal toplumda yabancılaşmalarına da katkıda bulunmuştur. Kısacası, Yahudilere yönelik ikircikli bir tutum, erken Avrupa Ortaçağında egemen olmuştur. Hakim mesleklerinden ötürü Yahudilerle alay edilmiştir; zira Hıristiyan toplum, tüccara yönelik eski Roma ve erken patristik küçümsemeyi miras almıştır. Bu olumsuz duygu, kilise liderlerinin zihinlerine kazınan Yahudilere yönelik geleneksel dini antipatiyle elele gitmiştir. "Yahudi" ile "tüccar" neredeyse eşanlamlı olduğu için, tiksinti ikiye katlanmıştır. Aynı zamanda, tam da Hıristiyanlar hala ticari yaşamdan kaçındıkları ve bazı laik yöneticiler merkantil bir varlığı, zorunlu olarak Yahudilerin varlığını yararlı gördükleri için, Avrupa'ya yerleşen Yahudiler ticaretten zenginleşmiştir. Erken Ortaçağda Latin Batı'da ikircikli algılanmaları, Yahudiler arasındaki kaygı için yeterli bir nedendir.

Ruhsal meselelerin maddi meselelere üstünlüğünü vurgulayan İsa buyrukları da, aşırı maddi mal biriktirmeye saldırır görünmektedir. Aynı şekilde Paul'de bu kötülüğü mahkum etmiş ve Hıristiyanlık yoksulluğa saygılı olmuştur. Servet, dünyevi meşguliyetlerdeki maddi zevkle eş görülümüştür.²⁷⁹

Baldwin, tüccarlarla ilgili patristik kuşkuların üç nedenini aktarır.

- Açgözlülüğün ticaretin temeli olduğuna inanılmaktaydı.

²⁷⁷ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.119 ve 120-121.

²⁷⁸ Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 255; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.121'den naklen Latince'de "mercatres, id est Judei at ceteri mercatores" (tüccarlar, yani, Yahudiler ve diğer tüccarlar) gibi ifadelerle Yahudilerden söz ediliyordu; Aronius, *Regesten*, 52 (no.122, ca.906 tarihli); ayrıca 55 (no.129): "ne vel Judei vel ceteri ibi [in urbe Magadaburg] manentes negotiatores" (ne Yahudiler ne de diğer tüccarlar [Magderburg'da] kalır.

²⁷⁹ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.118-121.

- İnsanlar tüccarların kar elde etmek için ahlaki olmayan araçlar kullandıklarına inanıyorlardı.
- Birçok zorunlu geçim maddesinin kontrolü tüccarların elindeydi.

"Çok sayıda Ortaçağ düşünürü, kilise babalarının zenginlerle ve bunların ticaretle kazandıklarıyla ilgili bu tedirgin bilincini miras aldı".²⁸⁰Fakat, Hıristiyan dinini genel olarak toplumda henüz geniş kabul görmediği ve kilisenin, monarkların politikasını etkileyemeyecek kadar zayıf olduğu bir sırada laik yöneticiler tarafından korunan ekonomik kazanç, riskleri bertaraf etmiş görünmektedir. Bir yanda, küçümsenen uzak durulan bir meslekle özdeşleşmelerinden, diğer yanda dinlerinden ötürü, Yahudiler, Hıristiyanların uygun gördükleri ekonomik marjlarda faaliyet yürütmüşlerdir. Daha sonra, kilisenin ticaretle ilgili görüşü daha dostane olunca da, Avrupa ekonomik yaşamının olanağından yoksun bırakılmaları Yahudilerin talihsizliği olmuştur.

Ancak onuncu yüzyılın sonunda ve onbirinci yüzyılda kent yaşamının canlanmasıyla birlikte, Avrupa'da Hıristiyan bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. Onbirinci yüzyılın ikinci yarısına kadar ticaretteki kimi üstünlüklerini korumalarına karşın, bu durumun, Yahudileri olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır. Ren kenti Speyer'in o zamanki yöneticisi Bişop Rudiger, kendi kentini müreffeh bir ticaret merkezi olarak kurmak istemiştir. Bu amaçla 1084'te, kendi sözleriyle "Alman Krallığının herhangi bir kentinde Yahudilerin sahip olduğundan daha cömert bir hukuksal statü" oluşturacak kadar geniş ayrıcalıklar vaadinde bulunarak Yahudi tüccarları buraya yerleşmeye davet etmiştir.²⁸¹ Hızlanan kentleşme ve buna eşlik eden ticari genişleme giderek artan sayıda Hıristiyanı karlı işlere çekince, ticaret ve tüccara karşı resmi Hıristiyan önyargı, onikinci yüzyılda başlamak üzere giderek yumuşamıştır. "Satıştan elde edilen kârı, tefecilik kârından ayırt etmişlerdir. Zaman,

²⁸⁰ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.118'den naklen Baldwin, *The Medieval Theories of the Just Price: Romantics, Canonists, and Aheologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, s.15; J. Gilchrist şunu ekler: "Tertullian, ticaretten tamah olarak söz etmiş; St.John Chrysostom , tüccarları 'ne pahasına olursa olsun zengin olmak isteyen '.... insanlar saymış; Jerome , ticareti dolandırıcılık olarak ele almış; Augustine için, insanların zihnini hakikatten uzaklaştıran bir meşgaleydi...(Papa) Leo I'in 'alanların ve satanların günaha girmeleri zordur' şeklindeki yargısı, kilisenin genel düşüncesi oldu ve sonraki altı yüzyıl için teoriye sahneyi hazırladı." J. Gilchrist, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages* , Londra-1969, s.51.

²⁸¹ Harding, *Medieval Law and the Foundations of the State*, s. 222; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.122'den naklen Robert Chazan, *Church , State and Jew in the Middle Ages*, New York-1980, s.58-59; Aronius, *Regesten*, 69-70 (no.168).

emek ve para harcanarak elde edilen kâr ile harcamadan elde edilen kârı birbirinden ayırmışlardır". Sadece ikincisi ayıp kazanç sayılmıştır. Tüccarın niyeti, salt kâr etmekten çok kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak ise, ticari faaliyeti onaylanmamaktadır.²⁸²

Önemli sorunlardan biri de tefeciliktir, daha doğrusu faizli borç para vermektir. Bu, Yahudilerin kendileri ve Judaizmden kaynaklanan diğer iki büyük din için yarattıkları bir problemdir. Eski Yakın Doğu'daki eski dini sistemlerle onlardan kaynaklanan laik sistemler tefeciliği yasaklamıyordu. Bu toplumlarda, cansız maddelere, bitki, insan, hayvan gibi kendi kendini yeniden üretebilen bir canlı gözüyle bakılıyordu. Dolayısıyla, "gıda parası" veya benzer mali bir konu için borç para verdiğiniz takdirde, faiz uygulanması yasaldır. Zeytin, hurma, tohum veya hayvan olarak borç gıda parası usulü, daha eski değilse, M.Ö.5000'den beri sürmektedir. Belgelerden anlaşıldığı üzere senet karşılığı borç para verme usulü en azından Hammurabi'nin zamanından beri vardır. Alacaklılar genelde mabetler ve krallık görevlileridir. Babil belgelerinde belirtilen faiz oranları, gümüş için % 10-25, bakliyat için % 20-35'ti. Mezopotamyalılar, Hititler, Fenikeliler ve Mısırlılar arasında faiz yasaldır ve ekseriyetle devlet tarafından tespit edilmektedir.

Ancak, Yahudiler konuya farklı bir açıdan bakıyorlardı. Exodus 20:25'te şöyle buyruluyor: "Ümmetinden fakir bir kimseye borç para verirsen, tefecilik yapmayacaksın ve ondan faiz almayacaksın". Bu tabii çok eski bir metindir. Exodus'taki metne Leviticus 25-36 şöyle destek veriyordu: "Kardeşinden herhangi bir fazlalık alma ve ona tefecilik yapma" Deuteronomy 23:24'teki açıklama şöyle: "Yabancıya faizle borç para verebilirsin, kardeşine asla". Dolayısıyla Yahudiler kendi aralarındaki muamelelerde faizle borç vermeyi yasaklayan, fakat yabancılar için geçerli olmayan bu dini yasağın yükünü taşıyorlardı. Bu hükümlerin ana hedefi, muhtemelen hayatta kalmak için mücadele eden fakir bir toplumu koruyarak birliğinin bozulmasını önlemektir. Dolayısıyla, borç verme hayırseverlik sayılmakla beraber, tanımadığımız kimselere yardımda bulunmak zorunda da değildiniz. Dolayısıyla, faiz düşmanlıkla eşanlamlıdır. Filistin'e yerleşmiş bir toplum olarak,

²⁸² Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 113; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.122-123'den naklen Gilchrist, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, s.53-56; Krş. Jacques Le Goff, *Medieval Civilization 400-1500*, "Onbirinci ve onikinci yüzyıllarda.... kilise tüccarı korudu ve pasif senyörler sınıfının kendisini küçük görmesine neden olan önyargının üstesinden gelmede ona yardım etti". (82).

tabii Yahudiler de herkes gibi birbirlerinden borç almak zorundadırlar. İncil'de ki yazılara göre, sürekli olarak kanundan kaçmanın yolları aranmaktadır. Elephantine'deki Yahudi toplumundan kalan papirüslerde de aynı şey söylenmektedir. Dini yetkililer kanunun bütün katılığıyla uygulanmasını sağlamak amacıyla bir tefecilik işlemine sadece ön ayak olanların değil, iştirak edenlerin de günah işlemiş olacaklarını belirttiler. Borçluların, kira almadan ev tahsis etmeleri, hediye vermeleri, yararlı bilgiler temini türünden gizli faiz sayılabilenler de günahı ve "faizin tozu" şeklinde nitelendirilerek yasaklanmıştır.

Ahlaki kuralları düzenleyen Talmud'cular, kendi görüşlerine uygun ve Tevrat'ın kurallarını ihlal etmeyen dürüst ticari alışveriş yöntemleri geliştirmeye çalışmaktaydılar. Bunların arasında iade edilecek parasal meblağın artması, borç verene maaş veya kârdan hisse sağlayan ortaklıklar veyahut da bir Yahudi'ye borç verebilecek Yahudi olmayan birinin borç vermesini teminen cihazların tahsis edilmesi bunların arasında yer alıyordu. Açık bir faiz alışverişini sezen Yahudi mahkemeleri borçluyu para cezasına çarptırabilirlerdi. Sermaye ile faiz içeren borçlar geçersiz ilan edilerek, bu şekilde borç para verenlerin mahkemede şahitlik etmeleri yasaklandığı gibi cehennemle de tehdit ediliyorlardı.

Bununla beraber, kanunun böyle titiz ve makul bir şekilde uygulanmasına rağmen, Yahudilerin diğer dünya ülkeleri ile ilişkileri o nispette bozulmaktadır. Yahudilerin, az sayıda ve dağınk bir toplum olarak yaşadıkları Yahudi olmayan bir alemde, Yahudi olmayanlara ödünç para vermek hakkı bir yana, bu hususta teşvik de edilmekteydiler. Bazı Yahudi yetkililerin tehlikeyi görerek ona karşı mücadele ettikleri doğrudur. İlkel bir yasanın kardeşlerle yabancıların arasında neden ayırım yaptığını çok iyi anlayan Philo dini ne olursa olsun, aynı vatan mensuplarının arasında tefeciliğin yasak edilmesinin gerektiğini savunmaktadır. Başka bir hükme göre, önceliğin Yahudilere tanınması şartıyla faizsiz borçlar Yahudi olanlarla olmayanlara eşit olarak verilmelidir. Diğer bir hüküm ise, yabancı uyruklu birine faizsiz borç vereni övmektedir. Gene bir diğeri, faiz prosedürünü yererek, bir Yahudi'nin ancak geçimini başka türlü temin edemediği hallerde yabancıya faiz uygulayabileceğini söylemektedir.

Diğer taraftan bazı yetkililer Yahudi olanlarla olmayanlar arasındaki ayrımı vurguluyorlardı. Deuteronomy'deki metinlerinin birinde yer alan muhtemelen milliyetçi Haham Akiva'nın bir tefsirinde ima edildiğine göre, Yahudilerin yabancılara faiz uygulamak zorunda oldukları ifade ediliyordu. Ondördüncü yüzyılda yaşamış olan Fransız Yahudisi Levi ben Gershoma aynı fikirdeydi: Yahudi olmayan birine faiz uygulamak makul bir emirdi. Çünkü "hiç kimse bir putpereste menfaat sağlamamalı ve dürüstlük kurallarından ayrılmadan ona mümkün olduğu kadar zarar vermeli" başkaları da bu fikri benimsemiştir, fakat mazur göstermek için genel bahane olarak ekonomik gereksinme gösterilmiştir.

Sonraki dönemde Yahudi olmayanlardan faiz alınmasına rıza gösterilmesinin nedeni, kralların ve devlet büyüklerinin durmadan uyguladıkları baskı ve ağır şartlardır: "aldıklarımız yaşayabilmemiz için gerekenin en asgarisidir ve nasılsa bu alemin ortasında yaşamak zorundayız, hayatımızı onlarla para alışverişi yapmaktan başka bir şekilde sürdürmemiz mümkün değil, dolayısıyla, faiz almanın cezası olamaz."

Bu en tehlikeli iddiadır, çünkü Yahudilere uygulanan mali baskı genelde en çok sevilmedikleri bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Yahudiler Yahudi olmayanlara borç vermeye odaklanarak tepki gösterebilirlerdi, onlara karşı nefret ve tabii ki baskı da artacaktır. Böylece, Yahudiler kendilerini bir kısır döngünün içinde bulmuşlardır. İncil'deki hükümlere dayanarak, Hıristiyanlar 1179'dan beri tefeciliği yasaklamışlardır: yasağı çiğneyenler aforoz ediliyordu. Fakat Hıristiyanlar da en ağır mali külfetleri Yahudilere yüklüyorlardı. Buna karşı, Yahudiler de Hıristiyan yasalarının Yahudilerin lehine izin verdikleri ticarete, nefret edilen borç verme ticaretine girişmişlerdir.²⁸³ Musevilik, kutsal kitap kurallarına dayanarak, dindaşlarına faizle borç vermeyi yasaklıyor, fakat yabancılara vermeyi yasaklamıyordu. *Deuteronomy* (Hıristiyanlıkta on emri içeren kitapların beşincisi, Eski Ahit'te ikinci kitabın 21-23 ve 24. bölümlerinin tekrarlandığı kitaba verilen ad), *Exodus* (Eski Ahit'te Musevilerin Mısır'dan çıkışlarını anlatan ikinci kitap) ve *Leviticus* (Tevrat'ın üçüncü kitabı) bu konuda açıktır. *Deuteronomy* şunu emreder (23:20-21): "Kardeşine verdiğin borçtan faiz almayacaksın. Fakat yabancılara

²⁸³ Yahudi Tarihi, s. 217, 219; Nicholas De Lange, *Yahudi Dünyası*, çev. Sevil Atauz -Akın Atauz, İletişim Yayınları, İstanbul 1987, s. 35-36, Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s.63.

verdiğin borçtan faiz alabilirsin". Paradoksal bir şekilde, Luke İncili'ndeki bir ifadeyle ("Karşılığında bir şey beklemeden borç ver" 6: 35) ikilenen bu Eski Ahit ifadeleri, Hıristiyanlar arasında tefecilik üzerindeki yasağın temelini oluşturmuştur. Ne var ki, onikinci yüzyılda başlamak üzere, Ortaçağ Arupa'sındaki hahamlar, sıkıntılı zamanlar, Yahudilerin toprakla ilgili faaliyetlerden dışlanması, ağır vergi yükleri ve kovuşturmayla uğradıklarında Hıristiyanlara rüşvet vermek için fon biriktirme gereği gibi, çeşitli yerel ekonomik ve toplumsal nedenlerle Hıristiyanlardan faiz almayı onaylanmıştır.²⁸⁴

Yahudi tefecilere Hıristiyan bağımlılığı, yüksek ve geç Ortaçağdaki Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinde başlıca sürtünme noktasını oluşturmuştur. Hıristiyan öğretinin temel ilkesi (hiçbir Yahudinin herhangi bir Hıristiyan üzerinde güce sahip olmaması ilkesi) Yahudilerin Hıristiyan kölelere sahip olmasını, ya da kamu görevlerinden bulunmalarını yasaklayan erken Hıristiyanlıktaki yasaların temelini oluşturur. Bu ilke, 1215'te kamu görevlerinde Yahudilerin çalıştırılmalarını yasaklayan ve Yahudi tefeciliğini sınırlayan Dördüncü Lateran Konseyi buyruklarının da habercisidir. "Faizcilik nefretin babasıdır" tezini kanıtlamak için, Yahudi tefeciliği ile kovuşturma arasındaki ilişkiyle ilgili daha ayrıntılı araştırmalar yapmak gerekir. Stuart Jenks, Yahudi karşıtı şiddetli kovuşturmaların gerçekleştiği sırada (1298, 1336-1337, 1348-1349) Kutsal Roma İmparatorluğu'nda Franconia'daki (Würzburg) Hıristiyan borçlular ile Yahudi tefeciler hakkındaki şikayetlere istatistiksel çözümlenmeyi uygulayarak bu teoriyi sınamıştır. Kredi işlemleri ile Yahudi nefreti patlamaları arasında hiçbir bağlantıya rastlamadı.²⁸⁵ Fakat, bu kesin sonuç değildir. İncelenen borçlular çoğunluğu sıkıntıya düştükleri için borç alan üst sınıf kır sakinleri ve toprak sahibi Hıristiyanlardır. Oysa kaynaklar Yahudileri kovuşturanları kentliler ve yoksullar olarak tarif eder. Bu bireyler, Yahudi rehinecilerin müşterileri, borçlarını ödemedikleri için teminatlarına el konulmuş ve bu nedenle bölge mahkemesine taraf olarak çıkmış olabilirler.²⁸⁶

²⁸⁴ Cecil Roth , *Jews, Conversos And The Blood Accusation In The Fifteenth Century Spain*, London-1932, s.38; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.124'den naklen Judah Rosenthal, *The law of Usury Relating to Non-Jews* (Ibrance), Talpioth 5, 1962, s.484-485.

²⁸⁵ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*,s.125-126'dan naklen Stuart Jenks, *Judenverschuldung und Verfolgung der Juden im 14. Jahrhundert: Franken bis 1349*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 65, 1978, s. 309-356.

²⁸⁶ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.126'dan naklen William Jordan, ortaçağda rehineciliğin "fiilen hiçbir belge" bırakmamasının nedenini açıklayan özsel yasallığını belirtir. William

Yahudilere borçlu olmayı zulümle ilişkilendiren başka kanıtlar da mevcuttur. 1190'da, İngiltere'de York'ta ki Yahudilerin katliamıyla ilgili raporlar bunun bir örneğidir. Kutsal Topraklar'a başka bir Haçlı Seferi çağrılılarıyla ateşlenen dinsel gerilimin doruğa ulaştığı bir zamanda 1189'da, Londra Yahudilerine karşı bir isyan, I. Richard'ın taç giyme töreni sırasında gerçekleşen bir olayla patlamıştır. Kralın Kutsal Topraklar'a saldırı için bir ordu oluşturmak üzere Kıta'ya gitmesinin ardından, İngiltere kentleri Yahudilere şiddetli saldırılara tanık olmuştur. En kötüsü, binlerce Yahudi'nin öldüğü York'ta gerçekleşmiş; öyle ki cemaat bir süre tarihsel kayıtlardan silinmiştir. Hıristiyan vakanüvislerin 1190 York olaylarıyla ilgili anlatımları, saldırının öncelikli nedeninin bazı baronlukların Yahudi tefecilere olan borçlarını silme arzusu olduğunu belirtir. Yahudileri, hem tefecileri hem diğerlerini, katlederek ve borç senetlerini yok ederek bunu başarmışlardır.²⁸⁷

Başka nedenlerle de tefeciliğin Yahudiler için riskli bir iş olduğu anlaşılmıştır. Onüçüncü yüzyılda başlamak üzere, Ortaçağda Kuzey Avrupa'nın ekonomik gelişmesi, Hıristiyan tefecileri kredi işine çekmiştir. Bunlar, Yahudi rehinecilerin karşısına rakip olarak çıkmışlardır. Kuzey Fransa'dan (Cahors kentinden), ya da İtalya'dan gelen yabancılar olarak Hıristiyan rehinecilerden de, Yahudiler kadar hoşlanılmıyordu. Hıristiyanlar arasında faizle borç vermeyi yasaklayan dinsel emri ihlal ettiklerinden ötürü kilise tarafından lanetlenmişlerdir. Lombardlılar ve Cahorlular'a yönelik antipatiye karşın, nakit para gereksinmesi olan Hıristiyanlar, zorunlu olarak onlara yönelmiştir. Onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda çok aktif olup farklı dinden olan insanlardan borç alma aybından muaf bir borç kaynağı olarak, Ortaçağda Yahudilerin elinde kalan tek anlamlı gelir kaynağını kuruttular.²⁸⁸ Kilisenin Hıristiyanlar arasında açık, faizcilik karşıtlığı, zamanla Yahudi faizciliğine dini bir saldırı biçimini almıştır. Papalar, laik

C. Jordan , *The French Monarchy and the Jews: From Philip Augustus to the Last Capetians*, Philadelphia-1989, s.87; Stuart Jenks, *Judenverschuldung und Verfolgung der Juden im 14. Jahrhundert: Franken bis 1349*, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 65, 1978, s. 348-350; Ayrıca bkz. Mark R. Cohen , *Poverty and Charity in the Jewish Community of Medieval Egypt* , Princeton – 2005, s. 4.

²⁸⁷ Arnold Leese, *Jewish Ritual Murder*, London–1938, s.15; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.126-127'den naklen Cecil Roth, *A History of the Jews in England*, 3. Basım, Oxford-1964, s.18-24.

²⁸⁸ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.127'den naklen DMA, "Banking, European" maddesi, 76a ve "Lombardlar" maddesi; J. Gilchrist, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, Londra-1969, s.110; Kurt Grunwald, *Lombards, Cahorsins, and Jews*, *Journal of European Economic History* 4, 1975, s.393-398.

yöneticilerden, Yahudi tefecileri Hıristiyan borçlulardan toplanan faizleri kaldırmaya zorlamalarını istemiştir.²⁸⁹ Dördüncü Lateran Konsey'in yürürlüğe soktuğu ünlü faiz karşıtı düstur, açıkça Yahudi tefecileri, "Hıristiyanların mali gücünü tüketmek"le suçlamış ve onları ılımlı faiz oranlarıyla sınırlamıştır. Papalığın faizciliğe (önce Hıristiyan, ardından özellikle yoğun bir şekilde Yahudi faizciliğine) karşı kampanyası, tek başına dinsel düzeni yürütme yetkisine sahip Avrupa'nın laik yöneticilerinin saraylarında sadece öylesine bir kabul görmüştür. Çünkü Yahudilerin düzenli bir vergilendirilebilir gelir akışını sürdürmelerini güvenceye almak için laik yöneticiler, Hıristiyanlara borç vermeyi hoşgörüp desteklemiştir. Örneğin, Hıristiyanların Yahudilere borçlarını ödemelerini sağlamak için Hıristiyan mahkemeleri kullanılmıştır. Bu durum, yönetimin Yahudileri borç vermeye teşvik etmesini kraliyet hazinelerini Hıristiyanların cebinden çıkan paralarla doldurmanın dolaylı bir yolu olarak gören Hıristiyanlar arasında Yahudilere yönelik nefreti arttırmıştır. Guido Kisch'in belirttiği gibi: "Tefeciliğin, halkın nefretini kazanma pahasına Yahudilere resmi koruma sağladığı belirlenmesinde doğruluk payı vardır".²⁹⁰

Ortaçağ devletlerinde Yahudilerin hukuksal konumu, esasında özel ayrıcalıkların yasa maddelerine göre değil kilise hukukuna göre beratlarla toplanmasıyla biçimlenmiştir. Beratlar (en eskileri Karolenjiyan beratlarıdır), Yahudi tüccarlara (önce bireylere ve ailelerine, sonra bütün Yahudi cemaatlerine ve sonunda bir monarkın kontrol ettiği alandaki bütün Yahudilere) verilen ayrıcalıklara dayanmaktadır. Bu beratlar erken Ortaçağ Avrupa'sında Yahudi tacirlerin yerine getirdiği önemli işlevi ve bunların yönetici otoritelere sağladığı ekonomik yararı gösterir. Beratlar Yahudilerin zamanla laik bir yöneticiye tabi olmaları ve böylece yasayla belirlenmiş özel fakat sınırlı bir statüye sahip olmaları sürecinin başlangıcını örnekler. Hukuksal bakış açısından, Batı Roma İmparatorluğu'nu işgal eden Germenlerin Yahudileri nasıl gördükleriyle ilgili açık kanıtlar yoktur. Yorumlarını Germen ananevi hukukuna dayandıran bazı bilginler, Yahudilerin özgür olmayan yabancılar olarak görüldüklerine inanırlar. Yahudilerin krallardan edinebildikleri her

²⁸⁹ Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 62; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.127'den naklen Solomon Grayzel, *The Church and the Jews in the XIIIth Century* (İngilizce çeviri), gözden geçirilmiş basım, New York-1969,s.86-87, 132-133.

²⁹⁰ Harding , *Medieval Law and The Foundations of the State*, New York– 2001, s.222; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.125'den naklen Guido Kisch, *The Jews in Medieval Germany: A Study of Their Legal and Social Status*, 2. basım, New York-1970, s.329; 1. basım 1949.

özel yasaya gereksinim duymalarının nedeni budur.²⁹¹ Kuzey Avrupa ülkelerinde, Yahudileri koruyan kraliyet ve imparatorluk beratları, merkezi bir yöneticiye doğrudan, dolaysız bağımlılığa verilmiştir. Birinci Haçlı Seferi'nden sonra düşmanlık ve fiziksel saldırılar daha çok yaygınlık kazanınca, bu bağımlılığın Yahudilere büyük yararı olmuştur. Bunun bir örneği, Germen İmparator I. Frederick'in 1157'de Worms Yahudileri için çıkardığı berattır. Berat, Frederick'in dedesi IV Henry'nin görünüşe göre 1090'larda yayınladığı daha önceki bir beratı onaylar. 1090 tarihi IV Henry'nin Speyer'deki Yahudiler için çıkardığı Şubat 1090 tarihli bir berata benzerliğinden çıkarsanıyor.²⁹² Bu belgelerin birçoğunda, pek çoğu en erken Karolenj beratlarına kadar giden belli ortak kavramlar ve ayrıcalıklar vardır:

- Mülkiyetin dokunulmazlığı;
- Geçiş parası vermek zorunda kalmadan iş ve ticaret amacıyla seyahat özgürlüğü;
- Sefer halindeki askerlere barınak ve erzak sağlama yükümlülüğünden muaflık;
- Çalıntı mallarla yakalandığında dürüst hukuksal muamele;
- Zoraki vaftizden koruma;
- Selamete kavuşmalarını sağlamak için Hıristiyanlar tarafından vaftiz edilenler de dahil olmak üzere pagan kölelere sahip olmalarına izin verme (bununla birlikte , halihazırda Hıristiyan olan köle satın almak yasaktı);
- Hıristiyanların ev hizmetkarı olarak çalıştırma izni;
- Karışık hukuksal işlemlerde adil davranma;
- İç hukuksal anlaşmazlıklarda yargı özerkliği;
- Hıristiyanlara şarap, boya ve ilaç satma hakkı.²⁹³

²⁹¹ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.76'dan naklen James Parkes, *The Jew in the Medieval Community*, 2.basım, New York-1976, s.101 vd.

²⁹² J. W. Jeudwine, *The Foundations of Society And The Land A Review of The Social Systems of the Middle Ages*, Canada- 2001, s. 31; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.76'dan naklen Speyer ve Worms beratlarının Latince metinleri, tam ve özet olarak, R. Hoeniger, *Zur Geschichte der Juden Deutschlands im Mittelelter*, *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland 1 (1887)*, 137 vd. Yayımlandı.

²⁹³ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.78'den naklen Robert Chazan, *Church, State and Jew in the Middle Ages*, New York-1980, s.63-66.

Onikinci yüzyılda başlamak üzere, bütün Avrupa'da kentsel işlerin denetimini ele geçiren yeminli tüccar meclisleri ve kraliyetten ya da episkopal lordlardan talep edilen haklar, devrimci bir gücü temsil etmektedir.²⁹⁴ Ancak, Papalık çağrısının karşılık bulduğu yerlerde, Yahudilerin ekonomik refahı mahvolmuştur. 1275'te İngiltere'de, Kral I Edward ve parlamento, Yahudilerin bundan böyle daha üretken faaliyetlere yönelmelerini buyurarak, Yahudi faizciliğine toptan son vermiştir. Ne var ki, Yahudilerin ticaret ve zanaat loncalarından dışlanması gibi (Yahudilerin ticaret ve zanaatta başarılı olmalarını olanaksız kılan) ayrımcı kısıtlamaların gevşetilmesi buna eşlik etmediği için bu reform başarısız olmuştur.²⁹⁵ Dahası, borç vererek kazandıkları gelirler sürekli düşmesine karşın Yahudilere ağır vergiler dayatılmaya devam edilmiştir. Yahudi mallarına tamamen el konulana ve önemli borç senetleri, Yahudilerden ek para sızdırmanın tek yöntemi olarak kalıncaya kadar sürmüş ve 1290'da İngiltere Yahudilerinin genel kovulmasına ve imhasına ortam hazırlamıştır.²⁹⁶ Faizcilik karşıtı dini haçlı seferinin sonuçları Fransız Yahudiliği için de korkunç olmuştur. Kral IX. Louis (1226-1270), dindar Katolik bir monark tarafından yönetilen bir krallık idealini gerçekleştirmek için Kraliyet otoritesini gerçekleştirmeye kararlıdır. Papalığın faizciliğe karşıtlığını bilen kral, Roma'nın Yahudilerin dayattığı "ağır ve makul olmayan faiz" in ortadan kaldırılması çağrısının ötesine geçmiştir. Kendi hükümlerinde Yahudi tefecilerin yaşam kaynağını kurutmayı amaçlayan bir ekonomik politika izlemiştir.²⁹⁷

Onikinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Yahudi sözcüğü "tefeci" sözcüğüyle aynı anlama gelmiştir. Erken Ortaçağda Latince yeni bir sözcük olan ve aslında Yahudi ritüellerin Hıristiyan taklidi için kullanılan "*judaizare*" sözcüğü, faizle para borç vermeyi anlatır duruma gelmiş bununla birlikte, Yahudi faizciliği konusu, hem anlaşmazlıklarda hem Yahudi savunusu ve tefsir eserlerinde önemli bir

²⁹⁴ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.168-169'den naklen Edith Ennen, *The Medieval Town*, çv. Natalie Fryde, Amsterdam-1979, s.111-113.

²⁹⁵ George Burton Adams, *The History of England From The Norman Conquest To The Death of John (1066 -1216)*, New York- 1905, s. 430; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.127-128'den naklen Cecil Roth , *A History of the Jews in England*, 3. Basım, Oxford-1964, s.70-73.

²⁹⁶ John Capgrave, *The Chronicles And Memorilas of Great Britain and Ireland During the Middle Ages*, London-1858, s. 164; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.128'den naklen H. G. Richardson, *The English Jewry under Angevin Kings*, Londra-1960, s.213-233.

²⁹⁷ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.128'den naklen Kenneth R. Stow, *Papal and Royal Attitudes toward Jewish Lending in the Thirteenth Century*, *AJS Review* 6, 1981, s.161-184.

yer işgal eder bir hal almıştır.²⁹⁸ Hıristiyan-Yahudi ilişkilerinde ekonomik etken ile ilgili bu inceleme, kuzey Latin Hıristiyanlığındaki Yahudi güvenliğinin toplumun o sıradaki genel ekonomik refahıyla ters orantılı bir seyir izlediğini gösterir. Erken Ortaçağ, kentleşen Roma uygarlığının ekonomik çiçeklenmesinin son işaretlerinin solmasına ve kısa süre içinde feodalizm dediğimiz sosyo-ekonomik ilişkiler ağı biçiminde yeniden yapılandırılmak üzere esas olarak kırsal bir ekonominin bunun yerini almasına tanık olmuştur. Bu durum, ekonomik ilerlemeyi de geciktirmiştir. Aynı erken Ortaçağda, uluslararası ticarete Yahudi tüccarlar hakim rol oynadığı için, Yahudilerin ekonomik talihide yükseliş halindedir. Mesleklerinden ve dinlerinden ötürü pek çokları tarafından küçümsenmelerine ve korkutulmalarına karşın, pragmatik krallar ve baronlar yine de Yahudileri korumuşlardır. Onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda Avrupa'nın ekonomik yükselişyle birlikte, Hıristiyan merkantil rakipler tarafından yerinden edilen Yahudiler giderek daha fazla, bir yanda Hıristiyan faizciler tarafından köşeye sıkıştırılırken, bir yandan da nefret edilen tefecilik mesleğini icra eder duruma düşmüşlerdir. Olasılıkla, gelirlerinin giderek daha fazla bir bölümünü vergilere, zoralmalara ve rüşvete harcamalarına karşın, Yahudilerin tefecilikten para kazanıp zenginleşmeye devam ettiklerine dair kanıtlar vardır. Daha da önemlisi zamanın yöneticilerinin Yahudilere verdiği destek, Yahudilere borçlu olan Hıristiyanları kızdırmış; bu durum, Hıristiyanların Yahudilere yönelik düşmanlığını arttırmıştır. Ekonomi genişledikçe, kilisenin Yahudi faizciliğine itirazlarına duyarlılık gösteren laik yöneticiler, Yahudilerin kredi işlemlerine verdikleri desteği çekmiştir. Bunun da Yahudiler üzerinde olumsuz etkisi olmuş, onları başka mesleklere yerleştirme çabaları, kötü ekonomik durumlarını değiştirmemiştir.

Latin Hıristiyanlığında Yahudi güvenliği ile genel ekonomik refah arasındaki ters orantı, İslam altındaki Yahudi yaşamıyla keskin bir karşıtlık

²⁹⁸ Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 254; Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.129'dan naklen İbid.45; Joshua Trachtenberg, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Antisemitism*, Cleveland-1961, s.188-195; Guido Kisch, *The Jews in Medieval Germany: A Study of Their Legal and Social Status*, 2. basım, New York-1970, s.192; 1.basım 1949; Judah Rosenthal, *The law of Usury Relating to Non-Jews* (İbranice), Talpioth 5, 1962, s.134; S. Stein; *A Disputation on Moneylending between Jews and Gentiles in Me'ir b. Siemon's Milhemeth Miswah (Narbonne, 13th century)*, Journal of Jewish Studies 10 (1959), s.45-61.

göstermektedir. Orada, Yahudi ekonomik refahı ile fiziksel güvenlik, bir bütün olarak toplumdaki ekonomik eğilimlere doğrudan bağıntılıdır.²⁹⁹

²⁹⁹ Cohen, *Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, s.129-130.

IV. BÖLÜM

ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA YAHUDİ GÖÇLERİNİN ÖZELLİKLERİ

İlkçağlardan beri Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudi toplumu, Hıristiyan dininin Ortaçağ Avrupa'sında genel bir kabul görmesi ile birlikte çeşitli baskı ve dışlanmalara maruz kalmıştır. Meşruiyetlerini din unsuru ile sağlamlaştırmaya çalışan hükümdarlar Yahudi sürgünlerinin temel nedenini de din olarak göstermişlerdir. Çünkü Hıristiyan dininin egemen olduğu Batı Avrupa Devletleri, Hıristiyanlığı kendi içlerindeki küçük bir azınlığın dini olan Museviliğin devamı olarak görmek istememekte ve buna bağlı olarak müntesibi günümüze kadar gelen tarihin en eski dini inancına sahip Musevi Yahudileri tarihten silmeye çalışmaktadırlar.

1290'da İngiltere'den, 1306'da Fransa'dan, 1492'de İspanya'dan ve 1495'te Portekiz'de alınan sürgün kararlarında görülen tek neden din unsuru olmasına rağmen temel neden ekonomiktir. Feodal sistemin hüküm sürdüğü Avrupa topraklarında ticari yetenekleri ile göze çarpan Yahudi toplumu, yaşadıkları bu topraklarda küçük bir azınlık olmalarına rağmen hakim toplumdan ekonomik refah açısından oldukça ileri düzeyde olmuştur. Bunun yanı sıra Hıristiyan dini kurallarınca men edilen tefecilik ve bankerlik meslekleriyle uğraşan Yahudilere, Hıristiyan halk tarafından her zaman bir düşman gözüyle bakılmıştır. Bu durum kan iftiralarını ve daha sonraki dönemde de sürgünleri beraberinde getirecektir. Sahip oldukları ekonomik zenginliklerinden ötürü çoğu zaman devletlerin uyguladığı keyfi vergilere maruz kalmışlardır ki bazı devletlerde Yahudilere uygulanan vergiler devlet hazinesi gelirinin yarısına denk gelmektedir. Bu sömürü politikası sonucunda tüm kaynakları kurutulan Yahudiler, bir süre sonra dini nedenler gösterilerek sürgünle karşı karşıya kalmışlardır.

Eskiçağlardan beri Akdeniz ticaretinde varlıklarını sürdüren Yahudilerin göç ettikleri başlıca yerler ticaretle göze çarpan dönemin ünlü liman kentleri olmuştur. Yahudilerin yerleştiği bu liman kentlerinin başında Venedik, Napoli, Roma, Hamburg, İstanbul, Korfu, Tlemcen ve Tripoli gelmektedir. Yahudi toplumu göç ettiği bu şehirlerde para ve mal alışverişinin yanı sıra köle ticaretinde de oldukça etkilidir.

Yahudilerin bu sürgünler sonucunda ki göç yönleri genellikle Doğu Dünyası olmuştur. Batı Avrupa Devletleri'nde birçok keyfi vergiye maruz kalan Yahudiler Doğu Dünyası'nda sadece cizye karşılığında rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Doğu dünyasına yapılan bu göçlerin temelinde Yahudilerin Filistin'e ulaşma isteği de bulunmaktadır. Bazı ülkelerde Yahudilerin sürgün edilmesi birkaç defa söz konusu olmuştur. Örneğin Fransa'da 1182'de sürgüne uğrayan Yahudiler 1198 yılında ülkeye tekrar geri çağırılmışlardır. Bunun nedeni kralların boşalan hazinelerini tekrar doldurma çabalarıdır.

EKLER

İSPANYA'DA YAHUDİ ALEYHTARI YASALAR

LAS SİETE PARTIDAS

Las Siete Partidas ya da Yedi Bölüm Yasası, 18. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanmıştır. X. Alfonso tarafından hazırlanan bu yasa dizisi İspanyol sömürgelerinde de uygulanmıştır.(Filipinler, Portoriko, Florida ve Lousiana). Las Siete Partidas, eski Vizigot, Roma ve Kilise yasalarından esinlenerek hazırlanmış ve bu yasalara hakim olan Yahudi aleyhtarı elemanları benimsemiştir. Burada, yasadan bazı bölümler veriyoruz.

KISIM XXIV

YAHUDİLER HAKKINDA

Yahudiler, Efendimiz Hazreti İsa'nın dinine inanmamakla birlikte; Hıristiyan krallarının her zaman (ülkelerinde) yaşamalarına izin vermiş oldukları bir ulustur.

1.Yasa: Yahudi sözü ne anlama ve nereden gelir?

Yahudi, kelimenin tam anlamıyla, Musa'nın dahil olan kişidir; aynı zamanda, sünnet olan ve dinin diğer şartlarını yerine getiren de (Yahudidir) Bu isim, diğerlerinden (diğer İsrail aşiretlerinden) daha asil ve daha güçlü olan Yehuda aşiretinin adından gelir; bu aşiretin başka bir özelliği vardı ki, bu da Yahudi kralları bu topluluktan seçilir, muharipleri de savaşta ilk yaralananlar olurdu. Kilisenin, imparatorların, kral ve prenslerin Yahudilerle Hıristiyanlar arasında ve hükümdarlar yanında yaşamalarına izin vermelerinin nedeni, bunların her zaman sürgünde yaşamaları ve esaretlerinin, Efendimiz Hazreti İsa'yı çarmıha gerenlerin soyundan gelmelerinin simgesi olarak bilinmesidir. (yani, Yahudiler İsa'yı çarmıha geldiklerinden, Hıristiyan inancına göre, Tanrı tarafından sürgüne mahkum edilmişlerdir. Kilise'nin görüşüne göre Yahudiler öldürülmemeli, aksine içinde buldukları ceza süreci herkese "ibret olsun diye" yaşatılmalıdırlar.)

2.Yasa: Yahudiler Hıristiyanlar arasında nasıl yaşamalıdırlar, neleri yapmamalı ve yasak olan şeyleri yapanlar hangi cezaya çarptırılmalıdır.

Yahudiler Hristiyanlar arasında sükunet ve düzen içinde (yani "fazla gürültü yapmadan") yaşamalı, kendi gelenek ve göreneklerini uygulamalı ancak Efendimiz İsa aleyhinde konuşmamalıdır. Yahudiler bir Hristiyanı kendi dinlerine çekmemeye çok dikkat etmelidirler. Bu yasayı ihlal edenler ölüme mahkum edilecek, mallarına da el konacaktır, çocuk kaçırap çarmıha germeleri, çocuk bulamadıkları zaman balmumundan heykelcikler yapıp çarmıha germeleri halinde olay sırasında olay yerinde bulunan herkes yakalanıp tutuklanacak ve kralın huzuruna getirilecektir; kralın yakalananların suçlu olduklarına karar vermesi halinde, suçlular onur kırıcı koşullarda idam edileceklerdir. (Kan iftirası denilen olguda, Hristiyanlar, Yahudilerin ayin yapmak amacıyla Hristiyan çocukları kaçırdıklarına inanırlardı).

3. Yasa: Hiçbir Yahudi, Hristiyanları ezebileceği bir mevkiye da görece getirilemez.

Yahudiler eskiden büyük saygı görürler ve bütün diğer ırkların üstünde imtiyazlardan yararlanırlardı, zira Tanrı'nın ulusu addedilirdi. Ne var ki O'na saygı göstereceklerine O'nu küçültmüşler ve utandırıcı biçimde çarmıha gerdirmişlerdir. Bu nedenle bütün imtiyaz ve üstünlüklerini kaybedecekler, bundan böyle ebediyen hiçbir onurlu ya da bir Hristiyanı herhangi bir şekilde ezebileceği bir mevkiye gelemeyeceklerdir.

4. Yasa: Yahudilerin Hristiyanlar arasında sinagog inşa etmeleri hakkında.

Sinagog Yahudilerin dua ettikleri yerdir ve bu gibi yeni bir bina ülkemizin hiçbir yerinde izniniz olmadan inşa edilemez. Bir sinagogun yıkılması halinde, aynı yerde yeniden inşa edilebilir. Sinagog Tanrı'nın adının anıldığı bir mekan olduğundan Hristiyanların bu yerlere zarar vermeleri yasaklanmıştır (İspanya'da Kuzey Afrika kökenli Müslümanların bir camiye sahip olmaları tamamen yasaktı; başka bir deyişle, Yahudiler toplumsal sınıf hiyerarşisinde en sonuncu değil).

(...) 6. Yasa: Hristiyan olan Yahudilere baskı yapılmayacaktır; bir Yahudi'nin Hristiyanlığı seçmedeki yararları, Hristiyan olanlara zarar veren Yahudilere verilecek ceza.

Bir Yahudi'nin Hristiyan olması için kendisine baskı yapılmayacaktır (bu kural nadiren uygulanmıştır.) Bir Yahudi erkek ya da kadın, Hristiyan olmayı seçerse, başka Yahudiler bu olaya karışmayacaklardır. Eğer, bunlar Hristiyanlığı seçen

(Yahudileri) taşarlarsa ya da yararlarsa ya da öldürürlerse ateşe atılma yoluyla idam edileceklerdir.

(...) 9. Yasa: Bir Hıristiyan kadınla cinsi ilişkisi olan Yahudi'ye verilecek ceza.

Bir Hıristiyan kadınla yaşayan Yahudi'nin cezası ölümdür. Zira, evli kadınlarla cinsel ilişkide bulunan bir Hıristiyan'ın cezası nasıl ölümse... bir Hıristiyan kadınla cinsel ilişkide bulunan Yahudinin de cezası, pek tabii, ölümdür çünkü Hıristiyan kadınlar Efendimiz Hazreti İsa'nın manevi eşleridir.³⁰⁰

İSPANYA'DA 1492'DE YAYINLANAN KOVMA FERMANI

1 MAYIS 1492

Yahudilerin İspanya'dan kovulduklarını ilan eden ferman 31 Mart 1492'de İzabella ile Ferdinand tarafından imzalanmış ancak 1 Mayıs'a kadar ilan edilmemiştir. Bu ferman, Ortaçağ'da Yahudi'nin statüsünü yansıtan başlıca ilginç belgelerdendir. Burada verdiğimiz kısaltılmış metin Franco'dan alınmıştır (Essai, s.35). Franco'da fermanın metnini, Yahudilerin İspanya'dan kovulmalarının 4. yüzyılı münasebetiyle özel bir sayı çıkaran El Tiempo gazetesinin Nisan 1892 tarihli nüshasından almıştır.

“ Kastilya, Leon, Aragon, Sicilya, Granada kral ve kraliçesi Don Fernando ve Donia Isabelle'den ...

Krallığımızda, kutsal Katolik dinimizi Yahudileştiren kötü Hıristiyanların bulunduğunu işittik; pek tabii, Hıristiyanların Yahudilerle bu türden bir ilişki içinde olmalarının çok zararlı olduğuna karar verdik. Geçen sene Toledo'da toplanan mecliste Yahudilere, her kentte günahları içinde yaşayabilmeleri için Yahudi mahalleleri verilmesi yolunda emir verdik. Bunun dışında krallığımızda Engizisyon'un kurulmasını emrettik; bu kurum on iki yıldan beri faaliyette olup birçok suçlu yakalamıştır.

...Bunlar (Yahudiler ya da conversolar) birçok inançlı kişiyi kutsal Katolik dinimizden ayırmak için birçok yola başvurmakta ve kendi tehlikeli dinlerine çekmek istemektedirler...

³⁰⁰ Moshe Sevilla Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul-1992, s. 132'den naklen Marcus, *The Jew in the World*, s. 34-40

Bu duruma ve Katolik dinine yöneltilen bu hakarete son vermek için, din adamları, şövalyeler, bilim adamları ve ileri gelen kişilerle görüştük. Uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, Yahudilerin, bir daha dönmek üzere bütün ülkeden kovulmalarına karar verdik.

Bu nedenle ve işbu fermanla, yaşları ne olursa olsun ve ülkenin her yanında yaşayan Yahudi erkek ve kadınlarına, erkek ve kız çocukları, hizmetçileri, büyük -küçük yaşları ne olursa olsun, Yahudi yakınlarıyla, en geç bu yılın Temmuz ayının sonuna kadar ülkeden çıkmalarını emrediyoruz. Bunlara hiçbir şekilde ülkeye dönmelerine izin verilmeyecektir. Bu fermana riayet etmemeleri halinde, ülkemizde Yahudi bulunması vukuunda ya da herhangi bir şekilde geri dönmeleri halinde, yakalananlar idam edilecek, mallarına da el konacaktır.

Ülkemizin her yanında, hiç kimse mevkii ve asalet derecesi ne olursa olsun, Temmuz ayının sonundan sonra ebediyete kadar, bir Yahudi erkek ya da kadını saklamaya, himaye etmeye yeltenmesin. Bu emre itaat etmeyenlerin bütün mallarına, gemilerine, kalelerine ve miraslarına el konacaktır.

Yahudilere ülkemizde altın, gümüş ve para hariç bütün mallarını denizden ve karadan çıkarmalarına izin veriyoruz. İhracatı yasak olan ürünleri de çıkarmaları men edilmiştir.

...Efendimiz Hazreti İsa'nın bin dört yüz doksan ikinci yılının mart ayının otuz birinde, Granada kentinde yazılmıştır.

Ben Kral Ferdinand – Ben Kraliçe İzabella”³⁰¹

³⁰¹ Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 133-134

SONUÇ

71 yılında Roma İmparatoru Titus'un, Kudüs Tapınağı'nı yıkıp, Yahudiler'i gemilerle Avrupa'ya götürmesi ile birlikte Yahudi toplumunun Avrupa topraklarındaki *Diaspora* yaşamının başladığı söylenebilir. Yahudiler'in dinlerine olan bağlılıkları göz önünde bulundurulursa, Roma İmparatorluğu'nun ilk üç yüzyılı boyunca genelde Yahudilere karşı ılımlı bir politika izlenmiştir. Ancak Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelince Musevi inanca sahip Yahudilere baskı ve zulümler artmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda dinleri neden gösterilerek kan iftiralari ile suçlanan ve Hıristiyanlar tarafından kötü muameleye tabi tutulan Yahudiler, Engizisyon mahkemelerinde yargılanıp idam edilmiş, yakılmış ve sürgünlere maruz kalmışlardır.

Yahudiler, içinde buldukları toplumlarda belirli bir toplumsal sınıf oluşturmuşlar ve Leon (Abraham)'un tanımıyla "halk-sınıf" yapısı kazanmışlardır. Feodalizm koşullarında ticaretin gelişmesi, yani Avrupa'da ticaretin "yabancılar" tarafından yürütülen bir faaliyet olması, Yahudilerin ekonomik etkinliklerini artırmış ve 10. yüzyılda Yahudi Diasporası Avrupa ve Asya arasındaki en önemli ekonomik bağı oluşturmuştur. Bu dönemde Yahudiler krallıklara ve beyliklere sağladıkları ticaret ve hatta (ticaretten elde ettikleri parasal kaynaklar yoluyla) finansman katkılarıyla, krallar ve beyler tarafından korunan bir topluluk olmuştur. Yahudiler kentlerde kapalı bir toplum olmalarına rağmen yerel kültürlerden de etkilenmişlerdir. Özellikle, Orta Avrupa'da olanlar yerel dillerin lehçeleri ile konuşmaya başlamışlardır. Fakat farklı ülkelerde yaşayan Yahudiler, bu özellikleri sayesinde ticareti ellerinde tutabilirken birbirleriyle ilişkilerini de pekiştirmişlerdir. Bu nedenle Yahudiler dağınık olmalarına rağmen değil, dağınık olmaları sayesinde varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Yahudilerin bu nispeten iyi konumları, 11. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi ve ulus-devletlerin kurulmasıyla sona ermiştir. Ekonomik gelişme sonucu Batı Avrupa'da kentlerin ve yerel tüccar sınıfının

gelişmesi, Yahudiler'in ticari faaliyet alanlarından uzaklaştırılmaya çalışılmasına sebep olmuştur. Soylulara ve küçük üreticilere ticari kredi vererek ayakta durmaya çalışan Yahudilerin bu konumu da, tarımdaki ticari dönüşüm ve yerel sanayinin gelişmesi ile farklı toplumsal sınıfların hedefi haline gelmişlerdir. Böylece Ortaçağ'da Yahudiler Batı Avrupa'daki tüm toplumsal sınıflarla çatışma içindeydiler. Yerel tüccarlar ve gelişen yeni burjuvazi, Yahudiler ile ticari ilişkileri kontrol altına alma mücadelesi veriyorlardı. Meta ekonomisinin gelişmesi sonucu kredi kaynaklarının artması, soyluluğun Yahudi sermayesine bağlılığını azaltmıştır. Avrupa'da yerel küçük üreticiler ve köylüler için Yahudi ve tefeci kavramları eş anlamlı gibi algılanmıştır. Böylece Batı Avrupa'da Ortaçağ, Yahudi katliamları ve sürgünleri ile dolu geçmiştir.

Bununla birlikte Ortaçağ Avrupa'sının feodal yapısında Hıristiyan toplumdaki farklı olarak ticaretle uğraşan bu toplum Doğu-Batı dünyası arasındaki kültür etkileşiminde de önemli bir unsur olmuştur. Ekonomik yapıda oldukça etkinleşen Yahudiler, Ortaçağ Avrupa Devletleri tarafından uygulanan keyfi vergilerle karşı karşıya kalmıştır. Bankerlik ve tefecilik mesleklerini ellerinde tutan Yahudiler, böylece Hıristiyanlardan aldıklarını onlara geri vermişlerdir.

Ortaçağ Avrupa'sında ticaretin gelişmesine ve buna bağlı olarak feodal sistemin çöküşüne katkıda bulunan Yahudiler, bir anlamda merkantalizm çağının başlamasına da öncülük etmişlerdir. Böylece dış dünyaya açılan birçok Avrupa ülkesi ticareti ellerinde tutan Yahudileri saf dışı bırakmak için dini nedenleri ön plana çıkarıp onları sürgün etme yolunu izlemiştir.

Avrupa Devletleri'ndeki bu sürgünler sonucunda Yahudiler, dönemin etkin gücü olan Türk Dünyası'na ve Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Yahudi toplumunun, Avrupa Devletleri'nin aksine bu topraklardaki sosyal ve ekonomik yaşamın oldukça rahat olduğu gözlenebilir.

Ancak Yahudiler, belki de Avrupa'da yaşamış oldukları ardı arkası kesilmeyen toplu katliamlar, zorla din değiştirme ayinleri, dini uygulamalarındaki engellemeler sebebiyle gittikleri yeni yerlerde de benzer tedirginlikleri duymuşlardı. Bu türden endişeler, Yahudiler'in bu topraklarda da kimliklerini gizleme ihtiyacı

hissettiklerini düşündürmektedir. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkış yerleri ve şekilleri Avrupa'daki "*converso*"lardan farklı olan Sabetaistler'in Musevi yaşantı ve kimliklerini gizleyerek, takiyye yapmaları ve Müslüman gibi görünmeleri de bu tarihi endişenin bir devamı olarak düşünülebilir. Bu açıdan Osmanlı Devleti'ndeki Sabetaistler Avrupa'daki "*converso*"lara benzetilebilir. Yahudilerin bu tutumlarında kendilerini güven altına alarak, yaşadıkları topraklarda kimliklerinden dolayı karşılaştıkları engelleri aşip devlet içerisinde önemli mevkilere gelmek ve azınlık statüsünden farklı olarak devlet içerisinde etkin bir rol oynama isteğinin yattığı düşünülebilir.

Yahudilerin Batı Avrupa ülkelerinde baskı altındaki konumları, yerel burjuvazinin etkinliğini kabul ettirerek siyasal iktidarı ele geçirmesi ve ulus-devletlerin inşası ile sona ermeye başladı. Yahudilerin özgürleşmesi ile feodal sınıfların iktidardan uzaklaşması hemen hemen aynı dönemlerde gerçekleşti. Yahudiler Hollanda 'da 1796, Fransa'da 1849, İngiltere'de 1858, Avusturya-Macaristan'da 1867, İtalya'da 1870, Almanya'da 1871, İsviçre'de 1874, İspanya'da 1876, Balkan Devletleri'nde 1878 ve Rusya'da 1971'de siyasi özgürlüklerini kazanmışlardır. Ulus devletlerin kurulduğu ve kapitalizmin egemenliğini sağladığı ülkelerde Yahudiler artık (yeni ulusal kimliği benimsemek koşuluyla) "özgür yurttaş" olarak kabul ediliyorlardı. Bu durum özellikle zengin Yahudilerin asimilasyon sürecini hızlandırmıştır.

Batı Avrupa'da Ortaçağ'da yaşanan süreç, Doğu Avrupa'da 19.yüzyılın sonlarında yaşanmaya başlanmıştır. Doğu Avrupa ülkelerinde küçük üretici ve serbest meslek sahibi Yahudilerin oranı nispeten daha yüksekti, fakat bu ülkelerde feodalizmden kapitalizme geçiş, Batı Avrupa'dakine benzer Yahudi katliamlarını (pogromları) da beraberinde getirdi. Bu nedenle 19.yüzyılın sonlarında Yahudiler kitlesel olarak Doğu Avrupa ülkelerinden Batı Avrupa'ya, ve Amerika'ya göç etmeye başlamışlardır. Yahudilerin Batı Avrupa'ya kitlesel göçü, bu ülkelerde Antisemitizm'in, genç milliyetçi ideolojiyle pekiştirilmiş bir şekilde tekrar canlanmasına yol açmıştır. Yahudiler arasında Siyonizm ve Filistin 'e dönüş düşüncesi bu ortamda daha da gelişmiş ve yaygınlaşmıştır.

Bu durum bütün dünyada Yahudilere karşı yeni bir karşıt ortamı doğurmuştur. Ancak, Yakınçağ'da Hitler'in Almanya'da Yahudiler'e yapmış olduğu soykırım, siyasi olarak da kabul edilmiş olmasına ve bütün dünya tarafından da bilinmesine rağmen, Ortaçağ Avrupası'nda bu soykırım ve zorlamaların kat kat fazla yaşandığı konusu çok az hatırlanmış ve sorgulanmıştır. Diğer taraftan, hemen her dönemde, Yahudilere türlü işkence ve katliamları reva gören Avrupalılar, bugün Yahudilere uyguladıkları bu işkence ve zulümleri kendileri için birer tarihi malzeme olarak kullanmak suretiyle Ortaçağ Avrupası'nda Yahudiler'in tarihlerini ve yaşadıkları kötü süreçleri kendi çalışmalarıyla ikrar etmekten de kaçınmamaktadırlar.

Diğer taraftan Türk tarihçiler ise genellikle Yahudiler'in Osmanlı Devleti'ne sığınmalarından sonraki durumlarını ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin Yahudiler'e gösterdiği "insancıl" ve "hoşgörülü" yaklaşımları üzerinde durmuş, Yahudiler'in Osmanlı öncesindeki durumlarına yeterince değinilmemiş ya da önemsenmemiştir.

Yapılan bu çalışmada karşılaşılan en önemli sorun, Yahudi tarihi üzerinde Türkçe eser sayısının çok az olmasıdır. Bu araştırma sonucunda, genelde Yahudiler, Yahudi kültürü, Yahudi göçleri ve dünya üzerindeki Yahudiler'in tarihi ve bugünkü varlıkları konusunda Türk tarihçilerin yeterli çalışma yapmadıkları ya da bu konuda Türkçe eserlerin yetersiz olduğu anlaşılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

ADAMS, George Burton, [The History of England From The Norman Conquest to the Death of John \(1066 -1216\), New York-1905.](#)

ARDZROONİ, Leon, [Commerce and Industry in Spain During Ancient and Medieval Times, www.isfsp.org adlı siteden 25 .12. 2006'da alınmıştır.](#)

ASHLEY, Sir W. J., [An Introduction to English Economic History and Theory, London-1888.](#)

ATTALİ, Jacques, 1492, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara-1999.

AYDIN, Fuat, [Yahudilik, İstanbul-2004.](#)

BATUR, Ahsen, [Yahudilerin Hazar Yolculuğu ,Tarih ve Düşünce Dergisi, Nisan-2005.](#)

BENBASSA, Esther, Aron Rodrigue, [Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi \(14.-20. yüzyıllar\), İstanbul-2001.](#)

BESALEL, Yusuf, [Yahudi Tarihi, İstanbul–2003.](#)

BESALEL, Yusuf, [Osmanlı ve Türk Yahudileri Tarihi, İstanbul-2003.](#)

BİSHKO, Charles Julian, [The Spanish and Porteguese Reconquest 1095 – 1492, ed. Harry W. Hazard, A History of the Crusades The Fourteenth and Fifteenth Centuries, Madison-1975.](#)

BLECH, Rabi Benjamin, [Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü ,çev.Estreya Seval Vali, İstanbul-2004.](#)

BİSHKO, Charles Julian, [Spanish and Porteguese Monastic History, Variourum Reprints-1984.](#)

BOSWELL, John, [The Royal Treasure: Muslim Communities Under Crown Of The Aragon in The Fourteenth Century, Yale University Press-1977.](#)

BOTTİCİNİ, Maristella, [From Farmers to Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish History, Boston–2004.](#)

BRAUDE, Benjamin-Bernard LEWIS, (2000); “Osmanlı Devleti İçerisindeki Hıristiyanlar ve Yahudiler”, (Çev:Halil Erdemir-Hatice Erdemir), Akademik Araştırmalar Dergisi Özel Osmanlı Sayısı, Şubat-Temmuz, Sayı:4-5, www.academical.org/dergi/makale/yahudi1.htm adlı siteden 25.03.2006'da alınmıştır.

BRAUDEL, Fernand, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul-1986.

BRAUDEL, Fernand, II. Felipe Döneminde Akdeniz, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara-1994.

BURNS, Robert, Jews in the Notarial Culture: Latinate Wills in Mediterranean Spain, 1250-1350, Berkeley: University of California Press, 1996.

BÜYÜK LAROUSSE Sözlük ve Ansiklopedisi, İstanbul-1993.

CAPGRAVE, John, The Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During the Middle Ages, London-1858.

COHEN, Mark R, Haç Ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler, çev. Ahmet Fethi, İstanbul-1997.

CRAYTOR, Henry John, A History Aragon and Catalonia, Methuen-1933.

EDWARDS, Mark, Martin Goodman, Simon Price, Apologetics in the Roman Empire Pagan, Jews and Christians, New York -1999.

EDWARDS, John, Christian Cordoba The City and Its Region in The Late Middle Ages, Cambridge University Press-1982.

EDWARDS, John, The Jews in Christian Europe 1400-1700, Routledge, Londra, New York-1991.

EROĞLU, Ahmet Hikmet, Osmanlı Devleti'nde Yahudiler XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar, Ankara-2000.

ENCYCLOPEDIA of Jewish History, Massada Publishers, İsrail-1986.

FAROQHI, Suraiya, The Ottoman Empire and The World Around It, NewYork-2004.

GALANTİ, Avram, Türkler ve Yahudiler, İstanbul-1995.

GELİŞİM HACHETTE, “Almanya” makalesi, İstanbul-1993.

GIBBON, Edward, The History of the Decline And Fall of the Roman Empire, NewYork-1906.

GİLES, John Allen, Six Old English Chronicles Ethelward, Asser's Life of Alfred, Geoffrey of Monmouth Gildas, Nennius and Richard of Cirencester, London-1891.

GLİCK, Thomas F., Islamic and Christian Spain in The Early Middle Ages, Princeton University Press,-1979.

GROEPLER, Eva, İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler, çev. Süheyla Kaya, İstanbul-1999.

GOFF, Jacques le, Ortaçağ Batı Uygarlığı, çev. Hanife-Uğur Güven, İzmir-1999.

GOİTEİN, S. D., A Mediterranean Society, London-1999.

GROLIER INTERNATIONAL AMERICANA ENCYLOPEDIA, “Almanya” maddesi, İstanbul-1993.

GROLIER INTERNATIONAL AMERICANA ENCYLOPEDIA, “Fransa” maddesi, İstanbul-1993.

GROLIER INTERNATIONAL AMERICANA ENCYLOPEDIA, “İtalya” maddesi, İstanbul-1993.

GÜLERYÜZ, Naim, Türk Yahudileri Tarihi-I, İstanbul-1993.

HALICZER, Stephen, Inquisition and Society in the Kingdom of Valencia 1478-1834, Universty of California Press-1990.

HARDİNG, Alan, Medieval Law and the Foundations of the State, New York-2001.

HİÇYILMAZ, Ergun, Meral Altındal, Büyük Sığınak, Türk Yahudilerinin 500 Yıllık Serüveninden Sayfalar, İstanbul-1992.

HUME, David, The History of England, Indianapolis-1983 www.Heretical.com/British/jews1290.Html adresinden 5.03.2006 tarihinde alınmıştır.

İBNİ BATTUTA, İbni Battuta Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve'l-Acaibi'l-Esfar), haz. Mümin Çevik, İstanbul-1983.

JEUDWINE, J. W., The Foundations of Society and The Land a Review of the Social Systems of the Middle Ages, Canada-2001.

JOHNSON, Paul, Yahudi Tarihi, çev. Filiz Orman, İstanbul-2000.

JOHNSON, Paul, A History of Christianity, New York-1976.

JEWISH HISTORY SOURCEBOOK, The Jews of Spain and Visigothic Code 654-681 CE, <http://www.Fordham.edu> adresinden 10.03.2006'da alınmıştır.

KURAN-I KERİM.

KATZ, Steve, Jewish Life in Medieval Europa, www.aitzhayim.org/library-files/Katz%20on%20jewish%20life%20in%20medieval%20europa.htm adlı siteden 24.05.2005'de alınmıştır.

KEMPLE, John Mitchell, The Saxons in England a History of the English Commonwealth Till the Period of the Norman Conquest, London-1876.

KLEİN, Julius, A Study in Spanish Economic History 1273-1836, Harvard University Press-1979.

LANGE, Nicholas De, Yahudi Dünyası, çev. Sevil Atauz-Akın Atauz, İletişim Yayınları, İstanbul-1987.

LEA, Henry Charles, A History of the Inquisition of Spain, Philadelphia-1905.

LEESE, Arnold, Jewish Ritual Murder, London-1938.

LEWİS, Bernard, Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul-1997.

LEWİS, Bernard, The Arabs in History, Oxford University Press, Princeton-1992.

LONGHURST, John Edward, The Age of Torquemada, Coronado Press, Kansas-1964.

MASTERS, Bruce, Christians and Jews in the Ottoman Arab World, Cambridge-2001.

MEMİŞ, Ekrem, Genel Tarih, Konya-1999.

MUHLBERGER, Steven, Medieval England, <http://the-orb.net/textbooks/muhlberger/1066.html> adresinden 25.05.2007 tarihinde alınmıştır.

NASSE, Erwin, On The Agricultural Community of the Middle Ages and Inclosures of the Sixteenth Century in England, London-2003.

NETANYAHU, B, Isaac Abravanel, The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition, 2001-2005, [http:// bartelby.com/65/ab/Abravan-I.html](http://bartelby.com/65/ab/Abravan-I.html) adlı siteden 12.05.2006'da alınmıştır.

Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebalarına İlişkin Kısa Tarihçe, Yayınlayan 500. Yıl Vakfı, İstanbul-1999.

ÖZDEMİR, Mehmet, Endülüs Müslümanları-I, Ankara-1994.

ÖZDEMİR, Mehmet, Endülüs Müslümanları-II Medeniyet Tarihi, Ankara-1997.

ÖZDEMİR, Mehmet, Yahudiler, www.endulus.net.siyasi.htm'den 10.05.2007 tarihinde alınmıştır.

ÖZTÜRK, Said, Osmanlı Hoşgörüsü, www.osmanli.org.tr/yazi-4-264.html adlı siteden 12.06.2007'de alınmıştır.

PAYNE, Stanley G, A History of Spain and Portugal, University of Wisconsin Press – 1973.

PENNELL, Robert F, Ancient Rome From the Earliest Times Down to 476 A. D., California-1890.

PİRENNE, Henri, Ortaçağ Kentleri, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul-2000.

PİRENNE, Henri, Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul-2005.

POLAT, Mehmet Selim, Yahudilik (Musevilik), www.yenisafak.com adlı siteden 19.07.2006'da alınmıştır.

POUNDS, Norman J, An Economic History of Medieval Europa, London and NewYork –1994.

TALBOT RICE, Tamara , Bizans'ta Günlük Yaşam, çev. Bilgi Altınok, İstanbul-1998

ROGERS, James E. Thorold, Six Centuries of Work and Wages the History of English Labour, Canada -2001.

ROPER, Hugh Trevor, The Crisis of the Seventeenth Century, Indianapolis–1967.

ROTH, Cecil, Jews, Conversos and the Blood Accusation in Fifteenth Century Spain, London-1932.

ROTH, Cecil, A History of the Jews in England, 3. Basım, Oxford-1964.

SEAVER, James Everett, The Persecution of the Jews in the Roman Empire (300-428), Kansas-1952.

SCOTT, S. P, The Visigothic Code (Forum Judicum), Boston Book Company, Boston-1910.

SHAKAK, İsrail, Yahudi Tarihi Yahudi Dini, İstanbul-2002.

SHARON, Moshe Sevilla, Türkiye Yahudileri, İstanbul-1992.

ŞEKER, Mehmet, Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi, İzmir-2000.

TAİT, James, The Medieval English Borough, London–1936.

TANYU, Hikmet, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, İstanbul-1976.

TEKVİN.

TUDELA'LI BENJAMIN ile Ratisbon'lu Petachia, Ortaçağ'da (12.yy.) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul–2001.

WALSH, William Thomas, Isabella of Spain, New York-1938.

WAUGH, William Rempleton, A History of Europa From 1378 to 1494, London-1932.

WEİNER,Rebecca, “France” adlı makale www.jewishvirtuallibrary.org/source/vjw/france .html adlı siteden 25.12.2006 tarihinde alınmıştır.

WHISTON, William, The Works of Flavius Josephus, London-1879.

WYNE, Hugh, Kilise Tarihinde Antisemitizm, çev. Süleyman Turan, www.dinlertarihi.com/dosyalar/makaleler/sturan03.htm adlı siteden 23.04.2007'de alınmıştır.

YILDIRIM, Recep, Başlangıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi, İzmir-2000.

Sadducees and Pharisees: 200 BC-AD 70 adlı makale 14.01.2007 tarihinde www.historyworld.net/wirldhis/histories.asp?pid=bmg&nid=aa4 adlı siteden alınmıştır.

Http://www.angelfire.com/ab7/salihakkas/ut.htm adresinden 17.03. 2007 tarihinde alınmıştır.

“History of the Jews in France” adlı makale 14.08.2007 tarihinde www.answers.com/topic/history-of-the-jews-in-france sitesinden alınmıştır.

“History of the Jews in Italy” adlı makale 14.08.2007 tarihinde www.answers.com/topic/history-of-the-jews-in-italy sitesinden alınmıştır.

“History of the Jews in Germany” adlı makale 14.08.2007 tarihinde www.answers.com/topic/history-of-the-jews-in-germany sitesinden alınmıştır.

“Italy 70-1300” adlı makale 18.07.2006 tarihinde www.jewishgatesheritage.com adlı siteden alınmıştır.

Haritalar www.routledge.com adlı siteden alınmıştır.

SÖZLÜK

Aljama – Yahudi cemaati.

Auto da fe – Ateşe atma.

Antisemitizm – Yahudi karşıtlığı.

Aşkenaz – Almanya, Batı, Doğu ve Orta Avrupa’da yaşayan Yahudiler.

Arz-ı Mevud – Vaad edilmiş topraklar anlamına gelmektedir. Tevrat’ta On Emire uymaları şartı ile Nil ve Fırat nehirleri arasında kalan topraklar İsrailoğulları’na aittir denilmektedir.

Agnostizm - İnsanın, kendi deneyimleriyle elde ettiği olguların ötesinde hiçbir şeyin varlığını bilemeyeceğini ileri süren öğretisi.

Bailis, senechaux, prevot – Fransa’da Philip Auguste zamanında kurulan saraya bağımlı yargı memuriyetlerine verilen isim.

Beythamikdaş – Kral Süleyman tarafından M.Ö. 10. yüzyılda yaptırılan ilk Yahudi Tapınağı. Bugünkü Ağlama Duvarı’nın o binadan kalan son duvar olduğu düşünülür.

Cortes – İspanya’da XIII. Yüzyılın sonlarında yerel meclislere verilen ad.

Converso – İlk kez İspanya’da ortaya çıkan bu kavram zaruri nedenlerden ötürü görünüşte Hıristiyanlığı kabul edip gizli olarak Yahudi dini kaidelerine uyan kişiler için kullanılmıştır.

Criptojudaismo - Hıristiyan gözükle Yahudiliğe bağlılığını devam ettirenlere verilen ad.

Diaspora – İsrail dışında Yahudilerin yerleştiği topraklar.

Deuteronomy - Eski Ahit’in ikinci kitabı.

Erets Goşen – Tevrat’ta Nil nehri deltasına verilen isim.

Engizisyon - Latince:inquisitio, soruşturma. Katolik Kilisesine bağlı bir mahkeme sistemidir.

Fısh (Hamursuz Bayramı) - İncil’de Mayasız Ekmek bayramı olarak da anılan bu bayramda Yahudiler, Mısır’da sürdürdükleri kölelik yaşamından kurtuldukları günü

kutlarlar. Özel bir kutlama şöleni yapılır, kurban edilmiş kuzu ile mayasız ekmeğ yenir. Bu bayram, Türkçede Hamursuz bayramı olarak da bilinir.

Fueros – Yerel gelenek-görenek hukuku.

Homens de negocios – Tüccar.

Ínferiores – İkinci sınıf vatandaş.

Judaeos - Yahudi.

Marrano – İspanyolca domuz anlamına gelen bu kelime Hıristiyanlığı kabul eden fakat gizlice Yahudi dini kaidelerini devam ettiren kişiler için kullanılmıştır.

Mişna – Yahudi Sözlü Yasasının İsrail’de derlenmiş ilk şehri.

Mercator – Tüccar.

Missi dominici – Frank Devleti’nde genellikle bir piskopos ve konttan oluşan denetçiler.

Noblezo hispano goda – İmtiyazlılar sınıfını belirtmek için kullanılır.

Nobles no privilegiados – Hürler sınıfı belirtmek için kullanılır.

Servus ya da Siervus – Latince köle anlamındadır.

Pentaque - Eski Ahid’in ilk beş kitabına verilen ad.

Proselytism – Kendi dinine çevirme.

Rabb Mayor – Baş haham.

Reconquista- Endülüs döneminde İber Yarımadasındaki Hıristiyanların Müslümanların yarımadaadaki varlıklarını ortadan kaldırma amaç ve çabalarına verilen addır. 1492 yılında son Endülüs devletinin yıkılmasıyla başarıya ulaşan Reconquista İspanyolca "Yeniden fetih" anlamına gelir.

Servi – Köle.

Servi camerae nostrae - Kraliyet sarayımızın serfleri.

Şabat - Yahudi inancına göre Cuma akşamı güneşin batışından 18 dakika önce başlayan Cumartesi akşam 3 küçük yıldızın gözükmemesine kadarki güne Şabat (Sebt) günü denir. Şabat, Tanrı'nın dünyayı 6 günde yaratıp 7. günde dinlenmesini hatırlamak ve o günü

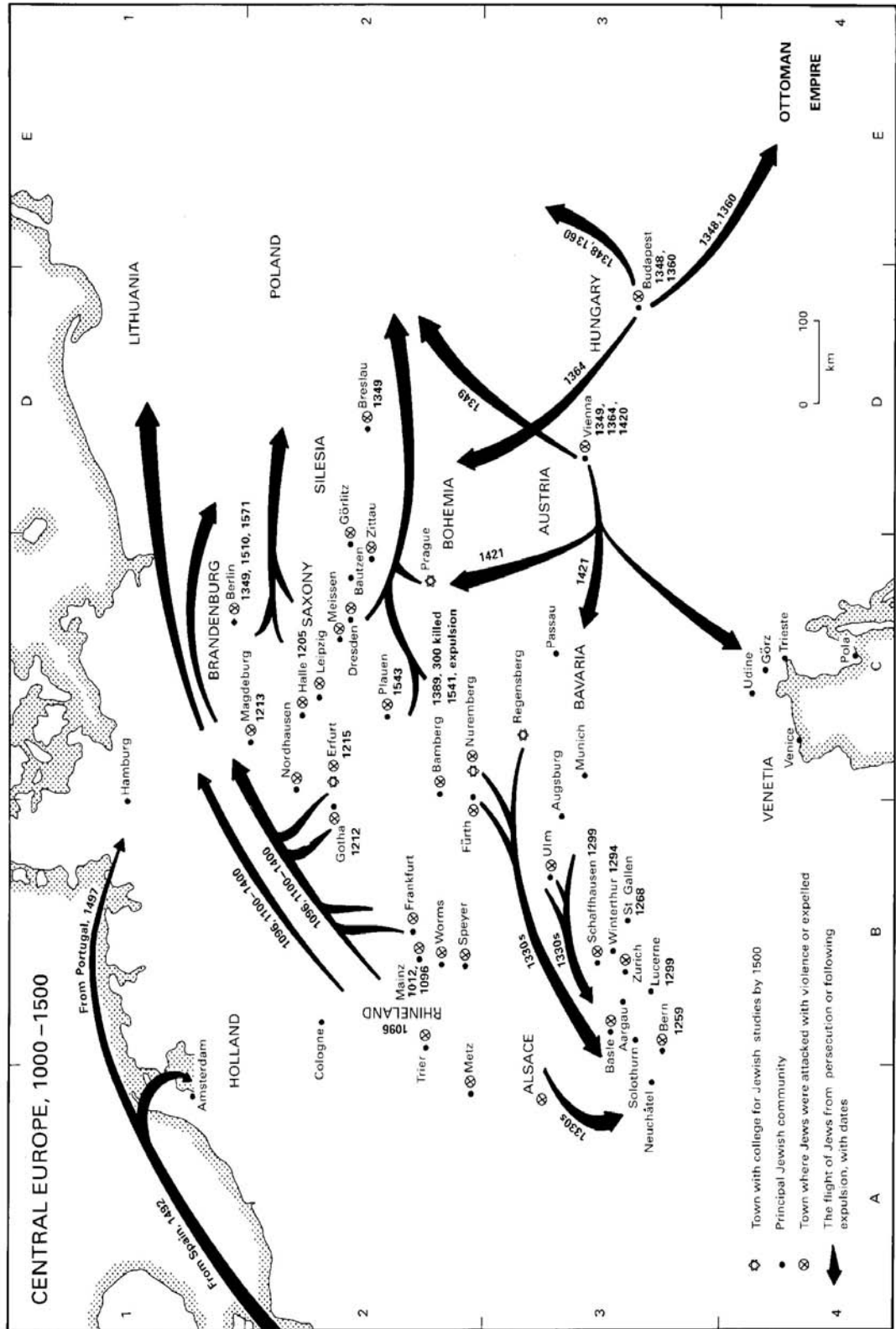
kutsamak içindir. Şabat günü Yahudiler için dinlenme günü olduğundan ateş yakmak, paraya dokunmak, arabaya binmek gibi işler o gün yasaktır.

Talmud – “Öğretme”; Mişna ile ilgili olarak yüzyıllar içerisinde, din bilimcilerinden ve dini yetkililerden oluşan nesillerin yapmış olduğu tartışmaların bir araya getirilmiş şekli.

Tora – Tevrat’ın ilk beş kitabı. Geleneksel Yahudi dini öğretisi ve literatürünün toplamı.

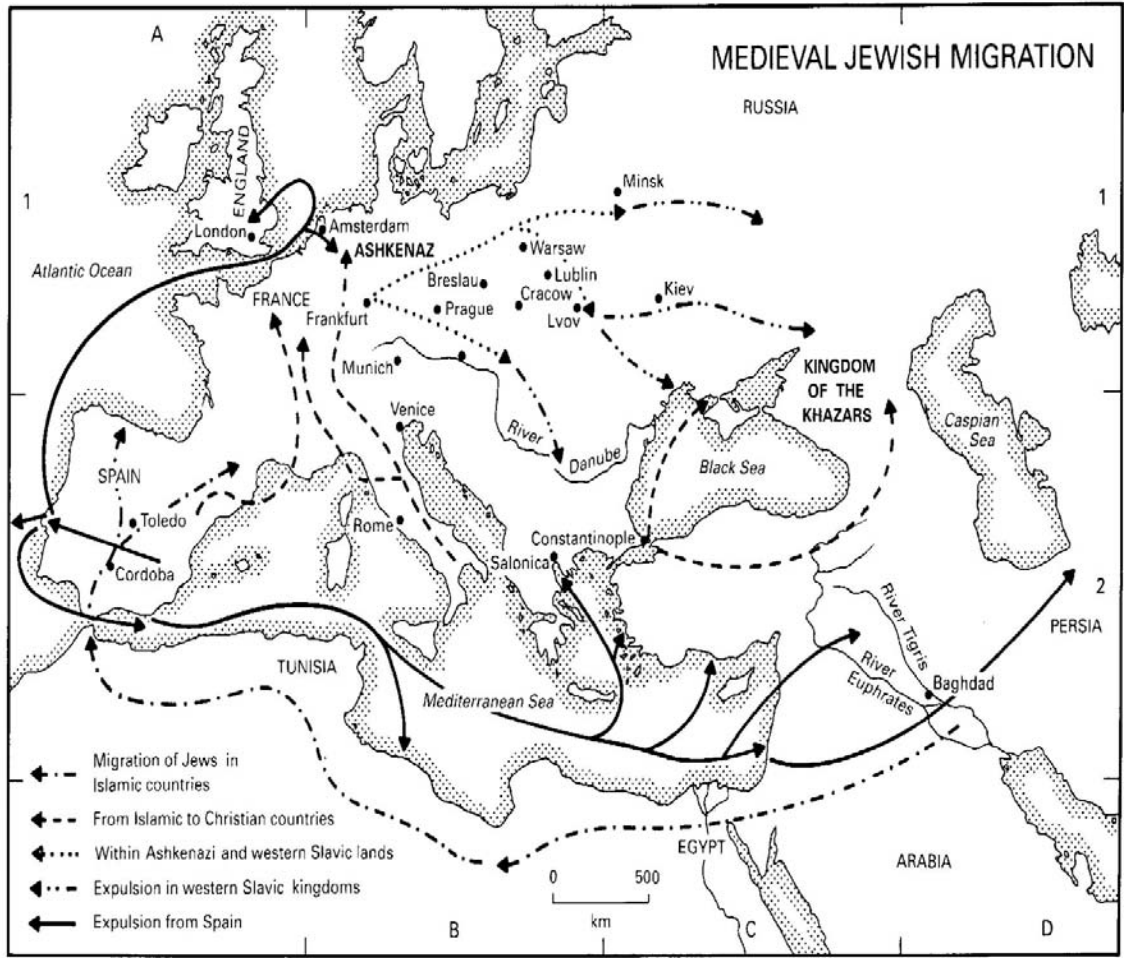
Wiks – Marovenj ve Karolenj döneminde ticaret merkezlerine verilen ad.

Yeshiva – Özellikle Yahudi din bilginlerinin yazdığı literatürün etüt edilmesi amacı ile kurulmuş olan Yahudi din akademilerine verilen isim.

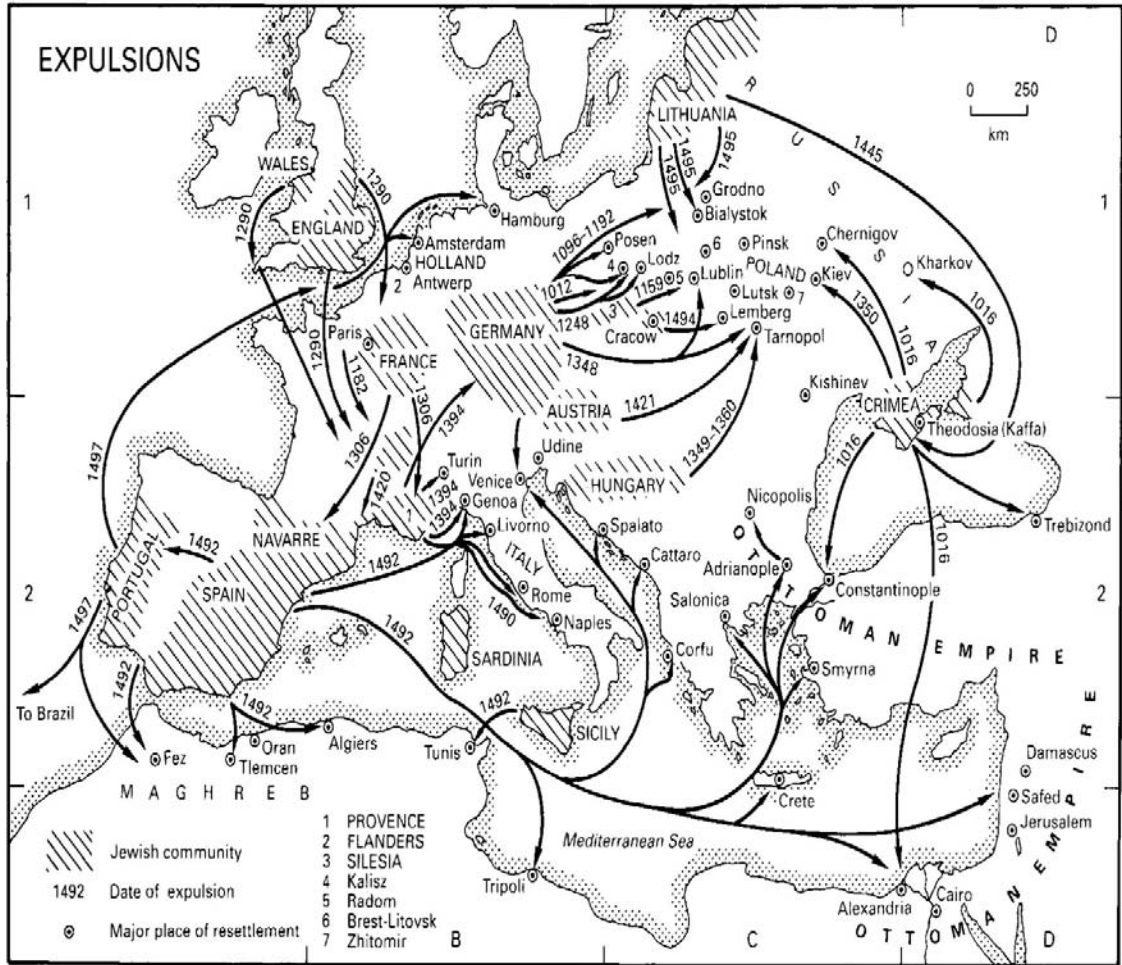
Tablo 1- 1000-1500'lü yıllarda Merkezi Avrupa¹

¹ www.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map39.jpg adlı siteden 18.06.2007'de alınmıştır.

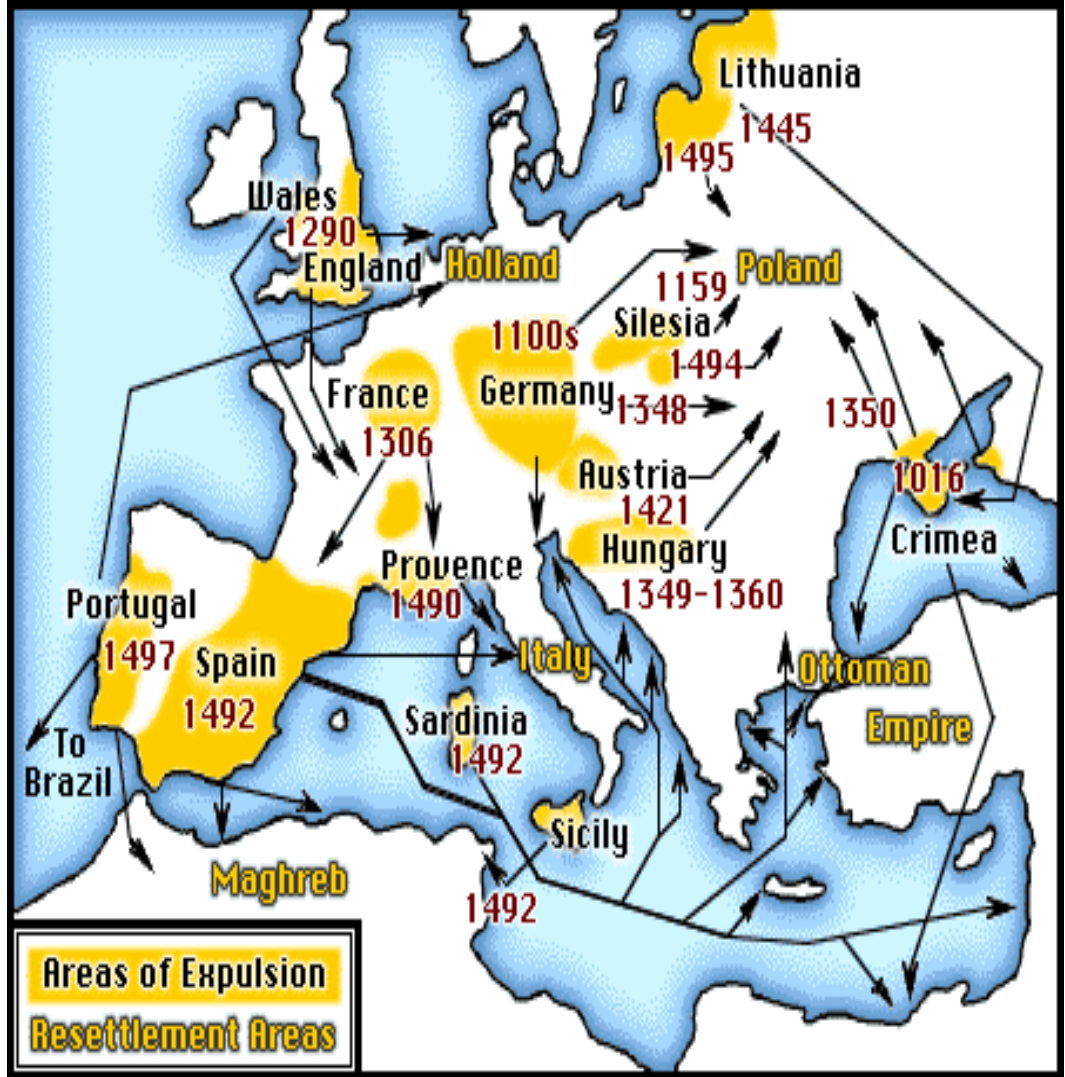
Tablo 2. Ortaçağda Yahudi Göçleri²

² www.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map37.jpg adlı siteden 18.06.2007'de alınmıştır.

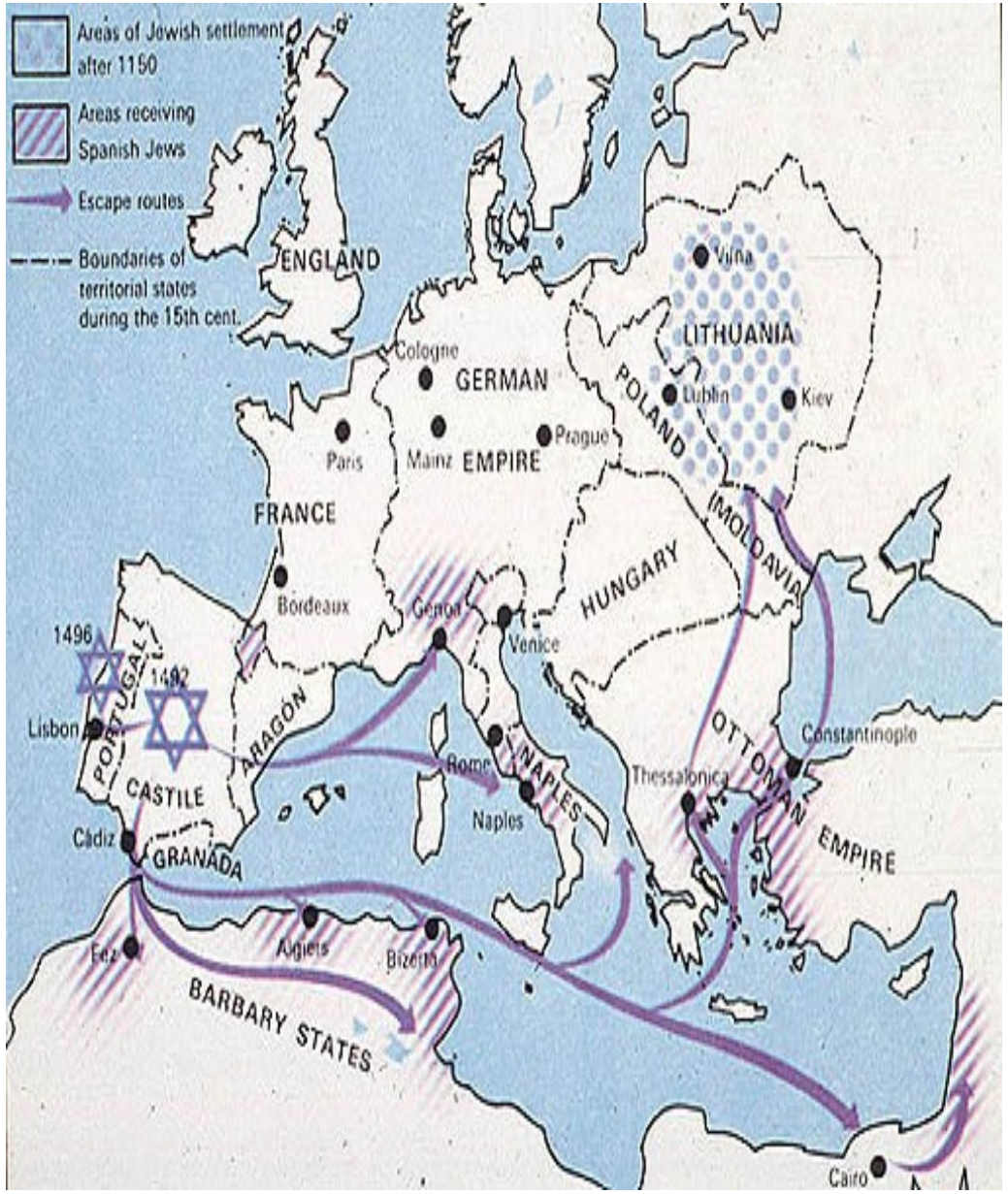
Tablo 3. Kovulmalar³

3 www.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map36.jpg adlı siteden 18.06.2007'de alınmıştır.

Tablo 4. Avrupa'da Yahudi Kovulmaları⁴

4 www.fcit.usf.edu/holocaust/gallery/expuls.htm adresinden 12.06.2007'de alınmıştır.

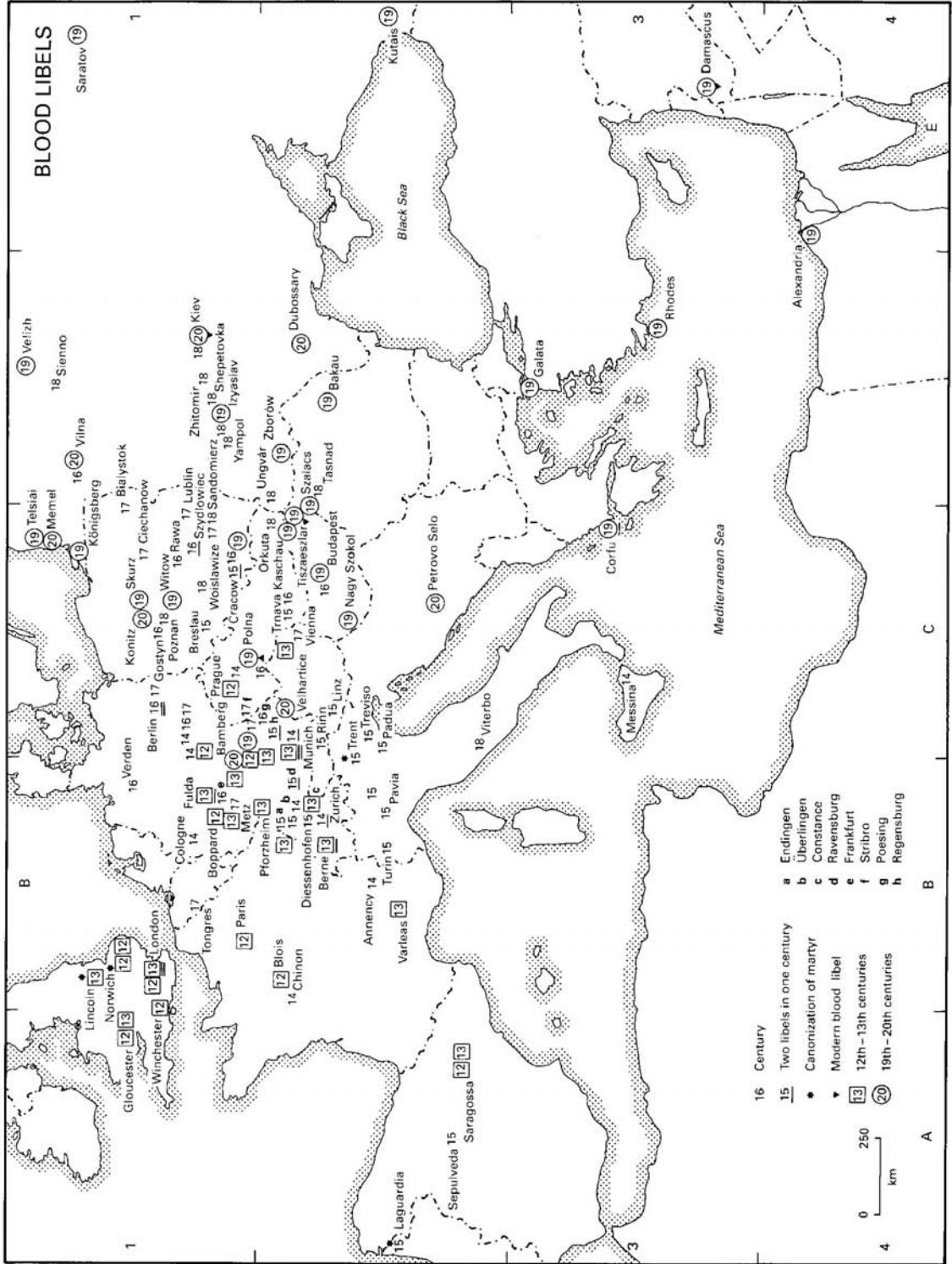
Tablo 5. Avrupa'da Yahudi Yerleşim Bölgeleri Ve Göçler⁵

5 www.ucdavis.edu 12.06.2007 tarihinde alınmıştır.

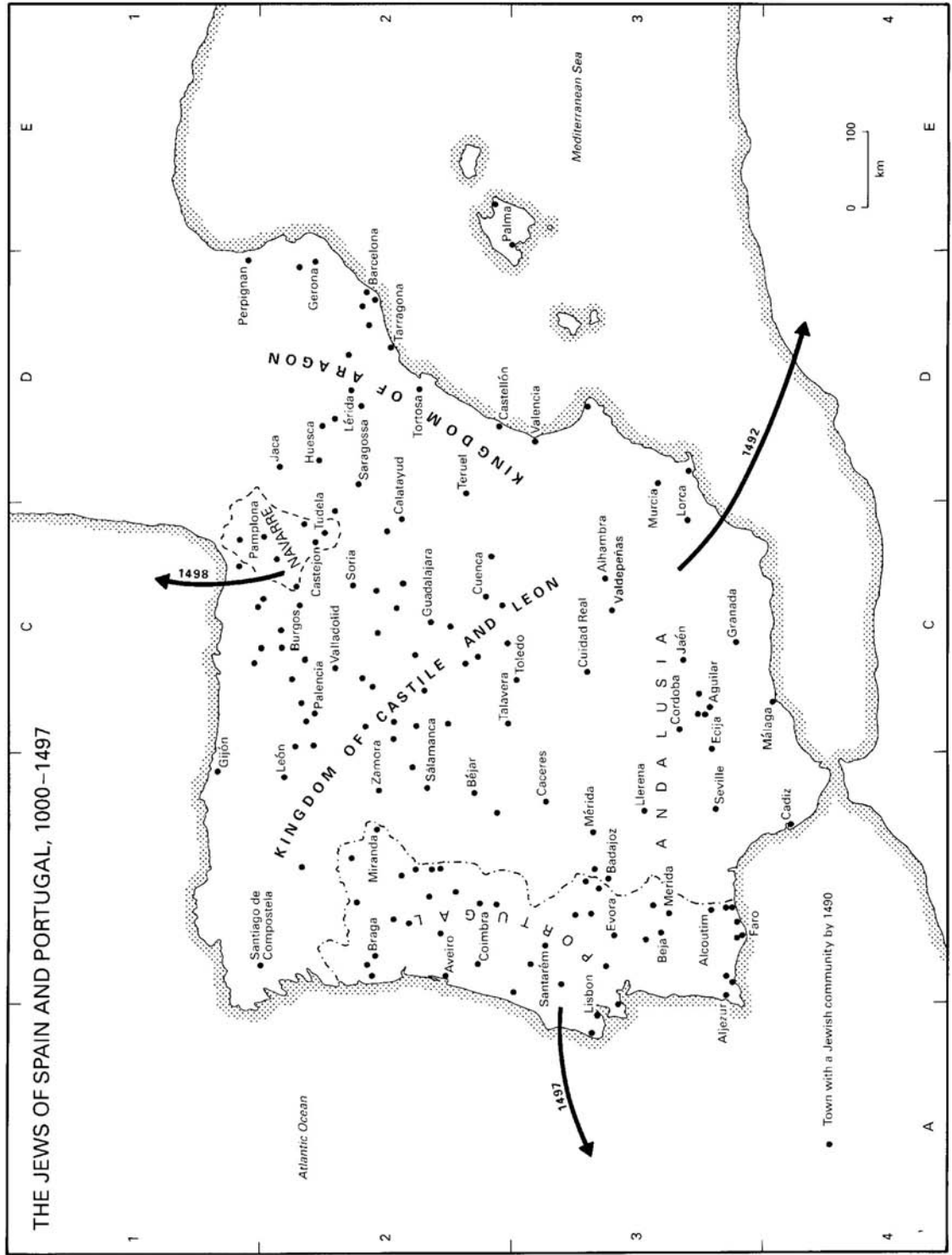
Tablo 6. Ortaçağ Avrupa'sında Yahudi Yerleşim Bölgeleri⁶

6 www.routledge.com adlı siteden 18.06.2007 tarihinde alınmıştır.

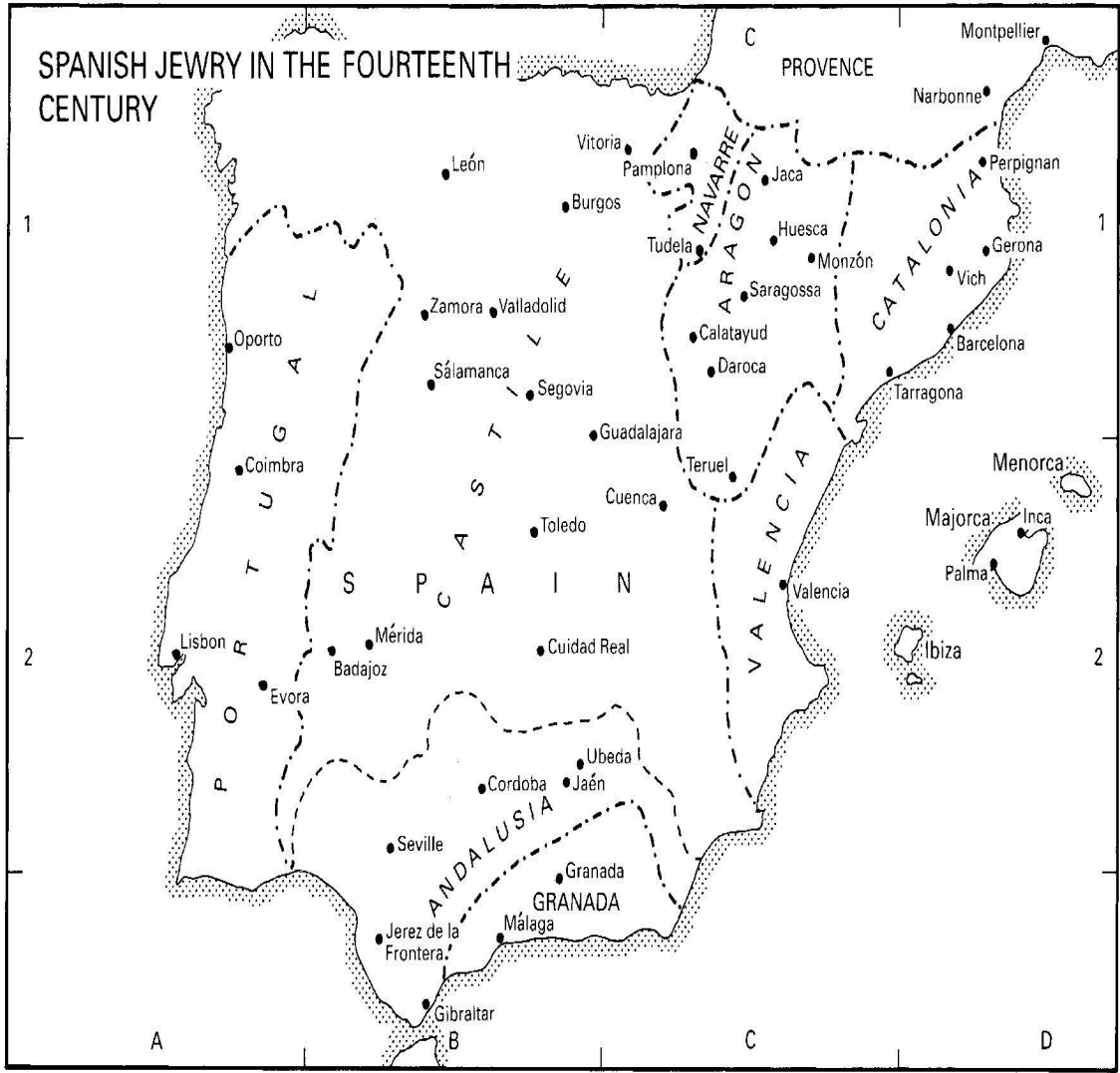
Tablo 7. Kan İftiralarının Yaşandığı Yerler⁷

⁷ www.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map30.jpg adlı siteden 18.06.2007 tarihinde alınmıştır.

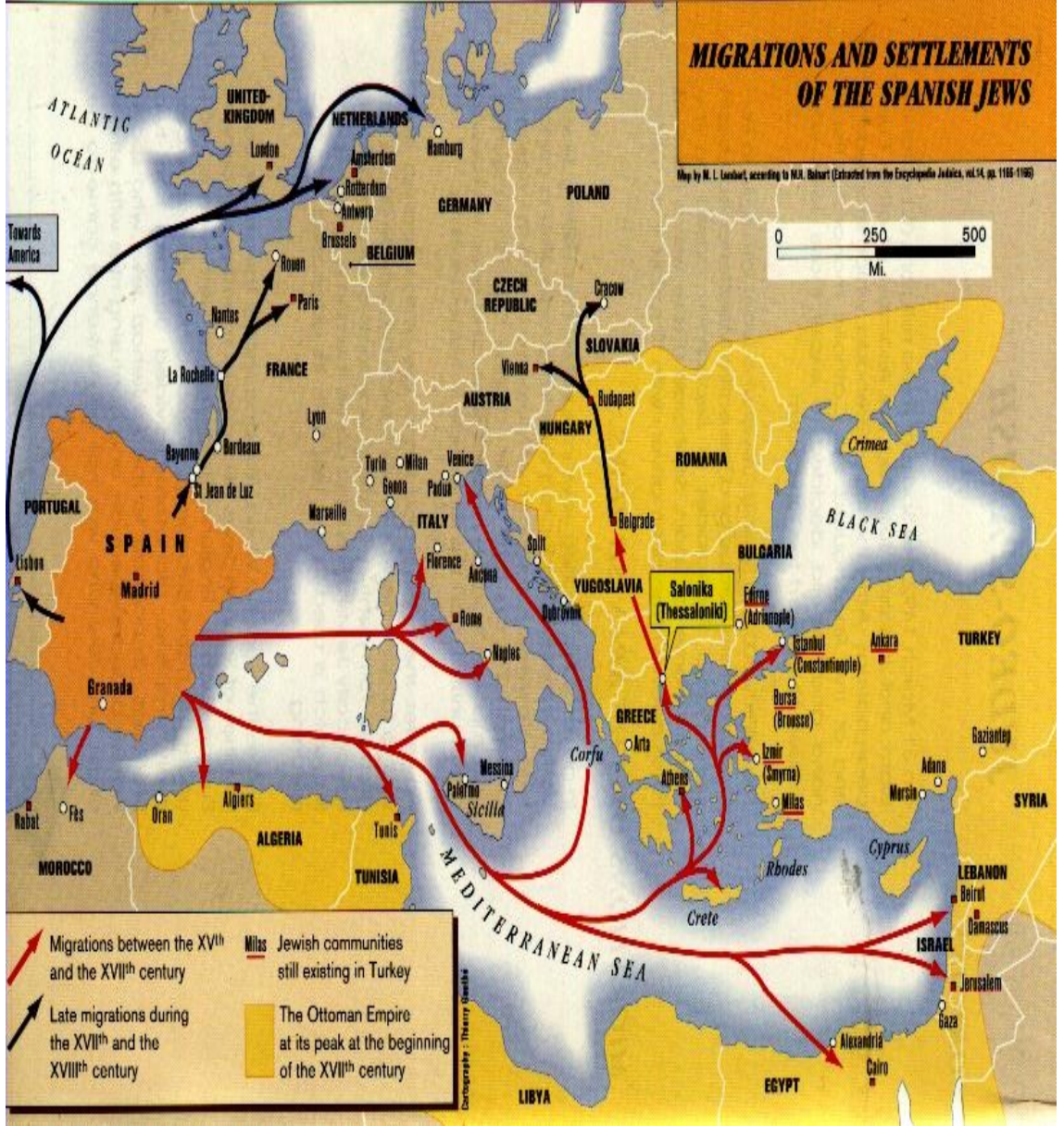
Tablo 8. 1000-1497 Yılları Arasında İspanya ve Portekiz'de Yahudiler⁸

8 www.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map40.jpg 18.06.2007 tarihinde alınmıştır.

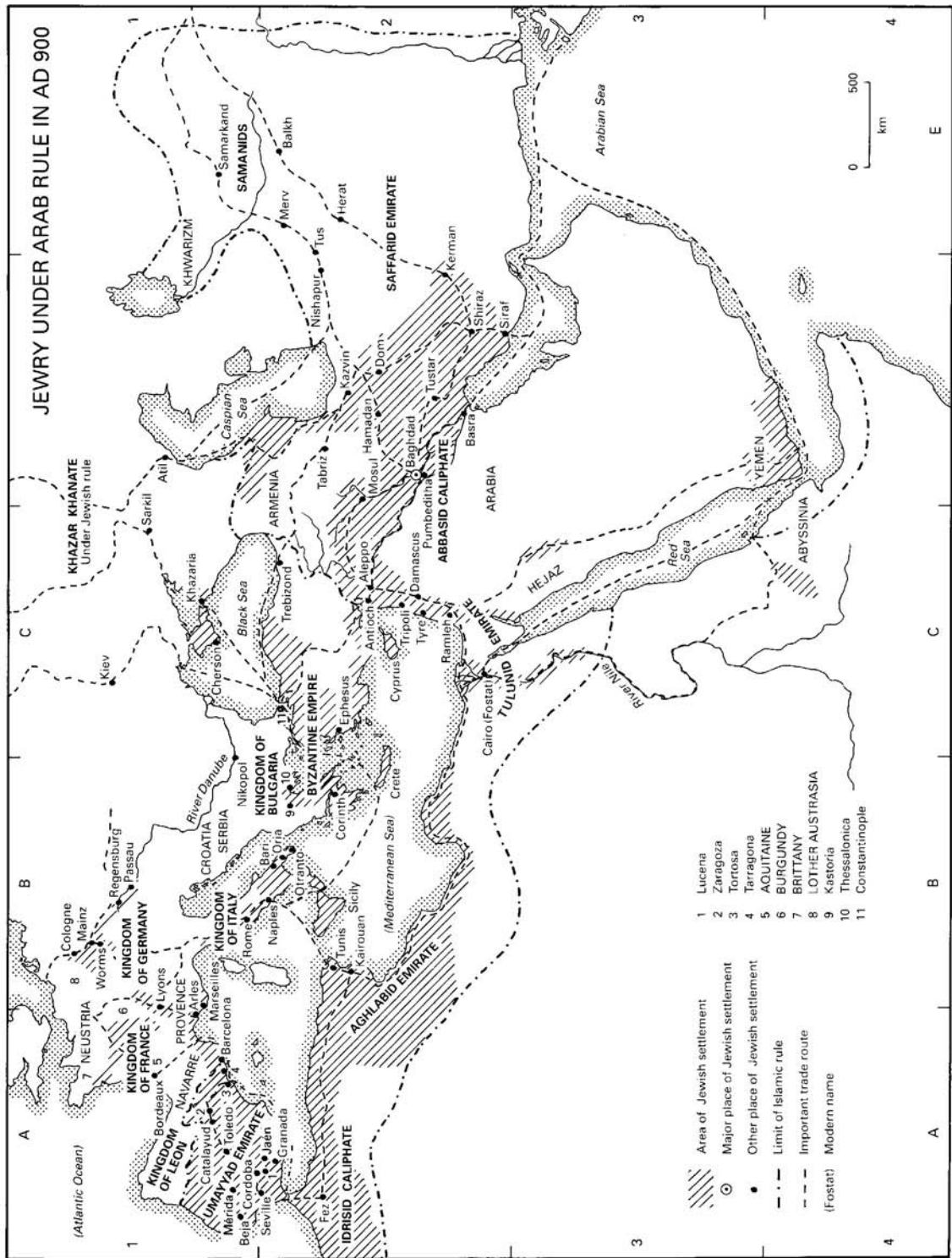
Tablo 9. Dördüncü Yüzyılda İspanyol Yahudileri⁹

⁹ www.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map35.jpg 18.06.2007 tarihinde alınmıştır.

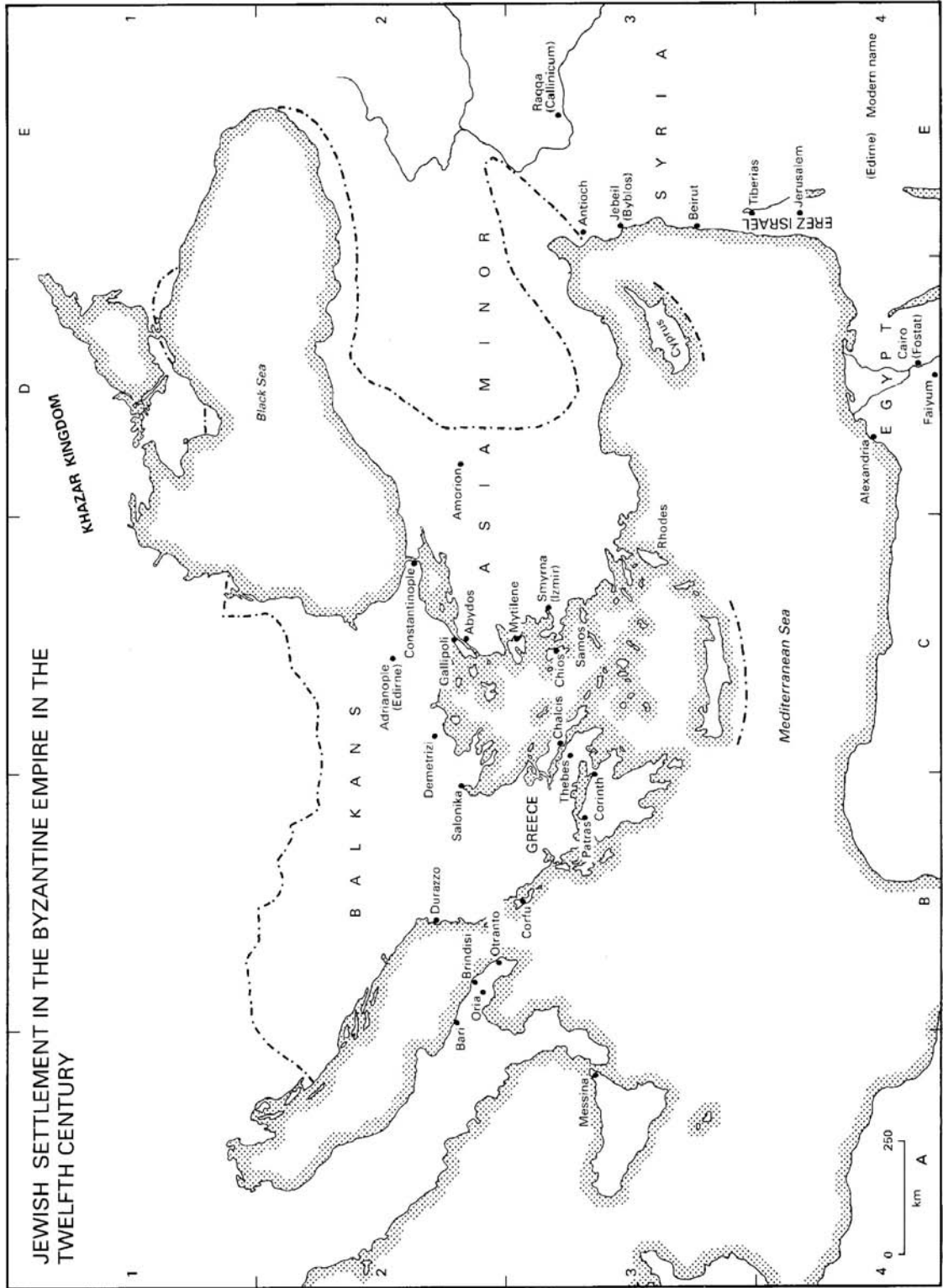
Tablo 10. İspanyol Yahudi Yerleşimleri Ve Göç Yönleri¹⁰

10 www.jgsw.org adlı adresten 12.06.2007 tarihinde alınmıştır.

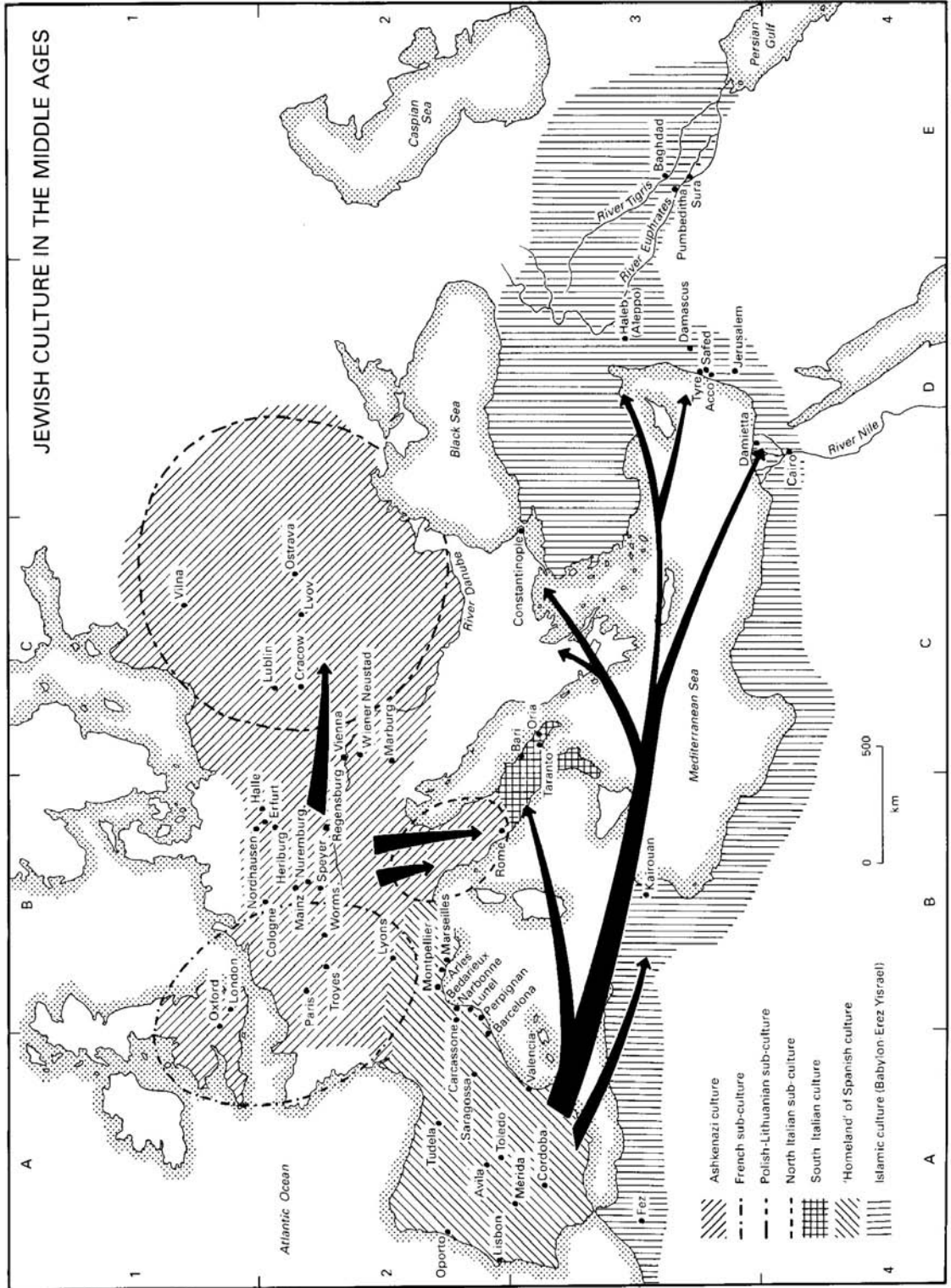
Tablo 11. 900 Yılında Arap Yönetimi Altında Yahudi Yerleşim Bölgeleri¹¹

¹¹ www.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map27.jpg 18.06.2007 tarihinde alınmıştır.

Tablo 12. Bizans İmparatorluğu'nda Yahudi Yerleşim Bölgeleri¹²

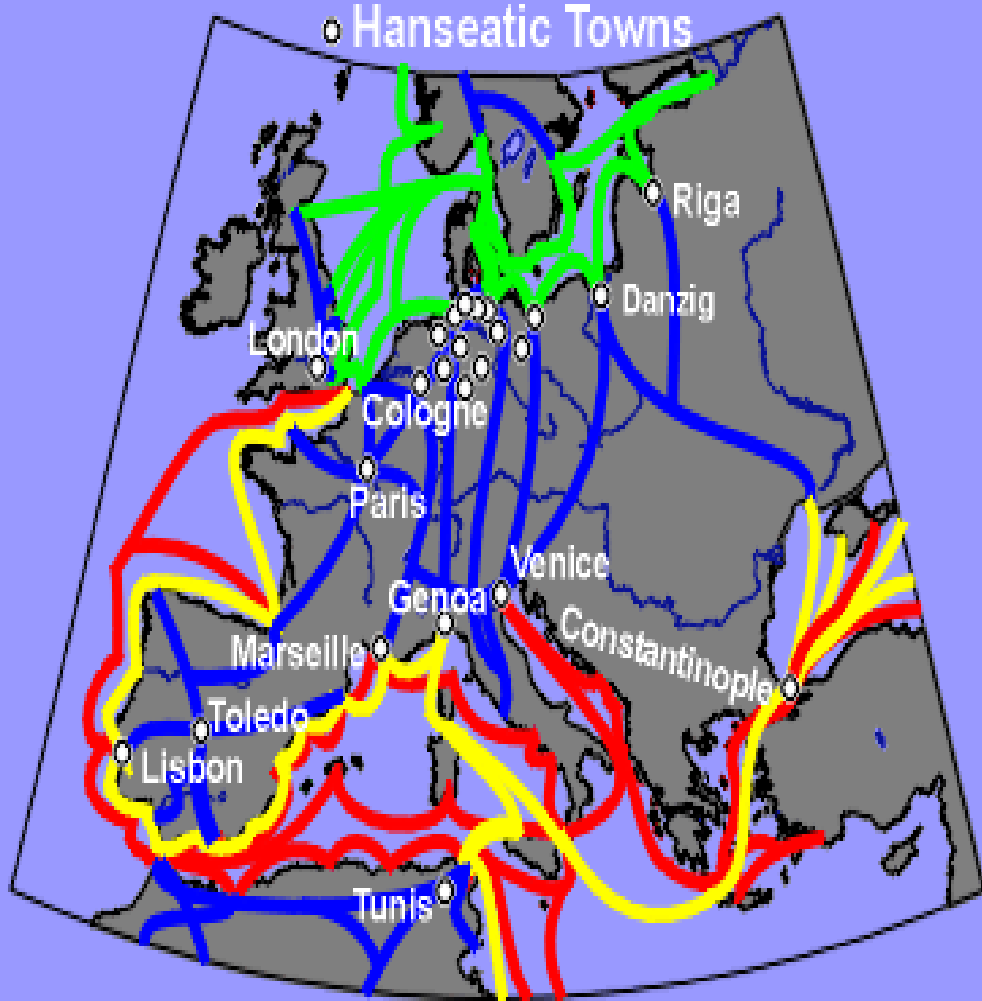
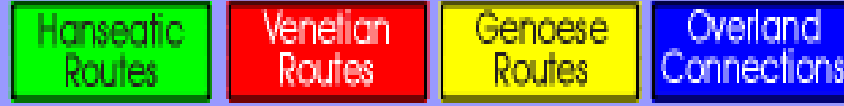
12 www.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map33.jpg adresten 12.06.2007 tarihinde alınmıştır.

Tablo 13. Ortaçağda Yahudi Kültürü¹³

13 www.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map32.jpg adlı siteden 18.06.2007 tarihinde alınmıştır.

Medieval Trade Routes

Tablo 14. Ortaçağ Ticaret Rotaları¹⁴

¹⁴ www.ucalgary.ca/applied-history/tutor/imagemid/hanseaticsmall.gif adlı siteden 17.10.2006 tarihinde alınmıştır.

The Spread of the Black Death

December 1347

June 1349

December 1350

June 1348

December 1349

After 1351

December 1348

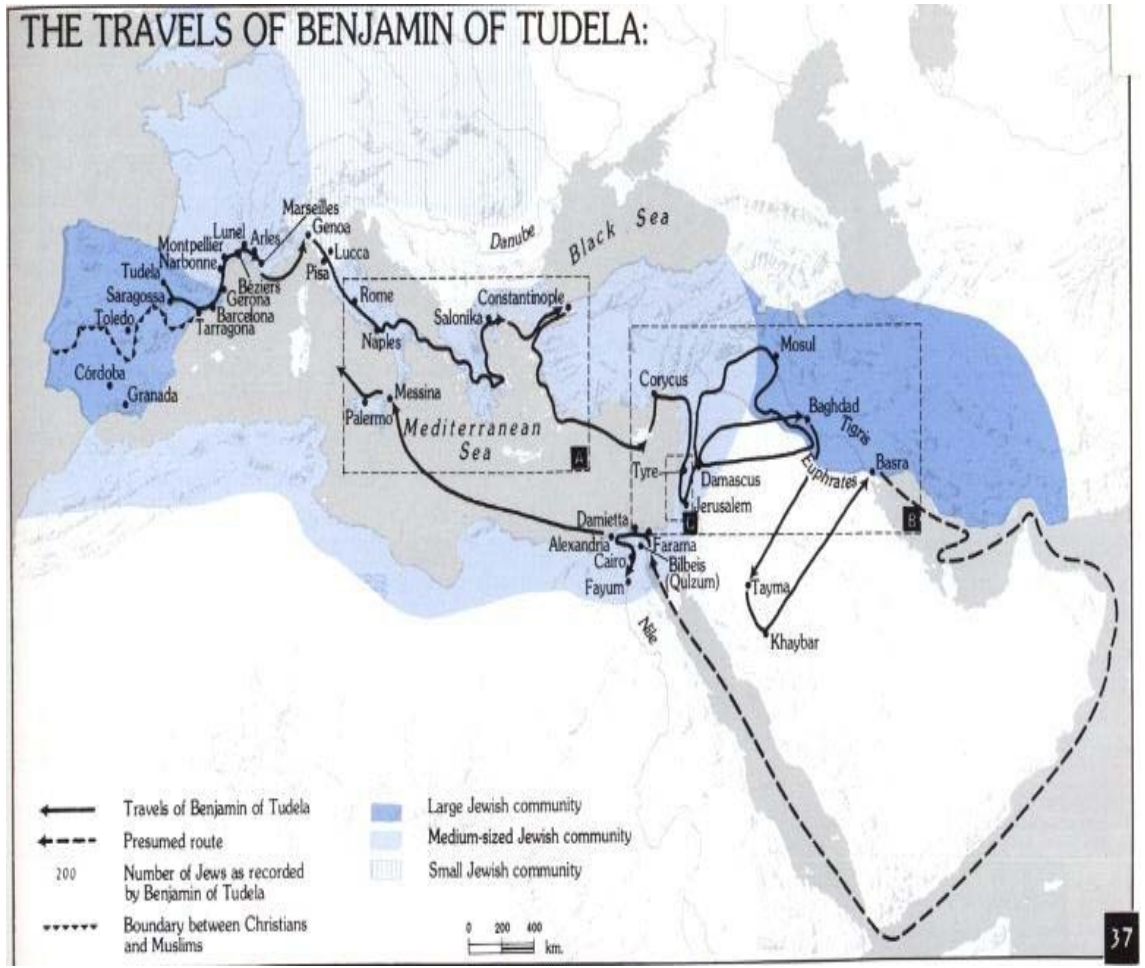
June 1350

Areas partially or totally spared

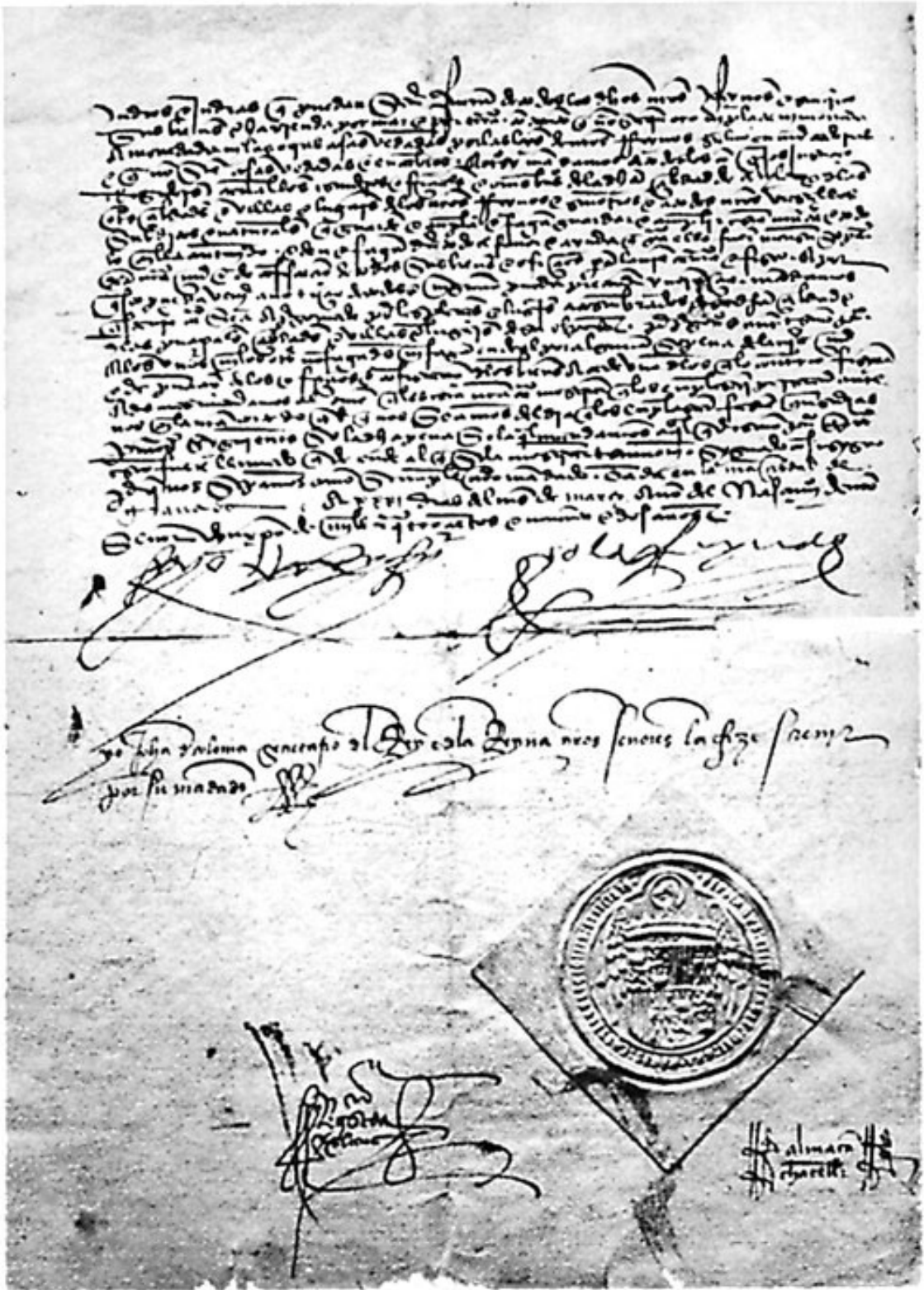
Tablo15. Kara Ölüm¹⁵

¹⁵ www.ucalgary.ca applied-history/tutor/imagemid/blackdeathlarge.gif adlı siteden 17.10.2006 tarihinde alınmıştır.

Tablo 16. Tudela'lı Benjamin'in Seyahat Yönü¹⁶

16 www.umich.edu/~iinet/worldreach/assets/docs/crusades/images/benjamin tudela.jpg adlı adresten 12.06.2007 tarihinde alınmıştır.

Tablo17. 1492 yılında İspanya'da Yayınlanan Kovulma Fermanı¹⁷

17 www.fholocaustmuseum.org/history-wing/assets/room1/edict-of-expulsion-1492.jpg